

Lunds universitet
Historiska institutionen
HISK01
Examinator: Dick Harrison
Handledare: Joachim Östlund
Seminarium: 29-05-2017, kl. 13:15-15:00, LUX A233
VT 2017

”Ett Barbariskt Rövvar-släkte”

Synen på främmande folkslag, samt bevisföringsmetoder i Carl Reftelius *Historisk och Politisk Beskrifning Öfwer Riket och Staden Algier Ifrån år 1516 til och med år 1732*

Abstract

Following the peace treaty between Sweden and the regency of Algiers in 1729, the first Swedish consulate was established in this city. One of the first employees at the consulate was a man named Carl Reftelius (d. 1758), who, after approximately two years of service, returned home and wrote the very first Swedish account of the city and its inhabitants: *Historisk och Politisk Beskrifning Öfwer Riket och Staden Algier Ifrån år 1516 til och med år 1732* (*Historical and Political Description of the Regency and City of Algiers from the year of 1516 until the year of 1732*). The aim of this paper is to analyze how the four most prominent ethnic groups in Algiers – Moors, Arabs, Jews, and Turks – were portrayed by Reftelius in his account, as well as how he describes the status of women in these four groups. Another aim is to examine his sources of knowledge and methods of proving his statements in these ethnographic accounts. The analysis will be related to the post-colonial theory, as formulated by Edward Said in his book *Orientalism*, and later criticized by Ann Thomson, Linda Colley, and Natalie Rothman.

The conclusion of the paper is that the Moors, Arabs, and Turks are all portrayed in a fairly critical manner – for example accused of being idle, self-satisfied, and ignorant –, with a few notable exceptions: Turks being portrayed as sincere, honest, and pious, and Arab women of nomadic tribes as beautiful, healthy, and industrious. The portrayal of the Jews is more complicated, due to the fact that this ethnic group really consisted of two different subgroups: European (or so-called “Christian”) Jews on the one hand, and those native to North Africa (so-called “African or Moorish Jews”) on the other. While the former, according to Reftelius, usually were well-to-do, dressed in a European manner and could live wherever they liked in Algiers, the latter were poor, and forced to both dress in a certain manner and live in certain parts of the city. Interestingly enough, Reftelius is only critical towards the former – accuses them of being greedy and deceitful –, while the latter are the object of his sympathy, because of the oppression they live under.

The status of women is, according to Reftelius, low: they are overall portrayed as oppressed by the men and being forced to live in seclusion. This is especially the case with Moorish and Turkish women, who are portrayed as either pitiful or contemptible, but less so concerning Arab women (he makes no mention of Jewish women). These are usually portrayed in a positive manner: having to work much harder than the men, but because of this being strong, healthy, and industrious. In this context, Reftelius compares them with European women, and concludes that these are both weaker and less beautiful than the aforementioned. He further compares the status and qualities of European women with those of Turkish and Moorish, and points out that the secluded life of the latter makes them more lustful and susceptible to infidelity – the former should, due to their freer life, have higher morals and better self-control. In this particular case, his value-laden comparison between European and North African women shows the applicability of Said’s theory on material

that was produced almost seventy years before the latter's chronological starting-point in the year 1798.

In his methods of proving his statements about the current state of the ethnic groups of Barbary, Reftelius shows a remarkable tendency towards referring to both ancient authors and empirical observations. For the most part, these different sources of knowledge are being kept apart, except for one notable case, in which empirical evidence is used to determine which one of two textual accounts of the Moors that is the most credible. Reftelius thus places himself in between two different paradigms: the Enlightenment, with its focus on empirical evidence, and the great confidence in ancient texts of previous centuries.

Keywords: Carl Reftelius, Swedish, Sweden, Algiers, North Africa, Barbary, eighteenth century, Enlightenment, ethnography, Moors, Arabs, Turks, Jews, status of women, evidence, empiricism, Edward Said, Orientalism.

Innehåll

Inledning	6
Syfte och frågeställning	9
Bakgrund.....	10
Från Barbarossa till Barbareskstaterna	10
Sveriges förhållande till Barbareskstaterna under 1700-talet	11
Carl Reftelius: kort biografisk skiss.....	11
Material och avgränsningar.....	14
Metod	18
Forskningsläge	22
Teori.....	35
Analys	43
Morena.....	43
Bevisföring.....	47
Araberna.....	50
Bevisföring.....	54
Judarna	56
Bevisföring.....	59
Turkarna.....	60
Bevisföring.....	67
Kvinnornas levnadsvillkor	69
Bevisföring.....	81
Sammanfattning och slutsatser.....	84
Vidare forskning	94
Käll- och litteraturförteckning	96
Källor	96
Primärkällor	96
Sekundärkällor	96
Litteratur.....	97
Böcker	97
Artiklar	99
Digitala artiklar	99
Uppsatser.....	100
Bilagor.....	101
Bilaga 1: innehållsförteckning i Historisk och Politisk Beskrifning.....	101
Del 1.....	101
Del 2.....	101
Bilaga 2: anförd litteratur i Historisk och Politisk Beskrifning	103

Del 1	103
Del 2	103
Bilaga 3: bilder ur Historisk och Politisk Beskrifning	105

Inledning

*There are more books written on Barbary than on any other country
and yet there is no country with which we are so little acquainted.*

James Grey Jackson, *An Account of the Empire of Morocco* (1814)¹

Sommaren 1737 lämnade en bok pressarna i Peter J. Nyströms boktryckeri i Stockholm och var därmed färdig för utgivning. Bland det första som snart mötte de förväntansfulla läsarna – boken hade börjat marknadsföras redan föregående höst, för snart ett helt år sedan, så de hade verkligen fått ge sig till tåls – då de slog upp den var några inledande, högstämnda rader som riktade sig till konungen, Fredrik I av Hessen.² På dessa, som var tryckta i förvisso stora, men delvis intill oläslighet snirkliga bokstäver, följde så en dikt, bestående av sex stycken strofer på fyra versrader vardera³, som i översvallande ordalag vidare hyllade denne: gav honom epitet som ”Sveriges sol”, ”Nordens Stiernna” och ”All Europens Middagspunkt”.⁴ Först därefter, då författaren i andra strofen plötsligt omnämnde ”watnens tyngsta börda”, apropå det faktum att även denna måste visa majestätet sin vördnad, vaknade läsarnas intresse på allvar till liv.⁵

Watnens tyngsta börda. Till och med där de i lugn och ro satt och läste, kände de rysningar löpa ned längs med ryggen, samtidigt som obehagliga föreställningar letade sig in i deras undermedvetna. Det var samma sorts rysningar och tankar som de hade fått erfara då de i höstas först hörde talas om boken och det ämne den skulle behandla. Samma sorts rysningar och tankar som de alltid erfor då de hörde namnet Alger. Trots dessa oangenäma förnimmelser fortsatte de dock att läsa, och fick direkt, redan i nästa strof, ord satta på dessa sina farhågor och fick se dem materialiseras för sitt inre öga:

Ett Barbariskt Röfwar-släkte

Tager svenska skepp i hamn:

En det ser dem gå betäkte

med Er Majestätes Namn;

hwilket gör, at, mot sin wana,

ulfwar unna lamben bet,

1 Jackson, James Grey (1814) [nytryck 1968], *An Account of the Empire of Morocco and the Districts of Suse and Tafilet, compiled from miscellaneous observations made during a long residence in, and various journeys through, these countries*, tredje utgåvan, T. Cadell & W. Davies, London, s. v.

2 Reftelius, Carl (1737), *Historisk och Politisk Beskrifning Öfwer Riket och Staden Algier Ifrån år 1516 til och med år 1732: Den Första delen Om Riket i gemen*, utgiven av Peter Jör. Nyström, Stockholm, s. iii-iv.

3 Reftelius (1737), s. iv-vi.

4 Reftelius (1737), s. iv.

5 Reftelius (1737), s. v.

*och at Turkar wäg sig bana
Fram til Swerges Öfwerhet.*

*Här en hop nu närmar träder
sielf Er Majestät at se,
och wil rätt i swenska kläder
sig för swenska tronen te.⁶*

Dessa föreställda läsares reaktion är inte så märklig som den vid första anblick kan verka för en sentida betraktare. För dem, svenskar som levde under första halvan av 1700-talet, var rädsla och obehag de vanligaste känslorna som brukade förknippas med de muslimska sjörövare som bebodde den del av Nordafrika som sedan gammalt kallades Barbariet och därifrån utgjorde ett ständigt hot mot sjöfarten i Medelhavet, inte minst den svenska. Till stor del berodde detta på det faktum att de inte visste särskilt mycket om vare sig dessa sjörövare eller det område som dessa bodde i: det saknades helt enkelt svensk litteratur på området, och Nordafrika var följaktligen en vit fläck på de flesta svenskars mentala kartor.

Detta gällde för övrigt inte bara den genomsnittlige svensken, utan även tidens svenska makthavare; fram till 1729 hade ett mer eller mindre permanent krigstillstånd rått med statsbildningarna i området – de s.k. Barbareskaterna. Först detta år hade ett fredsfördrag slutits med Alger, som var den mäktigaste av dessa stater, varpå ett svenskt konsulat – det första i Nordafrika – hade upprättats i staden. Det var först då som makthavarna i Alger började ”ta svenska skepp i hamn” och, som författaren poetiskt uttryckte det, ”unna lamben bet” – ett tillstånd som det var konsulatets uppgift att övervaka.

Det var således ett på många sätt okänt område som de första anställda hade att orientera sig i, då de anlände för att arbeta vid konsulatet. En följd härav var att det var tämligen fritt fram för den driftige att börja nedteckna sina intryck av den främmande miljön och för första gången skildra den på svenska språket – studera det ”barbariska rövarsläktet” och, för den som var intresserad, klä det i ”swenska kläder”. Endast ett par år efter att konsulatet hade upprättats låg också den första boken om Nordafrika i färdigt skick i Nyströms tryckeri, komplett med en avslutande poetisk appell i den inledande hyllningsdikten:

*Herre konung, härligt glimma
För det mörka nidings-folk,
Låt ock någon nåde-strimma
Falla på dess ringa Tolk!⁷*

6 Reftelius (1737), s. v.

7 Reftelius (1737), s. vi.

Författaren till dessa rader, denne ”ringa tolk”, som han blygsamt kallade sig, hade nämligen inte bara skrivit den första svenska boken om Alger, utan även där varit sitt lands första konsultssekreterare. Hans namn stod nedtecknat i högra hörnet nedanför denna strof: detta var kungens ”Underdånigste och tropliktigste undersåte, Carl Reftelius”.⁸

⁸ Reftelius (1737), s. vi.

Syfte och frågeställning

Det övergripande syftet med uppsatsen är att undersöka bilden av människor, seder och bruk i 1730-talets Alger, sådan den framträder i en bok författad av en svensk undersåte, Carl Reftelius, vilken under ett antal år uppehöll sig på orten i egenskap av konsultssekreterare. Reftelius tillsattes på denna post i samband med att konsulatet först upprättades, varför staden Alger, och Nordafrika i största allmänhet, ännu var en plats som flertalet dåtida svenskar besatt mycket lite kunskap om. Mötet med detta område och dess invånare – vilka i all sin kosmopolitiska mångfald bör ha stått i skarp kontrast till förhållandena i det samtida, jämförelsevis homogena Sverige – och sättet på vilket de tolkades och framställdes i skrift, bör således kunna skänka insikt om hur svenskar i tidigmodern tid uppfattade och värderade kulturer som var dem främmande; om hur de många nya intrycken hanterades, begripliggjordes och sattes i relation till de egna kulturellt betingade levnadsomständigheterna och den egna världsbilden.

Ett vidhängande, underordnat syfte är att, utifrån denna fallstudie av tidigmodern svensk etnografi, utröna vilka metoder och vetenskapliga anspråk som genomsyrar boken. Reftelius liv och yrkesverksamma år sammanfaller nämligen med en viktig övergångsperiod i västerländsk idéhistoria, under vilken den stora tilltro till (företrädesvis antika) auktoritativa texter, som hade präglat medeltiden och renässansen, började utmanas av den empirism som utgjorde en central del av upplysningen. Det blev allt viktigare för dem som ville göra anspråk på att ackumulera nyttig kunskap om olika ämnen, att hänvisa till egna observationer och erfarenheter – empiriskt bevisbara fakta, snarare än Bibeln och antika författare. Ett närmre studium av Reftelius argumentationstekniker och bevisföring, hans källor och metoder, borde kunna bidra med djupare kunskap om huruvida denna nya empiriska arbetsmetod hade gjort sig gällande bland högt utbildade svenskar vid denna tid, eller om dessa ännu satte sin lit till äldre och nyare auktorer för att styrka sina argument om främmande kulturer.

I genomförandet av denna analys kommer jag att utgå från följande frågeställningar:

- Vad kännetecknar den bild av främmande folkslag – morer, araber, judar och turkar – som konstrueras av f.d. konsultssekreteraren Carl Reftelius i boken *Historisk och Politisk Beskrifning Öfver Riket och Staden Algier*?
- Hur framställer han kvinnornas levnadsvillkor inom ramen för folkslagens respektive kulturer?
- Vad kännetecknar de bevisföringsmetoder som framträder i samband med dessa etnografiska redogörelser?

Bakgrund

Från Barbarossa till Barbareskstaterna⁹

Under första halvan av 1500-talet etablerade sig muslimska fribytare (de västerlandet med tiden fruktade och mytomspunna *korsarerna*) i västra Medelhavet, i det område i Nordafrika som sedan gammalt kallades Barbariet.¹⁰ Särskilt drivande i denna erövringsprocess var de s.k. bröderna Barbarossa, Aruj (d. 1518) och Khair ed-Din (d. 1546), två fribytarkaptener som intog Alger, byggde ut en maktbas längs den nordafrikanska kusten och 1533 erkände sultanens i Konstantinopel överhöghet. Området besattes av janitsjartrupper och införlivades på så sätt officiellt med osmanska riket, men i praktiken åtnjöt de lokala militära ledarna – av vilka de mest inflytelserika, som även fungerade som osmanska ståthållare, residerade i de viktiga hamnstäderna Alger, Tunis och Tripoli – långtgående självbestämmanderätt. Alger styrdes exempelvis fr.o.m. 1689 i praktiken av sin genom val tillsatte *dey* (i Tunis och Tripoli var den motsvarande titeln *bey*; i den här uppsatsen kommer dock de försvenskade formerna ”dej” och ”bej” att användas), medan sultanens direkta inflytande blev allt mindre.

Redan under 1500-talet, men framför allt fr.o.m. påföljande århundrade, fungerade således dessa perifera provinser i realiteten som tre självständiga stater – de s.k. *Barbareskstaterna*¹¹ – vilka hade sina respektive centra i ovannämnda städer. Staternas ledare var dock alltid turkar och de grundade också sin makt på en garnison (*ocak*) bestående av turkiska janitsjarer, vilken leddes av en general med titeln *aga* samt ett råd av officerare (*divan*); den inhemska nordafrikanska befolkningen var i praktiken utestängd från den politiska makten.¹²

En annan maktfaktor, som de däremot var tvungna att förhålla sig till, var den gruppering som kallades *taifa*: en sorts rådsförsamling bestående av de mäktigaste korsarkaptenerna (*reis*). Det som framför allt utmärkte Barbareskstaterna var nämligen det symbiotiska förhållandet mellan det landbaserade turkiska härskarskiktet i Nordafrika och den flotta av fribytare, som hade en fristad i deras hamnstäder. Denna symbios, som ursprungligen baserades på överenskommelser mellan centralmakten och självständiga korsarkaptener, kom dock under 1700-talet, framför allt i Alger, att

9 Texten under denna rubrik är baserad på Ochsenwald, William & Fisher, Sydney Nettleton (2011), *The Middle East: A History*, sjunde utgåvan, McGraw Hill, New York, s. 205-206, 210, 253; Shaw, Stanford J. (1976), *History of the Ottoman empire and modern Turkey, vol. 1, Empire of the Gazis: the rise and decline of the Ottoman empire, 1280-1808*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 96-111, 131; Östlund, Joachim (2014), *Saltets pris: Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650-1770*, Nordic Academic Press, Lund, s. 37-46; Harrison, Dick (2007), *Slaveri. En världshistoria om ofrihet. 1500-1800*, Historiska Media, Lund, s. 405-413.

10 Alternativt *Berberiet*; ett område som grovt sett kan sägas omfatta de kustnära områdena i de moderna staterna Marocko, Algeriet, Tunisien och Libyen.

11 Till dessa brukar även räknas Marocko, som inte var en provins i osmanska riket utan ett självständigt rike.

12 De största och viktigaste folkgrupperna i denna befolkning var morer, berber och diverse arabiska stammar, vilka företrädesvis bodde på landsbygden, antingen som bofasta jordbrukare eller nomadiserande herdar. Morerna, inklusive de på 1600-talets från Spanien fördrivna s.k. moriskerna, utgjorde också en betydande del av stadsbefolkningen, i vilken även ingick turkar, judar samt en liten minoritet bestående av inflyttade européer.

ersättas av mer direkt statlig kontroll över fartygen och deras besättningar, vilka därefter fungerade som ståthållarnas personliga flottstyrkor.

Det tryck som dessa muslimska sjörövarflottor utövade på de kristna europeiska staternas medelhavshandel blev efter hand så stort att många av dess härskare kände sig föranledda att, istället för att bekämpa dem militärt, förhandla fram fredsfördrag och upprätta diplomatiska förbindelser med härskarna i Nordafrika. Således såg de tre stora sjöfartsnationerna i Europa – England, Nederländerna och Frankrike – till att sluta fred med Alger, som var den militärt starkaste av staterna, under 1600-talets senare hälft; 1673, 1679 respektive 1689.

Sveriges förhållande till Barbareskstaterna under 1700-talet¹³

En annan av de stater som såg till att upprätta diplomatiska förbindelser med Barbareskstaterna var Sverige, vilket främst var en följd av det faktum att den svenska handeln med Sydeuropa hade ökat i omfattning och betydelse under 1600-talets lopp. Detta skedde i april 1729, då den i Sverige bosatte skotske köpmannen George Logie (som länge hade bedrivit handel med Nordafrika och därför kände till området väl) efter en längre tids förhandlingar lyckades få till stånd ett fredsfördrag med dejen av Alger, å den svenska regeringens vägnar. Kort därpå, den 19 maj, utsågs Logie till den förste svenske konsuln i samma stad, vilket i praktiken innebar att han skulle fungera som Sveriges diplomatiska sändebud hos dejen, samt som högsta myndighetsperson för de i Barbariet verksamma svenskarna: handelsmän, sjömän etc. Logie skötte därefter denna tjänst framgångsrikt fram till 1758, även fast han under ett flertal år vistades i Livorno och Tunis, inbegripen i förhandlingar med den sistnämnda stadens härskare. Dessa förhandlingar, jämte annan diplomatisk verksamhet från dennes sida, mynnade under denna tid ut i fredsfördrag med de andra två Barbareskstaterna – med Tunis i december 1736 och med Tripoli i april 1741 –, samt i att konsulat upprättades även där, 1737 respektive 1741.

Logie var dock inte den ende som var verksam vid svenska konsulatet i Alger under dess allra första tid. Mindre än ett år efter dess upprättande hade nämligen den förste konsulatssekreteraren blivit utsedd uppe i Sverige: en man vid namn Carl Reftelius.

Carl Reftelius: kort biografisk skiss

Carl Reftelius är en person om vilken mycket få biografiska uppgifter finns bevarade. Hans födelseår är okänt, men kan troligtvis förläggas till omkring år 1700 – detta kan man sluta sig till av det faktum att det i en sorgedikt över hans död, författad 1758 av hustrun, står att han skiljdes ”vid

¹³ Texten under denna rubrik är baserad på Müller, Leos (2004), *Consuls, Corsairs, and Commerce: The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping, 1720-1815*, Studia Historica Upsaliensia 213, historiska institutionen vid Uppsala universitet, Uppsala, s. 49-60, 119-131, 231-232; Östlund (2014), s. 38-39, 100-101.

Sexti års elände”.¹⁴ Utöver detta är mycket lite känt om hans ursprung, barndom och ungdom; första gången han skymtar i bevarade källor är den 3 oktober 1708, då han och en broder vid namn Johannes skrevs in vid Uppsala universitet.¹⁵ Nästa gång han dyker upp i källorna är först den 23 maj 1730, då han utsågs till sekreterare vid det nyupprättade konsulatet, en tjänst han därefter innehade fram till den 14 mars 1732.¹⁶ Vad han gjorde under de följande fyra åren är okänt, även fast det är troligt att han ägnade en stor del av tiden åt att författa första delen av sitt tvåbandsverk om Alger och dess omgivning. Den 27 september 1736 lät han nämligen ge ut en kort skrift i vilken han gjorde reklam för denna första del, samt för de prenumerationer på boken som var möjliga att köpa.¹⁷

Knappt en månad senare, den 31 oktober 1736, gifte han sig i Stockholm med en kvinna vid namn Hedvig Emerentia (född Ström).¹⁸ Dessa tycks med tiden ha fått flera barn – i den ovannämnda sorgedikten riktar Hedvig sig till ett flertal – även fast namnet på endast ett av dem är känt: Justina Catharina, som föddes 1738, gifte sig med adelsmannen David af Uhr (1734-1818) den 16 oktober 1765 och avled den 5 februari 1797.¹⁹ Reftelius och dennes familj tycks för övrigt ha varit bosatta i Stockholm; i en år 1739 utgiven skrift, i vilken han gjorde reklam för bokens andra del och tillhörande prenumerationer, uppgav han nämligen att man kunde vända sig direkt till honom själv, på Klara västra kyrkogata, hus nr 34 på Norrmalm.²⁰

Vad som i övrigt är känt om Reftelius liv är främst uppgifter som går att koppla till hans litterära alster. Den ovannämnda boken om Alger utkom i två omgångar, den första delen sommaren 1737 och den andra vintern 1739, varpå han tycks ha ägnat de följande åren åt översättningsarbete.²¹ 1744 utkom nämligen boken *Konung Gustaf Adolph, den storas, lefwerne*

14 Ström, Hedvig Emerentia (1758), *Minne efter framledne secreteraren Carl Reftelius af hans enka lemnadt til hans barn*, tryckt hos Lorentz Ludvig Grefing, Stockholm, s. iv.

15 Carlsson, Alfred Bernhard (1919-1923), *Uppsala universitets matrikel: band II 1700-1750*, Almqvists & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala, s. 58.

16 Almquist, Johan Axel (1912-1915), *Kommerskollegium och Rikens Ständers Manufakturkontor samt konsulsstaten 1651-1910: administrativa och biografiska anteckningar*, Norstedt, Stockholm, s. 387.

17 Reftelius, Carl (1736), *Secret. Reftelius, som någon tid uti Algier sig uppehållit, ärnar nu låta sin der öfwer, på Swenska, gjorde Beskrifning, genom Trycket utkomma [...]*, Stockholm, ingår i deldataas *Svensk bibliografi 1700-1829* (SB17).

18 Burman, Olof Abrahamsson (1736), *Thet Twungna Giftermålet, Tå secreteraren, Ädel och Högachtad Herr Carl Reftelius, Med Dygd-Ädla Jfr. Hedewig Emerentia Ström / Sit kjära och aldeles otwungna Giftermål i Stockholm ingick / den 31 Octobr. År 1736. Med sina falska afsickter förestäldt af O. A. B.*, tryckt hos Joh. Höjer, Kongl. Acad. Boktr., Uppsala.

19 Elgenstierna, Gustaf (1934), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser: VIII Stålarms – Voltemat*, P. A. Norstedt & söner, Stockholm, s. 479.

20 Reftelius, Carl (1739), *Secreteraren Reftelius, som nu är färdig med i företalet, til des tryckte Beskrifning öfwer Algieriska Riket, utläfwade andra Del, [...] finner sig föranlåten, hos de förnäma och gunstiga Herrar, som Praenumererat på förra Delen af berörde Beskrifning och deraf äro innehafware, at anhålla, det tacktes de nu wisa honom samma gunst, och med benägit förskått äfwen befordra denna til Tryck [...]*, Stockholm, ingår i deldataas *Svensk bibliografi 1700-1829* (SB17).

21 Förordet i den första delen är daterat till den 11 juli 1737 (Reftelius [1737], s. xiv) och motsvarande i den andra till den 29 december 1739 (Reftelius, Carl [1739], *Historisk och Politisk Beskrifning Öfwer Riket och Staden Algier Ifrån år 1516 til och med År 1732: Den Andra Delen Om Staden i synnerhet*, utgiven av Peter Jör. Nyström, Stockholm, s. xii).

och bedrifter, skriven av Johann Gottfried Mittag och Martin Schmeitzel, och översatt från tyskan av Reftelius; boken fick sedermera en andra upplaga år 1749.²²

Den lärdom och flit, som dessa arbeten vittnar om, verkar dock inte ha inbringat särskilt mycket pengar. Tvåbandverket om Alger förefaller, om något, ha blivit en förlustaffär, då han i första delen klagar på ”det myckna här wid använde omak, arbete och omkostnad”, som skrivandet hade fört med sig, samt i andra delen på att ”den omtalta Prenumeration så sparsamt influtit, at, utom egit förlag, denna Delen ei kunnat komma til fullbordan”.²³ Detta skulle kunna förklara det som hustrun uppger i sorgedikten över maken, att han i livet hade varit mer rik ”på dygd, förtjenst och vett än gull”, samt att han ”har ej rikedommar lämnadt / Och lyckan bundit vid vårt hus”.²⁴ Grundtonen i dikten skvallrar snarare om ett ganska besvärligt liv med hårt arbete, många motgångar och bekymmersamma, knappa levnadsomständigheter. Hedvigs vidare öden efter makens död är okända.

22 Mittag, Johann Gottfried & Schmeitzel, Martin (1744), *Konung Gustaf Adolph, den storas, lefwerne och bedrifter, utur de bästa efterrättelser tilsammans dragne af Johan Gottfried Mittag, tillika med herr Martin Schmeitzels företal angående tyska riks-ständernas och besynnerligen protestanternas skyldighet emot kronan Sverige. Ifrån Tyskan på Svenska öfwersatt*, tryckt hos Lorentz Ludvig Grefing, Stockholm; Mittag, Johann Gottfried & Schmeitzel, Martin (1749), *Konung Gustaf Adolph, den storas, lefwerne och bedrifter, utur de bästa efterrättelser tilsammans dragne af Johan Gottfried Mittag, tillika med herr Martin Schmeitzels företal angående tyska riks-ständernas och besynnerligen protestanternas skyldighet emot kronan Sverige. Ifrån Tyskan på Svenska öfwersatt*, tryckt hos Lorentz Ludvig Grefing, Stockholm.

23 Reftelius (1737), s. xiv; Reftelius (1739), s. x.

24 Ström (1758), s. iii-iv.

Material och avgränsningar

Mitt källmaterial kommer att utgöras av den tryckta boken *Historisk och Politisk Beskrifning Öfwer Riket och Staden Algier Ifrån år 1516 til och med år 1732* av Carl Reftelius.²⁵ Boken är, som titeln anger, en facklitterär beskrivning av staden Alger och dess närmaste omgivningar – vilka under första halvan av 1700-talet utgjorde centrum i den (i praktiken, om än inte i teorin) självständiga Barbareskstaten med samma namn –, med särskild tonvikt vid politisk historia, hur samhälle och regering var inrättade, samt dess diplomatiska förbindelser med omvärlden. Allt sammantaget var det således en bok som personer i Reftelius eller Logies respektive positioner kunde dra stor nytta av – en sorts manual för deras (och deras efterträdares) verksamhetsfält, för att tillspetsa det hela något.

Utöver detta innehåller boken fakta av de mest skiftande slag: från klimat och språkliga förhållanden till handel och prissättning på varor, från äktenskaps- och begravningstraditioner till rättsligt förfarande och slaveri. Detta sammelsurium av olika sorters rön är fördelat på sammanlagt tjugotvå kapitel som är ordnade tematiskt (se *Bilaga 1*); kapitel som behandlar geografiska fakta följer på varandra, kapitel som behandlar olika aspekter av Algers militära förmåga likaså o.s.v. Förutom den löpande texten innehåller boken även ett flertal illustrationer (av vilka ett urval finns tillgängliga i *Bilaga 3*) och tabeller, samt en bilaga: *Om staden Orans twenne belägringar och öfvergång til Spanska Kronan*.

Historisk och Politisk Beskrifning (som jag hädanefter kommer att förkorta dess titel) är indelad i två band – *Den Första delen Om Riket i gemen* (1737²⁶) samt *Den Andra Delen Om Staden i synnerhet* (1739²⁷) –, vilka gavs ut med två års mellanrum, i Stockholm av Peter J. Nyström.²⁸ De två delarna är av inbördes ganska olika omfång: den första omfattar ca 225-240 sidor och den andra mellan 470 och 480, beroende på om man räknar in de onummerade sidor som omfattar förorden i respektive del.²⁹ Sidnumreringen är för övrigt upplagd på så sätt, att sidnumren i den andra delen, trots att den inte utkom vid samma tid, tar vid där den första delen slutade, snarare än att börja om från början; dess första nummerade sida är således inte sida 1 utan 225.

25 Reftelius (1737); Reftelius (1739).

26 Förordet daterat till den 11 juli 1737. (Reftelius [1737], s. xiv)

27 Förordet daterat till den 29 december 1739 (Reftelius [1739], s. xii). Reftelius omnämner också nyåret i en inledande hyllningsdikt tillägnad drottning Ulrika Eleonora, av vilket bör kunna slutas att boken förelåg i färdigt skick omkring årsskiftet 1740. (Reftelius [1739], s. viii)

28 Reftelius uppger att han ursprungligen hade planerat tre delar, varav den första skulle behandlat Barbariets historia från antiken till 1500-talet, men ändrade sig, då han, enligt egen utsago, ”besinnade våra tiders osmak för slika urgamla och mindre angelägna saker.” (Reftelius [1737], s. ix)

29 När jag i det följande gör hänvisningar till dessa onummerade sidor kommer jag att använda mig av romerska siffror, vilka utgår från försättsbladet – den första sidan där det förekommer tryckt text – i respektive band. Notera gärna att dessa romerska siffror *inte förekommer i boken*, utan är ett verktyg som har improviserats av mig, i syfte att göra sidhänvisningar möjliga inom ramen för den här uppsatsen.

Bokens tillkomstshistoria är höljd i dunkel, både i fråga om hur den skrevs och på vems initiativ. Att Reftelius, i egenskap av offentligt anställd tjänsteman, var beroende av och upprätthöll viktiga kontakter med statsmakten och den regerande monarken är dock tydligt. Detta framgår av de hyllningsdikter han, i tur och ordning, tillägnar Fredrik I och Ulrika Eleonora, i början av bokens första respektive andra band³⁰, samt av det faktum att kungen i ett bifogat s.k. privilegiebrev – utfärdat i rådkammaren i Stockholm den 27 juni 1737, författat av riksrådet Olof Cederström och ursprungligen försett med kungens namnteckning och sigill – försäkrar Reftelius rättigheterna till sitt verk i tio års tid.³¹ Om boken på ett mer direkt sätt var ett resultat av detta nära samröre med den politiska makten är dock svårt att fastslå med säkerhet.

En sak som dock kan fastslås utifrån ovannämnda privilegiebrev är att boken inte hade författats under Reftelius tid vid konsulatet, utan tvärtom ”efter hemkomsten ifrån Algier”.³² Detta gäller inte bara själva texten, utan även de många bifogade illustrationerna, vilka han utan omsvep erkänner har antingen kommit till ”blått och allena efter min munteliga beskrifning” eller kopierats från andra, vid tiden förefintliga, standardverk om Alger.³³ Inte heller tycks boken ha tillkommit i ensamhet; fastmer uttrycker han i förordet till den första delen sin stora tacksamhet gentemot diverse experter som hade bistått honom under arbetets gång, t.ex. en viss Olof Hiorter, mag. doc. i Uppsala, som hade hjälpt honom med vissa matematiska beräkningar, samt den vid kungliga biblioteket i Stockholm verksamme Gustaf Benzeltiern.³⁴ Att Reftelius nog hade skäl att tacka den sistnämnde, och hade gjort mesta möjliga bruk av detta (och möjligtvis andra) biblioteks resurser, bör nämligen kunna fastslås av det faktum att han i förorden redogör för en diger litteraturlista som han hade använt sig av; inalles över 20 titlar på en mängd olika språk – latin, tyska, franska, spanska, italienska och engelska –, exklusive de gängse antika auktorerna (se *Bilaga 2*).³⁵

Även fast boken förefaller ha varit tänkt att i första hand fungera som en nyttig handbok för svenskar som planerade att bedriva diplomatisk eller ekonomisk verksamhet i och omkring Alger, tycks det även som om Reftelius hade skrivit den med en publik bland den bildade, läsande allmänheten i åtanke. Detta framgår av det faktum att det var möjligt att som privatperson köpa bokens bägge delar för 8 respektive 15 daler kopparmynt³⁶, alternativt prenumerera på dem, samt av den tacksamhet Reftelius i förordet uttrycker gentemot de prenumeranter han har lyckats få. Trots detta tycks inte detta upplägg ha blivit någon succé, då han i förordet till den andra delen skriver

30 Reftelius (1737), s. iv-vi; Reftelius (1739), s. iv-viii.

31 Reftelius (1737), s. vii.

32 Reftelius (1737), s. vii.

33 Reftelius (1737), s. xi; Reftelius (1739), s. x.

34 Reftelius (1737), s. xiii.

35 Reftelius (1737), s. xii-xiii; Reftelius (1739), s. ix-x.

36 Reftelius (1739), s. 696.

att ”den omtalta Prenumeration så sparsamt influtit, at, utom egit förlag, denna Delen ei kunnat komma til fullbordan”.³⁷

Historisk och Politisk Beskrifning kan endast med viss svårighet definieras genremässigt, helt enkelt eftersom den, i sin svenska kontext, var den första boken av sitt slag. Som Joachim Östlund påpekar i *Saltets pris* hade det visserligen redan under 1600-talet tillkommit ett antal svenska avhandlingar på ämnet Nordafrika, t.ex. Johannes Heldings *Mauritaniam Seu Regna Fes, Maroccanum Et Algier* från 1699 och Olof Retzelius *De pactis cum barbaris dissertatio* från året därpå, men ingen av dessa var skrivna av personer som hade varit i området i fråga, utan var helt och hållet skrivbordsprodukter.³⁸ Reftelius verk skiljer sig från dessa av den enkla anledningen, att han faktiskt hade rest till och under en längre tid uppehållit sig i Nordafrika, och därför hade personlig erfarenhet av ämnet han behandlade.

Boken kan dock fördenskill inte gärna kallas för en renodlad reseskildring, sådan denna genre vanligtvis definieras. Faktum är att den av exakt samma angivna skäl – att Reftelius hade uppehållit sig i Nordafrika under någon längre tidsperiod – diskvalificeras som en dylik: ett av reseskildringens mest utmärkande drag är nämligen, som namnet skvallrar om, själva resan, en handling som inbegriper kontinuerlig *rörelse* genom det område som den skildrar. Trots detta delar den vissa drag med reseskildringen och kan därför inte heller sägas vara en officiell skrivelse, tillkommen som en del av det konsulära arbetet. Den kan därför sägas intaga en form av mellanställning mellan dessa två, och således stå närmre den genre som Östlund menar uppstod vid mitten av 1600-talet: akademiska verk som i sig förenar många av de drag som brukar förknippas med publikfriande reseskildringar respektive informativa etnografiska redogörelser.³⁹

Vidare uppvisar den stora likheter med det källmaterial som Ann Thomson, professor i European Intellectual History vid European University Institute i Florens, företrädesvis använder sig av i sin studie *Barbary and Enlightenment*, vilket hon själv definierar som böcker skrivna av personer, vilka hade besökt eller uppehållit sig i Nordafrika i egenskap av myndighetspersoner och, efter hemkomsten, skrev för den läsande allmänheten.⁴⁰ Denna typ av redogörelse, menar hon, kan nämligen under 1700-talet sägas tillhöra en viss genre, vilken var gemensam för lärda i hela det dåtida Europa. Orsaken till detta var att det under nämnda århundrade, enligt henne, är möjligt att tala om en sameuropeisk ”*république des lettres*”, med vilket hon avser en elitkultur som förenade intelligentsian i olika europeiska länder och ytterst hade sitt ursprung i tidens upplysningsidéer. Utmärkande för denna lärda elitkultur skulle varit dels dess internationella prägel, dels det inbördes beroende som ofta rådde vid enskilda författares sammanställande av fakta i sina böcker: ”Works

37 Reftelius (1739), s. x.

38 Östlund (2014), s. 259-267.

39 Östlund (2014), s. 258-259.

40 Thomson, Ann (1987), *Barbary and Enlightenment: European Attitudes towards the Maghreb in the 18th Century*, E. J. Brill, Leiden, s. 6.

circulated in different countries, were rapidly translated or were read in French by educated people of different nationalities; men of letters corresponded and travelled, ideas circulated.”⁴¹

Med detta som bakgrund bör det troligtvis inte vara alltför djärvt att påstå att Reftelius i allra högsta grad var en del av denna lärda kultur och att hans bok innebar ett medvetet försök att skriva in sig i denna litterära tradition. En snabb blick på hans litteraturförteckning i bokens bägge delar (se *Bilaga 2*) torde vara tillräckligt för att belägga detta: den skvallrar om att han var väl inläst på den då tillgängliga litteraturen om Nordafrika, av vilken flertalet titlar var av tämligen färskt datum. Denna omständighet, i kombination med det beroende av föregångarna som tydligt framkommer i boken, talar för att denna skulle kunna räknas till den genre som Thomson omtalar ovan. Reftelius verk var således ett av många exempel på en vid tiden ny, populär och livaktig form av litterär redogörelse för främmande kulturer; en typ av bok som skilde sig från både föregående århundradens mer eller mindre fantasifulla reseskildringar och teologiskt grundade fördömmelskrifter av utomeuropeiska, ickekristna folkslag, utan som fastmer grundade sig på den framväxande upplysningens idéer om betydelsen av empiriskt iakttagande, insamlandet av nyttig kunskap och fördomsfri nyfikenhet på främmande mänskliga kulturer.

Just ”nyfikenhet” är ett begrepp som kan sägas sammanfatta *Historisk och Politisk Beskrifning* ganska träffsäkert. Som framgår av de bägge delarnas respektive innehållsförteckningar (se *Bilaga 1*) innehåller nämligen boken, som redan omnämnts, fakta av de mest skiftande slag – ämnen som var för sig skulle kunna utgöra underlag för intressanta historievetenskapliga analyser (se *Vidare forskning*). Av utrymmesskäl kommer dock den här uppsatsen, vilket står omskrivet i kapitlet *Syfte och frågeställning* ovan, att vara inriktad främst på de etnografiska uppgifter som förekommer, vilka framför allt finns i kapitel VI till IX i bokens första del, och som i tur och ordning behandlar de morer, araber, judar och turkar som vi tiden levde i och omkring Alger. Utöver detta kommer tonvikt att läggas vid kapitel XVI i andra delen, *Om Äktenskap och Giftermål*, vilket kan bidra till att komplettera uppgifterna om kvinnornas levnadsvillkor inom dessa fyra etniska grupper, som även det är ett av uppsatsens undersökningsområden. Hänvisningar till andra delar av boken kan förekomma, då detta kan anses vara nödvändigt för att styrka argumenteringen, men kommer i sådana fall enbart omfatta etnografiska uppgifter av den typ som förekommer i kapitlen som ligger i fokus, och således inte i någon större utsträckning vidröra de ämnen som behandlas i de kapitel ur vilka de hämtats.

41 Thomson (1987), s. 5.

Metod

Min metod kommer att bestå av en *kvalitativ textanalys* (med inslag av *bildanalys*), då min studie syftar till att undersöka dels svenska attityder till främmande folkslag i tidigmodern tid, dels vilken typ av bevisföring som ligger till grund för de påståenden som framkommer i samband med formuleringen av dessa attityder. Denna metod är följaktligen lämplig, eftersom framför allt attityder är ett förhållandevis abstrakt och undflyende undersökningsämne som inte med lätthet låter sig kvantifieras. För att klarlägga dessa krävs det snarare närläsning och analys av enskilda passager och meningar, samt jämförelser med såväl texten i dess helhet som med förkunskaper om materialet och ämnesområdet.

Bearbetningen av källmaterialet inleddes med en översiktlig genomläsning av samtliga kapitel som rimligtvis skulle kunna innehålla etnografiska iakttagelser. Kapitlen om de fyra folkslagen – morer, araber, judar och turkar – framstod i detta sammanhang som tämligen självklara utgångspunkter, och gav mig, förutom en grund att stå på, även färdiga kategorier att arbeta med. Det kapitel som följde på dessa, kapitel X, *Om Christna, uti Algeriska Riket*, valdes bort, då denna folkgrupp inte var främmande i ordets allra strängaste bemärkelse, utan bestod av kristna européer bosatta i Nordafrika – det vill säga personer som Reftelius själv. Vid sidan av detta, fick även andra kapitel väljas bort – såsom kapitlen om religion, rättsväsendet, sjöröveriet, begravningskicket etc. – på grund av utrymmesskäl.

Under nästa genomläsning, denna gång av de fyra kapitlen om de olika folkslagen, då anteckningar om särskilt intressanta sidor och stycken gjordes, lade jag märke till att det fanns många intressanta synpunkter från Reftelius sida om kvinnornas levnadsvillkor inom dessa folkgrupper, framför allt i kapitlet om turkarna. Efter diverse överväganden bestämde jag mig för att utforma en frågeställning runt detta ämne, samt att tillämpa denna även på kapitlet *Om äktenskap och Giftermål*, då vissa av synpunkterna som framkommit om kvinnornas levnadsvillkor i de fyra kapitlen om folkslagen inte bara återkom, utan också utvecklades, där.

På liknande sätt lade jag under genomläsningen av de fyra kapitlen om morerna, araberna, judarna och turkarna märke till det anmärkningsvärda faktum att Reftelius ville bestyrka vissa av sina påståenden om samtida förhållanden genom att göra hänvisningar till texter som i vissa fall var över 1000 år gamla. Denna omständighet föranledde mig att börja undra varifrån han i själva verket hade fått de kunskaper han förmedlade i verket, varpå steget inte var långt till att utforma ännu en frågeställning.

Efter detta inledande utformande av övergripande frågeställningar, följde en mer koncentrerad närläsning av de utvalda kapitlen, vars innehåll då kunde börja operationaliseras och inordnas i kategorier. Med detta gjort följde själva den kvalitativa analysen, då de passager och enskilda

meningar som hade utkristalliserat sig som de mest lämpliga inom kategorierna, vid denna punkt kunde underställas ett mer systematiskt studium. Detta innebar främst ett exemplifierande av olika aspekter av deras innehåll – sådana de kunde ta sig i uttryck i enskilda stycken, meningar eller ord – vilka sattes i relation till såväl varandra och sina motsvarigheter i övriga kapitel, som tidigare forskning och det teoretiska ramverket. I stort sett samma metod tillämpades på de bilder, vilka lyfts in i uppsatsen för att understödja resonemangen om kvinnornas levnadsvillkor, och vilka finns infogade i *Bilaga 3*. Även denna bildanalys kretsade nämligen kring ett framhållande av enskilda detaljer och det budskap som dessa kunde tänkas förmedla. Detta gällde dock inte enbart de detaljer som faktiskt fanns avbildade – minst lika talande kunde *frånvaron* av detaljer vara; även en blank yta kan, paradoxalt nog, vara meningsbärande, inte minst då den bidrar till att framhäva de förefintliga symbolerna.

De problem som har uppkommit under arbetets gång har främst varit kopplade till mångtydiga eller dunkla formuleringar i källmaterialet. Som exempel kan tas de meningar, i vilka Reftelius skriver att ”man ser” olika saker i Nordafrika. Menar han i detta sammanhang att han själv har beskådat ämnet i fråga, eller hänvisar han till någon annans observation? Rör det sig över huvud taget om en hänvisning till en observation, vare sig en egen eller någon annans, eller är det blott och bart Reftelius sätt att uttrycka att något existerar? Meningar och stycken av denna typ, där två eller flera tolkningar är möjliga att göra, har vid återkommande tillfällen inneburit svårösliga analytiska situationer, vilka egentligen inte har kunnat få någon lösning, utan där de olika tolkningsmöjligheterna helt enkelt har fått belysas i tur och ordning, på det att komplexiteten skulle kunna synliggöras.

Huvuddelen av de källkritiska övervägandena har redan omnämnts under rubriken *Material*, men förtjänar att i sammandrag upprepas här. Angående *samtidighetskriteriet*, går det att fastslå att *Historisk och Politisk Beskrifning* inte skrevs på plats i Nordafrika under Reftelius tid som konsultssekreterare 1730-1732, utan först, som framgår av det bifogade privilegiebrevet, ”efter hemkomsten ifrån Algier”.⁴² Om boken skulle vara baserad på journalanteckningar e.d., vilka skrevs i samband med vistelsen i Alger, går ej att uttala sig om, då författaren inte uppger något sådant. Det faktum att böckerna, i tur och ordning, utgavs först 1737 respektive 1739, visar dock på en långdragen skrivprocess, vilken utsträckte sig över ett flertal år, under vilka Reftelius bild av det inträffade hade kunnat förändras betydligt.

Angående *tendenskriteriet* kan färre säkra slutsatser dragas, bortsett från det redan konstaterade faktum, att Reftelius stod i samröre med den dåtida statsmakten: han hade under två års tid tjänat som offentligt anställd tjänsteman, och inte på vilken post som helst, utan i ett alldeles nyupprättat konsulat, i ett område med vilket de politiska relationerna fram tills nyligen hade varit

42 Reftelius (1737), s. vii.

ansträngda – han var således betrodd av dem som tillsatte honom. Detta nära samröre går det också att sluta sig till av de omständigheterna, att Reftelius i början av de två delarna tillägnar kung Fredrik I och drottning Ulrika Eleonora en varsin hyllningsdikt, samt att kungen försäkrade honom rättigheterna till boken i tio års tid. Utöver detta finns det dock ingenting som skulle indikera att boken eller dess innehåll vare sig tillkommit till följd, eller blivit påverkat av, någon officiell politisk linje i det dåtida Sverige. De magra biografiska uppgifter om Reftelius (se *Bakgrund*) gör det vidare omöjligt att veta om han efter avslutad tjänstgöring vid konsulatet innehade någon annan offentlig tjänst, som skulle inneburet att han stod i något direkt beroendeförhållande till makthavarna.

Trots de otillräckliga biografiska uppgifterna finns det dock vissa saker som med relativt stor säkerhet kan fastslås om Reftelius. Han var svensk undersåte (ingenting tyder på motsatsen) och som sådan troligtvis evangelisk-lutheransk kristen, troligtvis född och uppvuxen i det karolinska enväldets tid, när den lutherska ortodoxin stod på sin absoluta höjdpunkt.⁴³ Detta innebär att han, liksom så gott som alla människor i det dåtida Sverige, rimligtvis hade en utpräglat religiös världsbild; en omständighet som förmodligen påverkade hans inställning till människor av främmande trosinriktningar. Han var vidare man, vilket troligtvis påverkade hans uppfattning av kvinnorna i Nordafrika, för vilka europeiska män som han själv, som Thomson uttrycker det, ”were doubly alien”.⁴⁴

Beroendekriteriet kan faktiskt sägas vara en av frågeställningarna i den här uppsatsen, då en av dessa är inriktad på att klarlägga vilka sorters kunskapskällor och bevisföringsmetoder Reftelius använde sig av i skrivandet av boken. Som framgår tydligt av förorden i de bägge delarna, och inte minst av de litteraturlistor han i bifogade i dessa (se *Bilaga 2*), hade han använt sig av en stor mängd böcker – över 20 titlar på en mängd olika språk – och erhållit betydelsefull hjälp av en viss Gustaf Benzelstierna, som arbetade vid kungliga biblioteket i Stockholm.⁴⁵ Även fast han ovedersägligen befunnit sig på plats i Nordafrika och därför rimligtvis hade förstahandserfarenheter av de ämnen han beskriver, kan han därför också ha inhämtat betydande kunskaper i andra hand, genom litteraturstudier. Anmärkningsvärt är i detta sammanhang det faktum, att en icke obetydlig del av den anförda litteraturen är av ett äldre slag; härrör från 1500- eller 1600-talet, och till och med från antiken. I hur stor utsträckning Reftelius använde sig av sådana källor för att belägga samtida etnografiska förhållanden, är en av de frågor som förhoppningsvis kommer att kunna besvaras i analysdelen nedan.

Såväl beroende som tendens är aspekter vilka i synnerhet kommer att få sina respektive tillämpningar i den påföljande analysen av källmaterialet. Tendensen kommer att tillämpas i den

43 Montgomery, Ingun (2002), *Sveriges kyrkohistoria 4: Enhetskyrkans tid*, Verbum, Stockholm, s. 146-166.

44 Thomson (1987), s. 58.

45 Reftelius (1737), s. xiii.

bemärkelsen, att orsaken till värdeladdade passager kommer att försöka klarläggas i den löpande texten, genom att dessa och deras innehåll förhålls till förkunskaper om Reftelius egen person och kulturella kontext. Beroendefrågan kommer, på motsatt sätt, att avhandlas separat från analysen av de etnografiska förhållandena, i underkapitel med rubriken *Bevisföring*; inom ramen för dessa kommer de passager i vilka Reftelius gör hänvisningar till olika kunskapskällor för att bestyrka sina påståenden att underställas en närmre undersökning.

Som redan diskuterats under rubriken *Material*, kan *Historisk och Politisk Beskrifning* svårligen placeras in i någon tydlig *genre*. Enklare är det att fastslå vad den inte kan klassas som: den kan nämligen varken sägas vara en renodlad reseskildring eller en officiell rapport, skriven som en del av arbetet på konsulatet. Trots detta tycks den, i likhet med en dylik rapport, vara tillkommen för att bidra med nyttig kunskap om ett tidigare tämligen okänt område, inte minst vad gäller politiska och ekonomiska förhållanden. Den kan dock inte enbart ha vänt sig till framtida konsulter och konsultssekreterare, även fast dessa med största säkerhet var en avsedd målgrupp, då Reftelius vid ett flertal tillfällen gjorde reklam för den och gjorde det möjligt för privatpersoner att köpa prenumerationer (se *Bakgrund*). Den tycks enklast kunna liknas vid den genre som Östlund menar uppstod i Europa under 1600-talet, ”litteratur som i många fall förenar reseskildringen med den etnografiska rapporten”⁴⁶, eller det som Thomson definierat som ”accounts written by people who had visited or resided in Barbary in an official capacity and afterwards wrote accounts for the general public.”⁴⁷ Att hans bok i många avseenden var ett sorts uppslagsverk över Alger och dess närmaste omgivning tycks nämligen inte ha avskräckt Reftelius från att vända sig till en läsande allmänhet; från att förena nytta med nöje.

46 Östlund (2014), s. 258-259.

47 Thomson (1987), s. 6.

Forskningsläge

Inom svensk historieforskning finns mycket skrivet om resor som svenskar företog i muslimska länder under 1600- och 1700-talet, samt om de intryck som de främmande kulturerna i dessa länder gjorde på dem. I huvudsak rör det sig om forskning kring en liten grupp namnkunniga individer – legationspredikanterna i Konstantinopel Sven Agrell och Michael Eneman, botanikern Fredric Hasselquist och språkvetaren Jacob Jonas Björnståhl, för att nämna en handfull – och de dagböcker eller reseskildringar som de lämnade efter sig. Ett standardverk i denna forskning är historikern och bibliotekarien vid Universitetsbiblioteket i Lund Christian Callmers *In Orientem* från 1985, vilket består av ett tiotal kortare biografier över svenskar som reste eller arbetade i olika delar av osmanska riket under 1700-talet.⁴⁸ En annan viktig forskare på detta ämne är den disputerade historikern Åsa Karlsson, som i artiklar i antologierna *Främlingar – ett historiskt perspektiv* och *Från Karakorum till Siljan*, har lyft fram den förändring i inställningen till främmande folkslag i osmanska riket under samma århundrade, som går att utläsa i svenska skrifter om detta rike.⁴⁹

Utöver dessa studier av ett flertal resenärer finns det även studier som fokuserar på enskilda individer och deras intryck av den främmande miljön. Bland dessa kan nämnas lektorn i idéhistoria vid Stockholms universitet Thord Silverbarks monografi *Doktor Hasselquists resa*, som är ett narrativ av den ovannämnde botanikerns resa genom Egypten, Palestina och Mindre Asien 1749-1752.⁵⁰ Liknande närstudier av en enda resa, legationspredikanten och forskningsresanden Michael Enemans resa genom samma område 1711-1712, gör Joachim Östlund, docent i historia vid Lunds universitet, i sina två artiklar *Ethos i vetenskapen* och *A Lutheran in the Holy Land*, vilka respektive ingår i antologierna *Förmoderna livshållningar* och *Through the Eyes of the Beholder*.⁵¹

Det finns dock i detta innehållsrika forskningsområde – ovanstående titlar är bara ett axplock – en tydlig brist: de är alla inriktade på östra medelhavsområdet, med stor tonvikt vid Konstantinopel. En tydlig lucka finns rörande detta rikets västligaste provinser i Nordafrika; svenskars resor till och vistelser i detta område, samt dessas syn på seder, bruk och folkslag därstädes. Detta trots att Sverige under samma period som ovanstående forskare har inriktat sig på –

48 Callmer, Christian (1985), *In Orientem: Svenscars färder och forskningar i den europeiska och asiatiska Orienten under 1700-talet*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

49 Karlsson, Åsa (1998), ”Främling eller vän? Svenskar i Turkiet på 1700-talet”, i Florén, Anders & Karlsson, Åsa (red.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv*, historiska institutionen, Uppsala Univ. [distributör], Uppsala, s. 73-87; Karlsson, Åsa (2000), ”Den kända och okända Orienten. Svenska resenärer i Osmanska riket under 1700-talet”, i Hodacs, Hanna & Karlsson, Åsa (red.), *Från Karakorum till Siljan: Resor under sju sekler*, Historiska Media, Lund, s. 197-225.

50 Silverbark, Thord (2008), *Doktor Hasselquists resa: Linnélärjungen i Mellersta Östern 1749-1752*, Alhambra, Stockholm.

51 Östlund, Joachim (2008), ”Ethos i vetenskapen: Vetenskapliga hållningar i Michael Enemans *Resa i Orienten 1711-12*”, i Lindstedt Cronberg, Marie & Stenqvist, Catharina (red.), *Förmoderna livshållningar: Dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*, Nordic Academic Press, Lund, s. 259-277; Östlund, Joachim (2013), ”A Lutheran in the Holy Land: Michael Eneman’s Journey, 1711-12”, i Hayden, Judy A. & Matar, Nabil I. (red.), *Through the Eyes of the Beholder: The Holy Land 1517-1713*, Brill, Leiden och Boston, s. 207-227.

grovt sett 1700-talets första hälft – utökade sina kontakter med området, inte minst genom sina nyupprättade diplomatiska beskickningar i städer som Alger, Tunis och Tripoli (se *Bakgrund*). Det finns således, i svensk historieforskning, ett behov av att vrida fokus bort ifrån osmanska rikets kärnländer till dess mer perifera delar i nordvästra Afrika, ett område där svenskar under 1700-talet var minst lika (om inte *mer*) verksamma som i exempelvis Egypten och Palestina.

Detta gäller inte minst den tidigare forskningen kring Carl Reftelius och dennes bok, som är mycket begränsad i omfattning. I sin helhet uppgår den enbart till ett fåtal verk, vilka samtliga är av tämligen nytt datum. Mest utrymme ägnas ämnet i monografin *Saltets pris: Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650-1770* av Joachim Östlund, samt i artikeln *Våldets gungbräda och ekonomiska öppningar: Riket Alger enligt Carl Reftelius* av Emil Kaukonen, doktorand i historia vid Åbo Akademi, som ingår i antologin *Från tidigmoderna rum till samtida rumsligheter*.⁵² Utöver detta omnämns Reftelius helt kort i de tre artiklarna *Danish Slaves in Barbary* av Peter Madsen, professor emeritus vid Institut for kunst- og kulturvidenskab vid Köpenhamns universitet; *The Danish Algerian Sea Passes, 1747–1838: An Example of Extraterritorial Production of Human Security* av Erik Gøbel, forskare vid Rigsarkivet i Köpenhamn; och *Hverjir voru Tyrkjaránsmenn?* av Þorsteinn Helgason, professor emeritus i historia vid Háskóli Íslands, samt i ett kort stycke i monografin *När svenskarna upptäckte världen* av Alf Åberg, författare och arkivarie vid Krigsarkivet, men även disputerad historiker.⁵³

Reftelius ägnas ett jämförelsevis litet utrymme i Östlunds monografi – omnämns och citeras på enskilda sidor, i diverse bildtexter (bl.a. till bilder hämtade ur dennes bok), samt i ett eget kapitel på ca åtta sidor – och då i huvudsak för vad han hade för synpunkter på den algeriska slavhandeln. Dock gör Östlund en rundmålning över dennes synpunkter på Alger och olika aspekter av dess samhälle och folkkultur. Hans bärande tes i detta sammanhang är att Reftelius bild av det främmande är balanserad och långt ifrån entydig: ”Balanserade beskrivningar varvas med nedgörande kritik.”⁵⁴ ”Reftelius”, understryker han vidare, ”vill göra upp med en uppsättning stereotyper i den västerländska synen på Nordafrika och istället lyfta fram det algeriska synsättet.”⁵⁵

Alger skildras i vissa sammanhang som underlägset ”kristenheten”, men lyfts i andra fram som ett föredöme – med udden tydligt riktad mot förhållandena i det samtida Europa. Detta gäller i

52 Östlund (2014); Kaukonen, Emil (2016), ”Våldets gungbräda och ekonomiska öppningar: Riket Alger enligt Carl Reftelius”, i Hettula, Patrik, Petersson, Fredrik & Hollsten, Laura (red.), *Från tidigmoderna rum till samtida rumsligheter*, Historiska Samfundet i Åbo r.f., Åbo.

53 Madsen, Peter (2010), ”Danish Slaves in Barbary”, i *La guerre de course en récits (XVIe-XVIIIes). Terrains, corpus, séries*, dossier en ligne du Projet CORSO, URL: <http://www.oroc-crlc.paris-sorbonne.fr/index.php/visiteur/Projet-CORSO/Ressources/La-guerre-de-course-en-recits> (hämtad 2017-04-04); Gøbel, Erik (2010), *The Danish Algerian Sea Passes, 1747–1838: An Example of Extraterritorial Production of Human Security*, *Historical Social Research*, 35 (4), s. 164–189; Helgason, Þorsteinn (1995), *Hverjir voru Tyrkjaránsmenn?*, *Saga*, 33, s. 110-134; Åberg, Alf (1981), *När svenskarna upptäckte världen: Från vikingar till gustavianer*, Natur och kultur, Stockholm, s. 236.

54 Östlund (2014), s. 271.

55 Östlund (2014), s. 206.

synnerhet slaveriet, vilket Reftelius ansåg var mycket mildare i Nordafrika än i kristna medelhavsländer, men även sådana detaljer som att dejen av Alger var lättillgänglig och uppskattade rättframhet från sina undersåtar och inte – som europeiska härskare – omgärdad av inställsamma hovmän och ett intrikat ceremoniel.⁵⁶ Östlund framhåller att ”[f]rågan om civilisation kontra icke-civilisation går som en röd tråd genom verket” och att Reftelius inte är ”helt konsekvent i denna uppdelning.”⁵⁷ Allt sammantaget förmedlar Reftelius, enligt honom,

en komplex syn på människor i Alger, samt beskriver en medelhavsmiljö där turkar både kan vara civiliserade och barbariska och där både kristna och turkar förslavade varandra.⁵⁸

Rörande Reftelius beskrivning av just turkarna, har Östlund lyft fram exempel som skulle bekräfta tesen om den förstnämndes balanserade bild av allt det nya som mötte honom i Alger. Han pekar på att Reftelius förmedlar bilden av en harmonisk samexistens mellan turkar och de i Alger verksamma svenskarna, t.ex. med gemensamma festligheter i samband med fredsfördraget 1729. Turkarna som har varit ute på långa resor hyllas också för öppna och kosmopolitiska sinnelag, vilka får dem att behandla sina kristna slavar mildt. Mot detta framhåller han att Reftelius omdöme om dem i övrigt genomsyras av skarp kritik. Bland de laster Reftelius beskyller dem för kan räknas lättja, girighet, njutningslystnad, promiskuitet, ”sodomiteri” (samkönat sex mellan män), ointresse för vetenskap, yttre andakt men bristande religiös innerlighet, samt ett hårt och grymt styre över den inhemska befolkningen, framför allt morerna och araberna.⁵⁹

Dessa folkslag och Reftelius syn på dem, får inte lika stort utrymme som turkarna i Östlunds monografi. De omnämns som hastigast i samband med det ovannämnda resonemanget om civilisation kontra icke-civilisation, då han anmärker att Reftelius hävdar dels att fattiga araber och morer i Tremesen (dagens *Tlemcen*: en stad i västra Algeriet) skulle vara ärligare och mer civiliserade än ”Algerinerna” (d.v.s. turkarna), dels att ”africanerna” som bebor Nordafrika kan leva under vitt skilda omständigheter, både som ”wilda diur” på landsbygden och som ”civiliseradt Folk” i städerna. Slutligen lyfter han fram passager i boken, där Reftelius påpekar att turkarna styr de bägge folkgrupperna med järnhand, samt att framför allt morerna, jämte kristna, måste arbeta hårt såväl till lands som till sjöss, för att kompensera för härskarfolkets lättja.⁶⁰

Reftelius syn på en annan av Algers många folkgrupper, judarna, omnämns också av Östlund i ett kort stycke. De därvid lämnade uppgifterna uppgår till att konsulatssekreteraren menade att de hade kommit till Nordafrika utifrån, fördrivna från Europa; att vissa av dem med svekfulla medel

56 Östlund (2014), s. 58-59, 64-66, 271-275.

57 Östlund (2014), s. 269-270.

58 Östlund (2014), s. 270.

59 Östlund (2014), s. 269-271.

60 Östlund (2014), s. 269-270.

skulle ha berikat sig på friköpan det av europeiska slavar, då de ofta agerade mellanhänder i denna verksamhet; slutligen att de i övrigt levde under besvärliga omständigheter, saknade privilegier och förmåner, samt var allmänt föraktade av de övriga folkgrupperna.⁶¹

Slutligen gör Östlund ett par korta anmärkningar rörande kvinnornas levnadsvillkor i Alger, sådana de kommer till uttryck i boken. Han skriver att Reftelius i stort hade en negativ uppfattning om dessa; han ansåg ”att kvinnorna i Alger är fångar i en sexualiserad och mansdominerad kultur”, att de hålls åtskilda från männen i livets alla skeden och att deras personliga frihet är mycket snävt kringskuren.⁶² Detta manifesterar sig inte minst i det för Reftelius uppseendeväckande bruket med beslöjade kvinnor, vilket han menar är en följd av de turkiska männens inneboende kättja och svartsjuka. Östlund anmärker att det i boken förekommer ”illustrationer av kvinnor med och utan heltäckande slöja”, men har inte någon av dessa bifogade i sin monografi.⁶³ Kvinnornas levnadsvillkor lyfts slutligen fram i samband med en analys av hur Reftelius resonerar kring religionerna i Alger, och mer specifikt hur han väger kristendom och islam mot varandra: ”Till kristendomens fördelar hör monogamin och att kvinnor inte behöver leva i avskildhet.”⁶⁴

Kaukonens studie är, till skillnad från Östlunds övergripande fokus på inställningen till slaveri, mer specifikt inriktad på hur Reftelius uppfattade motsättningen mellan stad och landsbygd, och på ett mer abstrakt plan mellan civilisation och barbari. Han gör detta genom att visa på den klivna inställning konsultssekreteraren hade till det urbana, turkiska härskarskiktet och till de nomadiserande arabiska och berbiska stammarna som levde utanför stadsmurarna. Han kunde uttrycka sig kritiskt om de förra, vilka han hade personlig erfarenhet av, men ansåg på samma gång att de utgjorde en garant för lag och ordning i städerna, samt erbjöd beskydd från de plundringsbenägna nomaderna på landsbygden. De senare kunde på motsatt sätt bli föremål för hans medlidande, då han ansåg att de förtrycktes av de ”inkräktande” turkarna, men uppfattades på samma gång som ett hot mot de civiliserade samhällen som, trots allt, fanns i de Nordafrikanska kuststäderna. Motsättningen mellan dessa två idékomplex var en konflikt i Reftelius föreställningsvärld som han, enligt Kaukonen, aldrig helt lyckades lösa.⁶⁵

Om Reftelius inställning till turkarna skriver Kaukonen att den överlag var negativ: han betonar att dessa i huvudsak beskrivs som ”lättjefulla, grymma och ointresserade av nyheter eller framsteg” och att de, enligt konsultssekreteraren, ”stys så gott som helt av välbehag, egennyttan och girighet.”⁶⁶ Trots detta fanns det förmildrande omständigheter, t.ex. det även av Östlund belysta resonemanget om att beresta turkar som regel besatt ett mildare och mer fördomsfritt sinnelag – de

61 Östlund (2014), s. 270.

62 Östlund (2014), s. 271.

63 Östlund (2014), s. 271.

64 Östlund (2014), s. 275.

65 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 81-82, 86, 89-95.

66 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

ansågs inte en gång för alla vara beskaffade på ett visst sätt, utan kunde förändras.⁶⁷ En annan orsak till en mer fördragsam inställning från Reftelius sida, var att turkarna, som omnämns ovan, garanterade lag och ordning i städerna och erbjöd deras invånare beskydd mot de hotfulla nomaderna på landsbygden. Enbart det faktum att turkarna var bosatta i och styrde över relativt välordnade, urbana centra, bidrog till en viss aktning; ”stadsborna låg nämligen närmare européerna i den civilisationsstege som Reftelius text ger uttryck för.”⁶⁸ ”Trots att Reftelius”, utvecklar Kaukonen,

vid flera tillfällen beskriver den algeriska regeringens despotism med avsmak, framträder här sådana aspekter av den som är av klar nytta ur europeisk synvinkel, nämligen dess relativa pålitlighet och förutsägbarhet i diplomatiska ärenden.⁶⁹

På motsvarande sätt, framhåller Kaukonen, är Reftelius skepsis större gentemot de folkslag som företrädesvis lever utanför städerna. I synnerhet gäller detta morerna, vilka, trots att de i boken beskrivs som Nordafrikas ursprungsbefolkning, och därför i praktiken dem som kan göra anspråk på landet, utmålats som ett hot mot det civiliserade samhället i staden. I detta sammanhang väger Reftelius två olika skriftliga redogörelser för morerna mot varandra – den ena författad på 1500-talet, den andra på 400-talet – och väljer att sätta sin tro till den äldre av dem, utan att ange något klart skäl till varför. Denna äldre text tillskriver folkgruppen fler dåliga egenskaper – lättja, misstänksamhet, grymhet, okunskap etc. –, medan den andra är mer positiv i sitt omdöme. I och med detta ställningstagande tydliggör Reftelius också sin egen ståndpunkt och, som Kaukonen skriver, ”positionerar således också sig själv som en kritiker av de icke-stadsboende morerna.”⁷⁰

Om synen på araberna har Kaukonen främst lagt tonvikt vid att Reftelius även här är noggrann med att skilja på dem som bor i städerna och dem som lever på landsbygden, samt att det råder inbördes motsättning dem emellan.⁷¹ Mer har han att säga om inställningen till judarna; betonar att även detta folkslag beskrivs som uppdelat i två huvudsakliga grupperingar, men inte, som de övriga, i stads- och landsbygdsbefolkning, utan i ”europeiska och inhemska judar”, av vilka de förstnämnda hade kommit till Nordafrika från exempelvis Italien. Dessa åtnjuter, enligt Reftelius, fler fri- och rättigheter än de senare, vilka tvärtemot beskrivs som marginaliserade och negativt särbehandlade – tvingas klä sig på ett visst sätt och bo i en särskild stadsdel. Bägge grupperingarna hade dock det gemensamt, framhåller Kaukonen, att de i vissa sammanhang kunde beskrivas som en civiliserad motpol till turkarna, nämligen i fråga om rätten till privat egendom. Reftelius

67 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90-91.

68 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89.

69 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 93.

70 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89-90.

71 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

uttrycker sig nämligen kritiskt om det faktum att den turkiska centralmakten stundtals antingen beslagtogs välbärgade judars egendom eller pålade dem tunga skatter, då dejen hade någon skuld att betala av och det rådde underskott i statskassan. Detta skulle i dennes ögon ha framstått som ett säkert tecken på barbarism, då det privata ägandets okränkbarhet, i dennes föreställningsvärld, var en av de mest grundläggande aspekterna av ett civiliserat samhälle.⁷²

Om synen på kvinnornas levnadsvillkor, betonar Kaukonen, liksom Östlund, att främst de moriska och arabiska ”beskrivs som undangömda och underkastade sina män”. Han framhåller även att de algeriska kvinnorna av Reftelius kontrasteras mot de europeiska, och intressant nog till de förstnämndas fördel: de hyllas som mycket friskare och starkare än kvinnorna i Europa, vilket skulle vara en följd av det arbetsamma liv de lever, samt av det hårda klimatet i Nordafrika. Trots detta anser denne i stort att de framlever sina liv under föga avundsvärda förhållanden.⁷³

Liksom Östlund och Kaukonen betonar även Madsen att Reftelius syn på det algeriska samhället – och i synnerhet på det slaveri som utgjorde en hörnsten i detta – var sammansatt och innehöll till synes svårförenliga motsatser. Han hävdar i sin artikel att dennes verk är

permeated by a certain authoritarian or patrician attitude. Discipline in Algiers as well as gratitude and subservience from the side of servants does somehow appeal to Reftelius, and he demonstrates a wavering between a stress on cruelty and recognition of the role of humane relations.⁷⁴

Madsen lyfter i detta sammanhang fram ett flertal passager ur Reftelius verk, i vilka denne ger uttryck för både indignation över slaveriet som sådant, samt över att vissa slavar utsätts för olika sorters grymma bestraffningar, och gillande för det, enligt honom tänkvärda faktum, att många slavar trots allt behandlas väl av sina herrar och åtnjuter stor rörelsefrihet. Han lägger också tonvikt vid att Reftelius, med stöd i dessa sina observationer, framför kritik mot sådana redogörelser för Barbariet som utmålar slavarnas förhållanden som mycket värre än de i själva verket är. Detta gäller framför allt den rika flora av propaganda för kristna slavars friköpande som författades av europeiska munkar – en omständighet som Madsen menar bör förstås som indirekt protestantisk kritik av katolska kyrkan.⁷⁵

Helgason gör i sin artikel, som också den är inriktad på europeiska, närmare bestämt isländska, slavar i Barbariet, en hänvisning till Reftelius bok. Denna inskränker sig dock till ett kort stycke, i vilket han fokuserar på en passage i dennes bok, som handlar om ett par räder som algeriska sjörövare företog mot Island och Danmark under 1600-talets första hälft. Han har även i artikelns

72 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 91.

73 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

74 Madsen (2010), s. 11.

75 Madsen (2010), s. 11-12.

början infogat en bild från boken – ett kopparstick som överblickar Algers stadsbild –, vilken dock inte underställs någon analys, utan tycks finnas där av rent estetiska skäl.⁷⁶

Den femte forskaren, Gøbel, är om möjligt ännu mer sparsmakad i sitt bruk av boken. Han skriver nämligen ingenting om Reftelius och dennes verk, utan använder sig enbart av detta som källa till en ren faktauppgift: när Frankrike, England och den tysk-romerske kejsaren slöt sina respektive första fredsfördrag med Alger.⁷⁷

Ungefär lika kort håller sig också Åberg i sin bok, då han endast, mest i förbigående, noterar att ”den unge Carl Reftelius” under sin tid som konsultssekreterare ”begagnade tillfället att insamla ett stort material om landet, och när han återvände hem, sammanställde han det med all tillgänglig litteratur i ämnet till en bok”.⁷⁸ Denna bok, skriver han vidare, ”anses vara en av de bästa 1700-talsbeskrivningarna på svenska över ett främmande land.”⁷⁹ Slutligen förekommer i Åbergs bok det kopparstick föreställande Algers stadsbild, som också Helgason använt sig av i sin artikel (en bild som för övrigt även förekommer i historieprofessorn Dick Harrisons *Slaveri. En världshistoria om ofrihet. 1500-1800*, men då utan någon hänvisning till Reftelius och dennes verk⁸⁰; den uppges fastmer vara hämtad i andra hand ur Åbergs här omnämnda bok⁸¹).⁸²

Utöver dessa titlar, som kan kopplas direkt till det primära källmaterialet och dess innehåll, finns det mycket forskning som på olika sätt har anknytning till ämnet i föreliggande uppsats. I denna ingår två övergripande kategorier: dels sådan forskning som behandlar den europeiska synen på Nordafrika under 1600- och 1700-talet, dels forskning som är inriktad på hur bevisföringen kunde te sig i svenskars skrifter om främmande kulturer under det tidiga 1700-talet: vilka sorters belägg som användes för att övertyga läsaren om att det som lades fram var grundat i säkra fakta.

Standardverket i den förstnämnda kategorin är Ann Thomsons klassiska studie *Barbary and Enlightenment: European Attitudes towards the Maghreb in the 18th Century* från 1987.⁸³ Som titeln anger är boken en idéhistorisk studie av ett antal, under 1700-talet (och även det tidiga 1800-talet) verksamma, européers nedtecknade föreställningar kring folkslagen och samhällena i Nordafrika. Hon ville med sin studie komplettera forskningsläget genom att vidga de snävt nationella perspektiven till Europa i stort – lyfta blicken från förhållandena i enskilda länder och

76 Helgason (1995), s. 110, 122. (Översatt från isländskan av Martin Ringmar, doktorand i nordiska språk, språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet)

77 Gøbel (2010), s. 177.

78 Åberg (1981), s. 236.

79 Åberg (1981), s. 236.

80 Harrison (2007), s. 416.

81 Harrison (2007), s. 620.

82 Åberg (1981), s. 236-237.

83 Thomson (1987).

istället försöka utröna om gemensamma drag fanns (och i sådana fall, *vilka*) i skrivande européers olika uppfattningar om Barbariet.⁸⁴

Thomsons bärande tes, som går som en röd tråd genom hela boken, är att Barbariet hade en ambivalent ställning i dåtida européers föreställningsvärld. Området befann sig precis i skärningspunkten mellan Afrika, Asien och Europa, mellan den kristna världen och den muslimska; det befolkades av en mängd svårdefinierade folkslag, vilka bekände sig till många olika religioner, och styrdes på ett sätt som enligt vissa var att likna vid ett republikanskt styre, enligt andra vid ”österländsk” despotism.⁸⁵ Det var helt enkelt inte särskilt lätt för upplysningstänkarna att placera in området i något givet fack, och *att sätta kunskap i system* – detta är Thomson noggrann med att understryka – var en av upplysningens viktigaste drivkrafter och ett av dess allra mest centrala drag.⁸⁶

Särskilt problematiskt var det att definiera och systematisera de många olika folkgrupperna i Nordafrika, och Thomson påvisar att det under hela undersökningsperioden knappast rådde någon konsensus rörande synen på dessa.⁸⁷ Trots detta argumenterar hon för att det går att uttyda vissa generella drag och förändringsprocesser, vilka följer tydliga mönster. Ett sådant mönster var att bilden av muslimer – under vilka såväl turkar som araber och morer ingår – var mer positiv under den tidiga upplysningen än den kom att bli senare; att islam kunde utmålas som en vidsynt och filosofisk religion och muslimska samhällen som religiöst toleranta – en bild som bland upplysningstänkare ofta användes för att kritisera de religiösa förhållandena i det samtida Europa.⁸⁸ Denna bild, understryker hon dock, var aldrig allenarådande, utan samexisterade under hela 1700-talet med religionskritiska uppfattningar om att islam i själva verket skulle vara orsaken till den okunskap som kunde förmärkas i dessa samhällen, ”however paradoxical this may appear.”⁸⁹

Denna uppfattning samsades med en annan av upplysningens övertygelser, nämligen att alla människor i grund och botten var desamma, och att olika levnadssätt (och då i synnerhet sådana som för samtida européer framstod som främmande) kunde förklaras av att olika samhällen befann sig på olika steg i den utvecklingstrappa, som ansågs vara gemensam för hela mänskligheten. De rasteorier som blev förhärskande under 1800-talet hade under föregående århundrade ännu inte slagit igenom som förklaringsmodell, trots att de till icke obetydlig del hade sin grund i upplysningens systematiserande av växt- och djurarter: ”Instead”, skriver Thomson, “[...] writers prefer to explain the ignorance and lack of advancement that they saw in terms that were not racial

84 Thomson (1987), s. VIII.

85 Thomson (1987), s. 1-2, 41-42.

86 Thomson (1987), s. 35-36.

87 Thomson (1987), s. 66-90.

88 Thomson (1987), s. 26-30.

89 Thomson (1987), s. 20.

but sociological.”⁹⁰ Enligt denna logik var det under 1700-talet en viktigare skiljelinje om människor var landsbygds- eller stadsbor, nomader eller bönder, än om de hade olika fysiska utseenden, t.ex. vad gällde hudfärg.⁹¹

Den viktigaste av förändringsprocesserna var dock en långsam rörelse från en komplex bild av landet och dess invånare till en långt mer förenklad sådan, urskiljbar årtiondena omkring 1800. Om Nordafrika dessförinnan hade haft en ambivalent ställning i västerlänningars föreställningsvärld, kom det runt denna tid att placeras in i ett väl avgränsat fack: det började räknas som en del av Afrika. Denna nya stämpel fick konsekvenser för hur de olika folkslagen omskrevs, eller, vilket var minst lika vanligt, hur européer *lät bli* att omskriva dem. Det sistnämnda drabbade framför allt morerna, i samband med den franska erövringen av Algeriet, med start 1830; de på landsbygden boende togs således bort ur de franska etnografiska verken för att rättfärdiga koloniseringen av slätterna och de i städerna boende för att de inte passade in i bilden av den afrikanska kontinenten som en ociviliserad vildmark. Samtidigt började de styrande turkarna ses som inkräktare österifrån, vilka borde drivas bort på det att deras tyranniska styre över den inhemska afrikanska befolkningen skulle upphöra.⁹²

En annan av Nordafrikas folkgrupper som under 1700-talets lopp kom att värderas annorlunda av européerna var araberna, och då i synnerhet de av dem som levde som nomadiserande herdar och ofta (men inte alltid) benämndes beduiner. Thomson belyser det faktum att dessa av många tidiga upplysningstänkare hyllades som s.k. ädla vildar – människor som levde ett enkelt och lyckligt liv i samklang med naturen och inte hade blivit förkonstlade av civilisationen.⁹³ Denna ”myth of the noble Bedouin”, som Thomson kallar den, kom dock under det tidiga 1800-talet, även den i samband med den franska koloniseringen, alltmer att trängas undan av mer negativa stereotyper: ”We are left, after attempts at rehabilitation and even at idealisation of the Bedouin way of life, with a negative stereotype of North African 'Arabs', henceforth seen as lazy, untrustworthy and fanatical.”⁹⁴

Synen på judarna och deras levnadsomständigheter i Nordafrika, behandlas helt kort av Thomson i ett avgränsat underkapitel på endast tre sidor. I detta skriver hon att flertalet undersökta 1700-talsskribenter förmedlar bilden av ett ganska ömkansvärt folk som lever fattigt och undertryckt. Samtidigt förekommer det många som vill skilja mellan inhemska judar, som lever på detta sätt, och s.k. ”*Judeos francos*”, vilka hade sitt ursprung i Europa, behandlades som andra européer bosatta i Nordafrika och dessutom var påfallande rika, då de kontrollerade en betydande

90 Thomson (1987), s. 74.

91 Thomson (1987), s. 87.

92 Thomson (1987), s. 86-90, 111.

93 Thomson (1987), s. 103-112.

94 Thomson (1987), s. 111.

del av handeln.⁹⁵ I stort präglas dock många av dessa beskrivningar av antisemitiska undertoner, vilka Thomson menar är ”essentially a continuation of deeply-ingrained Christian prejudices inspired by religion.”⁹⁶

Om kvinnornas levnadsvillkor, sådana de framträder i upplysningsanstrukna skrifterna, har Thomson också lyckats dra vissa slutsatser. Hon pekar framför allt på den omständigheten att samtliga dessa tänkare och författare var män, vilket leder till att ”their reactions to the women of Barbary, to whose world they were doubly alien, are particularly revealing concerning the stereotypes present in their writings.”⁹⁷ Vanligast förekommande bland dessa stereotyper var den om de nordafrikanska (muslimska) kvinnorna som totalt underordnade sina män, instängda i hemmen och i praktiken reducerade till en sorts slavar. En annan fördom, som var tätt sammankopplad med denna, var den om att detta kringkurna liv inte alltid fick önskad effekt utan snarare gjorde kvinnorna *mer* kättjefulla och benägna till utomäktenskapliga affärer. Slutligen brukade lyftas fram de olika förhållanden som rådde i städerna och på landsbygden: de kvinnor som bodde utanför städerna och var verksamma i antingen jordbruk eller boskapskötsel brukar utmålas som friare och rörligare, men samtidigt underkastade en mycket hård och strävsam vardag, allrahelst som männen var jämförelsevis lättjefulla.⁹⁸ ”In general,” skriver Thomson sammanfattande,

eighteenth-century accounts of women in Barbary oscillate between fascination for their reputation for 'libertinage' and supposed passion for Christians, and contempt for their ignorance or pity for their servile status, between curiosity concerning the secluded beauties of the towns and horror for the miserable 'African' creatures of the countryside. In this domain, in which real knowledge or possibility of observation was extremely rare, hearsay and prejudice were the rule.⁹⁹

En annan viktig forskare på ämnet i denna kategori är Linda Colley, Shelby M C Davis 1958 Professor of History vid Princeton University, vilken i två av sina verk – artikeln *Britain and Islam, 1600–1800: Different perspectives on difference* och boken *Captives: Britain, Empire, and the World, 1600-1850* – studerar förhållandet mellan England (från 1707 Storbritannien) och Barbareskstaterna under främst 1600- och 1700-talet.¹⁰⁰ Den övergripande tes som framförs i bägge dessa verk (vilken kommer diskuteras utförligare i kapitlet *Teori*) är att den brittiska uppfattningen om Nordafrika under perioden präglades av oro och en defensiv hållning, snarare än en

95 Thomson (1987), s. 90-93.

96 Thomson (1987), s. 93.

97 Thomson (1987), s. 58.

98 Thomson (1987), s. 58-60.

99 Thomson (1987), s. 61.

100 Colley, Linda (2000), *Britain and Islam, 1600–1800: Different perspectives on difference*, *The Yale Review*, 88 (4), s. 1-20; Colley, Linda (2004), *Captives: Britain, Empire, and the World, 1600-1850*, Anchor Books, New York, s. 76-80, 101-113.

imperialistisk och expansiv dito. Orsaken till detta, menar Colley, var dels det faktum att styrkeförhållandena mellan Storbritannien och Barbareskstaterna (och framför allt osmanska riket, som dessa officiellt var en del av) före ca 1750 var ojämlika till det förras nackdel – så att de senare utgjorde ett reellt militärt hot mot den brittiska sjöfarten –, dels att *föreställningarna* om detta hot från turkarna var så djupt rotade i tidigmoderna briter. Hon hänvisar i detta sammanhang bl.a. till en studie av Nabil Matar, enligt vilken ”turken” var den självklare ”Andre” i den brittiska föreställningsvärlden under perioden 1558-1685; ”and I”, tillfogar Colley, ”would extend this chronology markedly in both directions”.¹⁰¹

En annan aspekt av denna oro för hotet från Barbareskstaterna, som Colley har lagt tonvikt vid, var de under perioden vanligt förekommande berättelserna om sodomi i Nordafrika, och då i synnerhet om hur manliga europeiska slavar utsattes för sexuella övergrepp av sina herrar: ”For every single reference to heterosexual sex I have seen in British discussions of Barbary and Ottoman captivity before 1750, there are at least five to sodomy”.¹⁰² Hon skriver vidare att det är ”immaterial how valid such accusations were” – det centrala är att anklagelserna till viss del var ett sätt att markera den egna positionen mot det som upplevdes som främmande, men i huvudsak, vilket Colley är noggrann med att understryka, bör ses som en metafor för den gamla europeisk-kristna rädslan för att tvingas till underkastelse av en starkare muslimsk makt.¹⁰³ ”Only when Ottoman and North African power were broadly recognised as receding,” skriver hon vidare,

did such accusations of sodomy become thoroughly drowned out by an emphasis instead on the supposed heterosexual lusts of Muslim men and on their harems of docile, scented females.¹⁰⁴

Ett tredje verk i denna kategori är Gillian Weiss – Associate Professor of History vid Case Western Reserve University – studie *Captives and Corsairs: France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*.¹⁰⁵ Studien kretsar kring franska slavar i Nordafrika under tidigmodern tid, varför källmaterialet till stor del utgörs av redogörelser skrivna av dels före detta sådana, dels av munkar som verkade för att friköpa dem. Liksom Colley betonar Weiss att en i sådant källmaterial återkommande fördom är den om hur sodomien grasserar bland befolkningen i Nordafrika, framför allt bland muslimerna, samt om hur utsatta de europeiska slavarerna (särskilt unga pojkar) är för sina herrars lustar.¹⁰⁶ Ytterligare en likhet är den omständigheten att rädslan för homosexuella övergrepp av muslimska män med tiden övergick till en för heterosexuella sådana. Hon noterar att framför allt

101 Colley (2000), s. 17-18.

102 Colley (2004), s. 128.

103 Colley (2004), s. 129-130.

104 Colley (2004), s. 130.

105 Weiss, Gillian (2011), *Captives and Corsairs: France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*, Stanford University Press, Stanford.

106 Weiss (2011), s. 2, 9, 13, 22, 46-55, 94.

under 1820-talet, ”the archetypal victim of Muslim warfare changed sex”, och att, vid tiden för den franska erövringen av Alger 1830, ”long-standing fears of about boys lured into sodomy had been largely supplanted by fears about mothers, wives, and daughters defiled”.¹⁰⁷

Till forskningen om synen på Nordafrika kan avslutningsvis fogas ett mindre svenskt bidrag, nämligen ett stycke i historieprofessorn vid Stockholms universitet Leos Müllers *Consuls, Corsairs, and Commerce*. Han har i detta gjort ett längre utdrag ur ett av George Logies (se *Bakgrund*) brev till Kommerskollegium, för att exemplifiera hur denne, som han skriver, ”characterised the people and conditions of trade in Algiers”.¹⁰⁸ Den bild som konsuln därvid förmedlar är av ett folk som hellre ägnar sig åt sjöröveri än handel och inte heller uppmuntrar utlänningar att ägna sig åt denna näringsverksamhet:

The Algerians being a people whose minds are entirely given to plunder and piracy are very little inclinable to trade themselves or give any encouragement to others to carry on any advantageous trade [...]¹⁰⁹

Den sistnämnda kategorin är, åtminstone vad gäller svenska förhållanden, förhållandevis tunn: i sin helhet består den enbart av två korta artiklar i varsin antologi, som bägge omnämnts ovan, är författade av Joachim Östlund och behandlar samma ämne: Michael Enemans resa i östra medelhavsområdet 1711-1712. Den äldre av artiklarna, *Ethos i vetenskapen*, som ingår i antologin *Förmoderna livshållningar* från 2008, är, precis som titeln anger, mer specifikt inriktad på den bevisföring som Eneman använde sig av i sin reseskildring.¹¹⁰ Östlund vill påvisa att dennes insamlande av kunskap under resan präglades av ett allvarligt sanningssökande, i vilket bl.a. en långtgående källkritik (som dock inte bör förväxlas med sin moderna historievetenskapliga motsvarighet) spelade en viktig roll, inte minst för att skilja det som han kallade ”sanna historier” från ”sagner”. I detta sammanhang skriver han att Eneman förhöll sig relativt självständig till antika auktorer, såsom Diodorus Siculus, men att han samtidigt var mer kritisk till s.k. ”turkiska sagner” än till dessa.¹¹¹

En annan viktigt aspekt av Enemans metoder för kunskapsinsamling och bevisföring, som Östlund framhåller, är den vid tiden begynnande empirismen: ”den cartesianska filosofin som ville stärka seendets roll för människans verklighetsbeskrivningar, samt dess ideal att det var du själv som skulle se dig omkring och inte bara lyssna på auktoriteter.”¹¹² Empiriska observationer kunde följaktligen vid olika tillfällen vara av betydande vikt, och användes t.ex. för att verifiera eller

107 Weiss (2011), s. 156.

108 Müller (2004), s. 120.

109 Müller (2004), s. 121.

110 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.).

111 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 265-266.

112 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270.

falsifiera innehållet i texter. De antika texternas och empirismens betydelse kunde sålunda väga lika tungt för denne; dessa två typer av kunskapskällor var inte nödvändigtvis ömsesidigt uteslutande, utan kunde faktiskt i vissa sammanhang användas för att komplettera varandra.¹¹³

Liknande slutsatser drar Östlund i den yngre av artiklarna, *A Lutheran in the Holy Land*, som är ett bidrag i *Through the Eyes of the Beholder* från 2013.¹¹⁴ Egna observationer varvades med hänvisningar till äldre och nyare texter, t.ex. antika auktorer och samtida reseskildringar; en annan viktig kunskapskälla, som blev tillämplig sedan Eneman nått Heliga Landet, var bibelpassager.¹¹⁵ Detta var särskilt fallet under vistelsen i Jerusalem, under vilken han ägnade stor energi åt att skilja föregivet heliga platser och relikier från sådana som han menade var riktiga: ”To separate the right and true from the false and deceptive, Eneman uses either 'proof' from the Bible or evidence, such as the architectural measurements he makes, or even remarks from earlier writers or travelers.”¹¹⁶ Dessa mätningar av byggnader och monument var en annan viktig aspekt av Enemans kunskapsinsamlande, vilken vittnar om den betydelse han kunde tillmäta empiriska observationer. Antikviteter, främst olika sorters fornlämningar, påpekar Östlund, var enligt denne bland de säkraste källorna till den antika och bibliska historien.¹¹⁷

Som inledningsvis konstaterades går det att slå fast att det finns tydliga luckor i den historiska forskningen om svenskars vistelser i, och uppfattningar om, Nordafrika under 1700-talet. Detta gäller i all synnerhet Carl Reftelius och dennes bok, vilken länge förbisetts av historiker och, i det fåtal fall då den verkligen har använts som källmaterial, inte underställts en särskilt djupgående analys. Den här uppsatsen kommer förhoppningsvis kunna komplettera det rådande forskningsläget, genom att bidra med en närmare analys av, om än inte boken i dess helhet, så åtminstone en betydelsefull aspekt av den: dess kapitel med etnografisk inriktning. I ett större sammanhang borde uppsatsen även kunna utgöra ett nyttigt tillskott till den ännu ganska tunna tidigare forskningen om spänningen mellan 1600-talets antikvarianism och auktoritetstro, å ena sidan, och det upplysta 1700-talets begynnande fokus på empiriskt bevisbar fakta, å andra; samt den i början av kapitlet nämnda forskningen om svenskars syn på osmanska riket under 1700-talet, genom att vidga dess perspektiv från rikets östliga kärnländer i Levanten till de mer perifera provinserna i västra medelhavsområdet – provinser som under denna period agerade som självständiga politiska enheter och utövade betydande makt över den värdefulla och växande handeln på Medelhavet.

113 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274.

114 Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.).

115 Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 211-212.

116 Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 214.

117 Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 221.

Teori

Den teoribildning jag kommer att utgå från i den här uppsatsen är den postkoloniala teorin, sådan den lades fram i litteraturvetaren Edward W. Saids inflytelserika bok *Orientalism* från 1978.¹¹⁸

Denna teori kan mycket förenklat sägas koka ned till två grundläggande teser: (1) genom att på stereotypa sätt skildra ”orientalen” och positionera sig mot denne skapar och befäster västerlänningen indirekt en förhårligad självbild; och (2) detta bidrar till att upprätthålla en ojämlik maktposition mellan de två.¹¹⁹

De stereotypa skildringarna målar så gott som undantagslöst upp en bild av ”orientalen” som ett i bästa fall bohemiskt, passionerat och sensuellt naturbarn, och i värsta fall som en vidskeplig, grym och våldsam fanatiker – i bägge fallen en människa som är styrd av sina känslor snarare än rationellt förnuft. Orientaliska samhällen framställs vidare som antingen oförstörda idyller eller stagnerade skräckvälden som ständigt står på gränsen till despotiskt förtryck och blodig anarki – i endera fall samhällen som inte utvecklas och som (vilket i sammanhanget är viktigast) inte heller förmår göra det på egen hand. Orienten, som enligt Said inte enbart omfattar den islamiska kultursfären, Mellanöstern och Nordafrika, utan också andra delar av Asien, såsom Kina och Indien, blir på så sätt en motbild till Occidenten (Europa, Nordamerika, Australien etc.) – en motpol som i vissa avseenden kan beundras för sina estetiska och livsbejakande kvaliteter, men som realpolitiskt sett måste kontrolleras och läras upp av väst.¹²⁰

”Kunskapen om Orienten *skapar*,” skriver Said, ”på grund av att den härrör ur en styrkeposition, på sätt och vis Orienten, orientalen och dennes värld.”¹²¹ Orsaken till att orientalismen blivit en så livskraftig idé i det västerländska medvetandet skulle, enligt Said, vara just denna styrkeposition. Det stora organisatoriska, ekonomiska och teknologiska övertag som västerländska samhällen hade över flertalet asiatiska under 1800-talet och större delen av 1900-talet, vilket tillät de förra att utbreda sitt inflytande över de senare, ledde till uppkomsten av en föreställning om asiatiska samhällen som svaga. Att detta övertag också sammanföll med en, historiskt sett, markant ökning av kontakterna mellan Orienten och västerlandet bidrog följdriktigt till att föreställningen befästes. Om en folkgrupp ständigt är den starkare i sina mellanhavanden med en annan, är det bara naturligt att denna folkgrupp snart bildar sig en uppfattning om den andra som inneboende svag, och att varje nytt uttryck för svaghet blir en sorts självuppfyllande profetia.

118 Said, Edward W. (1993), *Orientalism*, Stockholm: Ordfront.

119 Den följande diskussionen kring Saids teori har använts av uppsatsförfattaren tidigare och är i allt väsentligt hämtad ur: Ahlstedt Åberg, Måns, *En obegripelig Religions-ifver. Värderingar rörande religion i svenska reseskildringar om osmanska riket 1657-1780*. Kandidatuppsats i religionshistoria, centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet, framlagd 13/1 2017. Examinator: Martin Gansten. Handledare: Olle Qvarnström.

120 Said (1993), s. 3-30.

121 Said (1993), s. 42. (Kursiv i original)

På det sätt som exemplet anger skulle också ”orientalens” relativa underlägsenhet ha befästs genom orientalismens diskurs; i praktiken ett sorts cirkelresonemang som går ut på att denne är svag till följd av sitt främlingskap och främmande till följd av sin svaghet. I grund och botten har detta sin upprinnelse i den grundläggande dikotomin mellan öst och väst – att ”orientalen” är allt det som västerlänningen *inte* är eller önskar vara – och dess implikationer: västerlänningen tycker sig känna den egna styrkan först när den ställs mot ”orientalens” föreställda svaghet.¹²²

Ett av de mest grundläggande dragen i orientalismen är således att det rör sig om subjektiva intryck av främmande folk och kulturer, vilka huvudsakligen reproduceras i textform och därefter sprids i västerlandet. Läsarna av dessa texter låter dem i sin tur prägla deras förståelse av de skildrade folkgrupperna och kulturerna, vilket i längden får konsekvenser för hur en betydande del av dem uppfattar österländska folkslag när de själva kommer i kontakt med sådana i verkligheten.

Said talar om hur orientalismen således till att skapa en ”*textuell* (bokstavstrogen) inställning” till främmande kulturer.¹²³ Detta kan mycket förenklat kan sägas vara en övertygelse om att komplexa fenomen kan och bör förstås genom vad som finns skrivet om dem i texter. Sådana föreställningar är, enligt Said, särskilt vanliga bland människor som antingen kommer i kontakt med något som är dem tidigare *okänt* eller erfar någonting som *omnämns* i förefintliga texter. I det förstnämnda fallet handlar det om att genom kunskaper från någon text om det nya, okända söka bevara en känsla av trygghet och kontroll. I det senare fallet är det snarare fråga om en form av *bekräftelse*: att en person har läst en text om ett visst fenomen och därefter upplever detta på just det sätt som texten skildrade. Personen kommer då med stor sannolikhet att ta det som står i texten för sanning och sätta stor lit till att det övriga innehållet också stämmer överens med verkliga förhållanden. Det säger nästan sig självt att bägge dessa situationerna genom historien har varit särskilt vanliga bland människor bosatta i främmande länder och att texterna i fråga har varit just deras föregångares skildringar av dessa länder.¹²⁴

Ytterligare en aspekt av orientalismteorin som gör den tillämplig på källmaterialet och problemformuleringarna i föreliggande uppsats, är dess fokus på hur orientalistiska texter av det slag som omnämnts ovan både gör anspråk på sanning och har fler, som Said uttrycker det, ”dimensioner” än en. Var gång en text skrivs om ett främmande folkslag, gör författaren sig skyldig till en form av maktutövning över detsamma, eftersom denne i och med sin handling implicit menar sig besitta minst lika goda (eller *bättre*) kunskaper om folkgruppen än vad dess egna medlemmar skulle göra. Detta underförstådda anspråk på att kunna ”förklara” en mänsklig kultur

122 Said (1993), s. 3-30.

123 Said (1993), s. 93. (Kursiv i original)

124 Said (1993), s. 94-95.

leder därför inte sällan till, som Said skriver, ”att boken (eller texten) får en större auktoritet än till och med den verklighet som den beskriver.”¹²⁵

Inte heller skulle texten vara ”endimensionell”, i bemärkelsen att den enbart skulle kanalisera denna maktutövning mot den skildrade kulturen; som alla former av texter med sanningsanspråk spiller tvärtemot denna över på såväl författarens egen person som på den tilltänkta läsekretsen. ”Orientalismen”, skriver Said sammanfattande,

är en disciplin som företräder den institutionaliserade västerländska kunskapen om Orienten och i denna egenskap utövar den således sin makt åt tre olika håll: mot Orienten, mot orientalisterna och mot den västerländske ”konsumenten” av orientalism.¹²⁶

Med detta sagt, bör det framhållas att Suids teori också kan vara problematisk och svår att tillämpa på uppsatsen ämne, vilket i framför allt beror på en avgörande detalj: *tidsaspekten*. Said är nämligen mycket tydlig med att hans teori tar avstamp i Napoleons invasion av Egypten 1798, som vid sidan av de rent militära aktionerna även ledde till omfattande efterforskningar inom t.ex. etnografi, arkeologi och zoologi. Said argumenterar för att denna invasion kan ses som det första orientalistiska projektet i större skala, då det för första gången rörde sig om en väl förberedd, teknologiskt och organisatoriskt överlägsen västerländsk expedition som satte sig i rörelse österut, med det uttalade målet att militärt underkupa och vetenskapligt utforska ett område i Orienten.¹²⁷

Med denna kronologiska utgångspunkt i åtanke kan det vara på sin plats att ifrågasätta om Suids teori verkligen går att tillämpa på källmaterialet – den gör helt enkelt inte anspråk på att kunna förklara västerländska mellanhavanden med Orienten före 1798. Detta är 50-60 år efter att Reftelius vistades i Nordafrika och författade sin bok om regionen. Denne befann sig heller aldrig i något kolonialt överläge gentemot de folk som han beskriver – Barbaresktaterna var, i jämförelse det samtida Sverige och övriga Europa, ännu under första halvan av 1700-talet makter att räkna med (se *Bakgrund*).

Ytterligare en bevekelsegrund för Said att sätta startpunkten år 1798 har att göra med just religion och den västerländska inställningen till detta fenomen. Han talar om en genomgripande mentalitetshistorisk förändring i Europa under 1700-talets decennier, vilken hade sin upprinnelse i, som han skriver, ”vissa sekulariserande element i den europeiska sjuttonhundratalskulturen.”¹²⁸ Dessa skulle bidragit till att lösgöra ”Orientens i allmänhet och islam i synnerhet från den strikt religiösa granskning som hittills hade tillämpats i det kristna Västerlandets studier (och bedömning) av dessa företeelser.” Religion började förlora sin sakrala status och bli ett ämne bland andra som

125 Said (1993), s. 94.

126 Said (1993), s. 68.

127 Said (1993), s. 44-45, 80-89.

128 Said (1993), s. 122-123.

kunde studeras vetenskapligt, samtidigt som främmande folk började beskrivas och klassificeras utifrån andra kriterier än religiösa: ”Ras, färg, ursprung, temperament, karaktär och typ ersatte uppdelningen mellan de kristna och alla andra.”¹²⁹

Sammanfattningsvis kan det fastslås att Saids version av den postkoloniala teorin kan vara tillämplig på uppsatsens källmaterial och övergripande ämnesområde, med visst förbehåll för den problematiska tidsaspekten. Det är alltid förenat med vissa metodologiska risker att tillämpa en teori om ett fenomen i den moderna världen – och Said är mycket noga med att påpeka att det han teoretiserar kring är det han kallar ”den moderna orientalismen”¹³⁰ – på ett förmodernt problemområde. De historiska förutsättningarna för att ge teorin fotfäste kanske helt och hållet saknas (hur gör man en postkolonial studie på en förkolonial värld?), och om det mot förmodan skulle finnas någon enskild aspekt att hänga upp den vid, finns risken för att det som då görs är en anakronistisk tolkning utan större vetenskapligt värde. Likt själva den orientalistiska diskurs Said beskriver, riskerar teorin då att bli sig själv nog och helt förlora kontakten med den empiriska verklighet som den gör anspråk på att kunna förklara.

I syfte att, i görligaste mån, komma till rätta med dessa problematiska aspekter av det övergripande teorikomplexet, kommer jag att försöka vidareutveckla och komplettera detta genom att lyfta in ett antal kritiska resonemang av tre forskare: de tidigare omnämnda Ann Thomson och Linda Colley (se *Forskningsläge*), samt, i mindre utsträckning, Ella Natalie Rothman, Associate Professor of History vid University of Toronto.¹³¹ Alla tre fokuserar nämligen i sina respektive studier på 1600- och 1700-talet, i huvudsak före Saids kronologiska startpunkt, och har således känt sig föranledda att både kritisera dennes teori och samtidigt anpassa den efter sina egna forskningsresultat.

Utförligast i sin kritik är Colley, som förvisso medger att hon har stor respekt för Saids teori, men samtidigt menar att den i vissa avseenden är ”ahistoric and actually overflattering to the West”.¹³² Hon utvecklar detta genom att peka på det, som hon tycker, problematiska faktum att

Said and, much more, some of his disciples have approached British power from the viewpoint of the nineteenth century, when it was at its zenith, and have tended to read back into earlier statements by British writers and politicians a degree of foreknowledge about their nation’s Victorian global hegemony that they could not possibly have possessed.¹³³

129 Said (1993), s. 122-123.

130 Said (1993), s. 24.

131 Thomson (1987), s. 29-30, 52-61; Colley (2000), s. 3-4, 9-10, 18-20; Colley (2004), s. 101-113; Rothman, Ella Natalie (2012), *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Cornell University Press, Ithaca och London, s. 5-6, 211-213.

132 Colley (2000), s. 19.

133 Colley (2000), s. 19-20.

Hennes genomgående tes är att den historiker gör ett stort misstag, som tillämpar en teori, vars själva grundfundament är 1800- och 1900-talets ojämlika styrkeförhållande mellan Occidenten och Orienten, på ett källmaterial som tillkom i en tid då detta styrkeförhållande (och tillhörande föreställningar) inte existerade – eller rättare sagt, då det existerade, men då Orienten ännu var att betrakta som den starkare parten. Hon är noggrann med att understryka att engelsmän/britter (en samlingsbeteckning som i det här sammanhanget lika gärna skulle kunna bytas ut mot ”européer”) före 1750 inte uppfattade sig själva som militärt, teknologiskt eller samhällsligt överlägsna invånarna i de vid tiden existerande ”österländska” imperierna: Kina, Persien, mogulriket och, i all synnerhet, osmanska riket (med tillhörande Barbareskstater). Före detta årtal var det tvärtemot vanligare att förknippa islam med hot om våld och förslavning – inte minst genom plundrande korsarer – snarare än med underkuvade människor i kolonier – för britternas del Indien fr.o.m. 1757.¹³⁴

Detta menar hon delvis var en följd av att styrkeförhållandena faktiskt såg annorlunda ut under perioden – osmanska riket och Barbareskstaterna var ännu i praktiken militärmakter att räkna med –, men framför allt av att *föreställningarna* om dessa ojämlika styrkeförhållanden var så djupt rotade i dåtida västerlänningars medvetanden. För att återknyta till hennes ovanstående kritik av tendensen hos nutida anhängare av den postkoloniala teorin att tolka 1600- och 1700-talsmaterial efter senare tiders maktförhållanden, gör hon en poäng av att tidigmoderna människor inte bara saknade förmågan att förutse framtiden – de var dessutom ”far more likely than we are today to assume that things would continue much as they had done in the past.”¹³⁵ Den logiska slutledning Colley gör av detta är, intressant nog, att det för 1600- och 1700-talsförhållanden är möjligt att helt och hållet vända på det resonemang som ligger till grund för Saids teori: föreställningarna och den etablerade kunskapen om Orienten bidrog i förmodern tid till en defensiv, snarare än en offensiv hållning från europeiska staters sida; bidrog till att länge hålla tillbaka, istället för att bana vägen för, kolonial expansion i Nordafrika och Asien!¹³⁶ ”To the extent that Islamic societies *did* appear different to Britons at this early stage,” skriver hon, ”it could still be because they seemed bigger, stronger, or richer.”¹³⁷

Det var heller aldrig, understryker såväl Colley som Thomson, enbart fråga om rädsla för den islamiska kultursfären – den europeiska inställningen till denna präglades också av en betydande respekt för dess andliga och materiella kultur, vilka alltsedan medeltiden hade vida överstigit motsvarigheterna i Europa. Detta var särskilt fallet under 1700-talet, då tänkare som var präglade av upplysningsidéer ägnade islamisk kultur ett välvilligt intresse och ofta lyfte fram denna som i vissa

134 Colley (2000), s. 9-10, 18-20; Colley (2004), s. 103.

135 Colley (2004), s. 110.

136 Colley (2000), s. 20.

137 Colley (2004), s. 110.

avseenden mer högstående än den samtida europeiska – menade att islam, till skillnad från kristendomen (och särskilt katolicismen), var en filosofisk och odogmatisk religion. Särskilt vanligt var det också bland dessa att använda muslimska samhällen som en positiv motbild till Europa i fråga om religiös tolerans; att indirekt kritisera de europeiska nationalstaternas strävan efter religiös enhetlighet genom att peka på det faktum att minoriteter som judar och kristna tilläts utöva sina religioner i muslimska samhällen.¹³⁸ Denna positiva hållning, vill Thomson skjuta in, var dock aldrig allena rådande, utan kunde förenas med sådan religionskritik, som traditionellt präglade upplysningen:

A more serious accusation concerning Islam, of which traces are to be found in writing on Barbary, is that its followers were ignorant. This is a widespread opinion, despite European recognition of their past splendour and awareness of the learning associated with Moslem civilisation; knowledge of this past does not prevent writers from attributing the ignorance they find to the Islamic religion, however paradoxical this may appear.¹³⁹

En annan omständighet som gör Suids teori problematisk, är att denna uppsats är inriktad på ett material som behandlar synen på Nordafrika, vilket är ett geografiskt område som, sedan gammalt, har haft en ambivalent ställning i den europeiska föreställningsvärlden. ”In the main, with these authors,” skriver Thomson, ”there is little attempt to convey an impression of Oriental exoticism [...]; the 'myth of the Orient' is very little in evidence, mainly because most travellers are not aware of being in the Orient.”¹⁴⁰ Orsaken till detta är förekomsten, bland de författare hon har undersökt, av, som hon uttrycker det, ”a general awareness of geographical realities.”¹⁴¹ Med detta avser hon det faktum att Nordafrika, som är det område hon fokuserar på i sin studie, inte ligger i östern – fastmer rakt söder om Europa –, och dessutom sedan äldsta tid upprätthållit livliga kontakter med de sydeuropeiska medelhavsländerna.¹⁴² Denna omständighet har uppmärksammats även av Colley, som likaledes anmärker att de komplicerade geografiska och kulturella förhållandena ”made it difficult for early modern Europeans to situate North Africa securely on their mental maps”.¹⁴³

”It is clear, then,” skriver Thomson sammanfattande, ”that there is far from being unanimity on this subject. The references to Oriental stereotypes or utilisation of the 'myth of the Orient', while present, are far from predominant in eighteenth-century writers.”¹⁴⁴ Hon vill således varken argumentera för teorins fullständiga tillämpbarhet på material som tillkom före 1700-talets slut eller

138 Thomson (1987), s. 17-32; Colley (2004), s. 105-110.

139 Thomson (1987), s. 20.

140 Thomson (1987), s. 54.

141 Thomson (1987), s. 58.

142 Thomson (1987), s. 53-54.

143 Colley (2004), s. 109.

144 Thomson (1987), s. 57-58.

avfärda den helt och hållet, utan snarare problematisera den och försöka anpassa den efter de annorlunda förhållanden, som faktiskt rådde under förmodern tid. I detta avseende är hon av liknande uppfattning som Colley och Rothman, vilka bägge menar att teorin till viss del går att tillämpa på 1600- och 1700-talsmaterial, och därför motsätter sig en skarp avgränsning vid år 1798. ”Most other studies”, skriver exempelvis Rothman kritiskt,

either have portrayed a pre-Orientalist golden age, during which categories of Venetian and Ottoman belonging were supposedly fluid and inchoate, or have sought to trace a direct line of uncompromising militant rhetoric against 'the Turk' from the Middle Ages to the Enlightenment and beyond.¹⁴⁵

Colley uttrycker något liknande, då hon hävdar att den tidigmoderna porträttering av islam och islamisk maktutövning, som hon har studerat, i viss utsträckning ”square comfortably with Orientalist modes of argument identified by Said and others, just as in many ways and unsurprisingly they echo medieval European prejudices about Islam”.¹⁴⁶

Denna uppfattning – att det under tidigmodern tid, och framför allt under 1700-talet, aldrig var några vattentäta skott mellan äldre, religiöst grundade fördomar och nyare, med rötter i upplysningen, vilka skulle kunna sägas korrespondera med det som Said kallar för ”den moderna orientalismen” – är således något som de tre kritikerna av den postkoloniala teorin har gemensamt. Thomson ger luft åt denna övertygelse mer eller mindre ordagrant, då hon anmärker att kombinationen av ”long-standing Christian prejudices concerning Islam and a new hostility deriving from aspects of enlightened thought”, blev vanligare i takt med att tongångarna visavi den islamiska världen blev allt mer fientliga under det sena 1700-talet och tidiga 1800-talet – en period som, anmärkningsvärt nog, sammanfaller med den kronologiska början på Suids teoribygge.¹⁴⁷

Det är framför allt denna tankegång – om hur olika tiders idékomplex inte med nödvändighet behöver utesluta varandra, utan tvärtemot kan överlappa och dessutom fungera ömsesidigt förstärkande – som jag tar till mig av Thomsons, Colleys och Rothmans kritik, och i det följande ska försöka inkorporera i uppsatsen teoretiska ramverk. ”Clearly,” som Rothman skriver, ”the emergence and proliferation of superordinate categories that refer to Ottoman subjects should not be reduced to a pre-Orientalist 'before' and an Orientalist 'after.’”¹⁴⁸

Utöver detta vill jag ta ytterligare ett steg i diskussionen, för att i det teoretiska ramverket lyfta in de under rubriken *Forskningsläge* diskuterade bevisföringsmetoderna, sådana de kunde ta sig i uttryck under det tidiga 1700-talet. Med utgångspunkt i den ovan framlagda tesen om att de

145 Rothman (2012), s. 211.

146 Colley (2000), s. 9.

147 Thomson (1987), s. 30.

148 Rothman (2012), s. 211-212.

orientalistiska idéerna skulle haft en förhistoria under 1700-talet och möjligtvis även ännu tidigare, vill jag formulera en egen hypotes om hur sådant tankegods belades. Hypotesen kretsar kring ett antagande om att första halvan av 1700-talet, då Reftelius var verksam, markerar en viktig brytpunkt mellan två idéhistoriska paradig: föregående århundradens stora tilltro till auktoritativa texter (företrädesvis antika sådana), som hade rötter i medeltida filosofi, och den begynnande upplysningens framhållande av empiriskt bevisbar kunskap, som hade sin upprinnelse i 1600-talets vetenskapliga revolution. Ett grundfundament i den senare var nämligen övertygelsen om att tillförlitlig kunskap om världen uppnåddes genom egna observationer och experiment – inte genom studier av auktorer som Aristoteles. Trots den skarpa polemik som rådde mellan förespråkarna för de bägge skolorna, samexisterade dessa under 1600-talet, varpå auktoritetstron gradvis urholkades under påföljande århundrade, i samband med att upplysningsfilosofin uppstod och fick sitt genomslag.¹⁴⁹

Mellan dessa paradig – övertygelsen att sann kunskap fanns i texter, kontra den om att sann kunskap fanns i observationer av omvärlden – menar jag att det bör ha funnits en övergångsperiod, en brytpunkt omkring vilken individer som ville göra anspråk på kunskap och belägga sina påståenden var minst lika benägna att hänvisa till antika auktorer som till empiriska observationer. Ett exempel på denna motsägelsefulla inställning skulle vara den hos Michael Eneman, som har noterats av Östlund (se *Forskningsläge*), som präglas av just en benägenhet att i reseskildringen, då han beskrev den främmande miljön, hänvisa till både antika auktorer, såsom Diodorus Siculus, och till egna observationer och mätningar. Eneman genomförde sin resa i östra medelhavsområdet under 1710-talet, varför årtiondena i början av detta århundrade möjligtvis skulle kunna ses som den övergångsperiod min hypotes kretsar kring.

Som Said framhåller i *Orientalism*, grundade sig dikotomin mellan öst och väst i huvudsak på en ”textuell (bokstavstrogen) inställning”.¹⁵⁰ Med detta menade han att det som västerlänningen tyckte sig se i orientalen och dennes beteende ofta var en direkt följd av det som den förre hade läst i texter om Orienten, författade av andra västerlänningar. Mellan text och observation skulle det således rått en speciell sorts dynamik, vilken Said dock, till följd av sin kronologiska utgångspunkt vid år 1798, inte vill spåra längre tillbaka i tiden. Det är just detta jag vill göra i min hypotes: undersöka om etnografiska skildringar av främmande folkslag i tidigmodern tid påverkades av denna dynamik mellan läsning och seende, auktoritetstro och empirism; om det nya och främmande tolkades främst utifrån givna ramar, texter nedärvda från antiken, eller om det belades med hänvisningar till det som utspelade sig framför den observerande västerlänningens ögon.

149 Shapin, Steven (1996), *The scientific revolution*, University of Chicago Press, Chicago och London, s. 65-80.

150 Said (1993), s. 93. (Kursiv i original)

Analys

Morena

Morena är den folkgrupp som Reftelius fördjupar sig i allra först i *Historisk och Politisk Beskrifning*, vilket han, medvetet eller omedvetet, tycks vilja motivera med att denna var den som hade bott i Nordafrika längst. ”De äldste Inbyggare i landet,” skriver han, ”woro Morer, som man intet annat kan kalla än Africaner”, vilket också är en synonym som han stundtals återanvänder på andra ställen i boken.¹⁵¹ Han lyfter i flera sammanhang fram dem som ättlingar i rakt nedstigande led till de människor som bodde i området under antiken och insisterar ibland på förekomsten av en direkt kontinuitet mellan det beteende som finns omskrivet i antika texter om Afrika och det som han själv observerar på 1700-talet – en omständighet som kommer att diskuteras utförligare nedan.¹⁵²

Denna övertygelse om att morena är de äldsta invånarna i Nordafrika, föranleder honom också att framhålla att det är dem som ”äga besittnings rätten til Landet”, och att de regerande turkarna är inkräktare som orättmätigt har tillskansat sig herraväldet och kan kvarhålla detta endast genom ett hårt och brutalt styre.¹⁵³ Hans sympati för morena i detta sammanhang är inte att ta miste på, då han pekar på det faktum att dessa inte enbart måste uthärda turkiskt förtryck – han tar som exempel de våldgästningar och våldtäkter på moriska kvinnor som hör till vardagen i staden Bleda utanför Alger¹⁵⁴ – utan också, jämte kristna (det är oklart om han här avser slavar eller ej), arbeta hårt för att försörja den turkiska eliten, som inte ägnar sig åt några produktiva sysselsättningar och dessutom utmålas som bestående av idel lättjefulla individer (se vidare *Turkarna* nedan).¹⁵⁵ Denna sympati för morena hos Reftelius har i tidigare forskning främst belysts av Östlund, samt på ett mer abstrakt plan av Kaukonen, som har velat visa på att denne stundtals betraktar turkarna som inkräktare vilka förtrycker landsbygdsbefolkningen.¹⁵⁶

Utöver denna uppvisade sympati för deras belägenhet präglas Reftelius inställning till morena i övrigt främst av kritik. Detta innebär emellertid inte att kapitlet i sin helhet är genomsyrat av en fientlig eller oförstående hållning – tvärtemot är det skrivet i en förhållandevis neutral ton och utgörs det till största del av sakliga redogörelser för morenas seder och bruk, klädedräkt och utseende.¹⁵⁷ Däremot, och detta är viktigt att understryka, är alla passager i vilka personliga värderingar kan utläsas, där författaren faller omdömen om folkgruppen, kritiska.

151 Reftelius (1737), s. 123.

152 Reftelius (1737), s. 130-132, 170.

153 Reftelius (1737), s. 147.

154 Reftelius (1737), s. 121.

155 Reftelius (1737), s. 131, 147-148, 158.

156 Östlund (2014), s. 269-270; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 81-82, 86, 89-95.

157 Reftelius (1737), s. 123-130.

Flertalet av dessa kritiska omdömen är koncentrerade till en längre sammanhängande passage som sträcker sig mellan sidorna 130 och 132. Reftelius argumentationsteknik i detta sammanhang är, som Kaukonen påpekat¹⁵⁸, tämligen kryptisk, i det att den består av ett framläggande av två olika författares synpunkter på karaktären hos befolkningen i Nordafrika – dels en under 1500-talet verksam andalusisk diplomat av berbisk härkomst vid namn Leo Africanus (eg. al-Hasan bin Muhammed al-Wazzan al-Fasi), dels en viss Salvianus, biskop i Marseille på 400-talet – och ett påföljande ställningstagande för den senare, utan att något egentligt skäl anges till varför (se vidare *Bevisföring* nedan). Denna omständighet är särskilt anmärkningsvärd av den orsaken, att den förstnämnde enbart tillskriver den nordafrikanska befolkningen positiva egenskaper, medan den sistnämnde gör det rakt motsatta. Reftelius gör inga försök att jämkla mellan dessa bägge extrempositioner, i syfte att skapa en mer balanserad bild, utan tar helt sonika ställning för en av dem och gör den till sin egen, vilket får den konsekvensen att alla hans kommentarer om moreerna blir kritiska. ”Hwad Moreernas sinnelag i gemen som bebo Barbariet widkommer,” skriver han inledningsvis,

så tillägger Leo Africanus dem som uppehålla sig uti städerna, det goda berömmet, at de äro redelige, upriktige, ärbare, tappre, modige i synnerhet Bergsboarna, besöka flitigt sina Mosquéer, förlora häldre lifwet än sin honneur, som mäst angår Qwinfolkens kyskhet, tala aldrig publict el oanständigt, otukt- eller lätfärdigt ord, respectera de högre och tillåta aldrig barnen, at prata om kärleks saker eller siunga älskogs wisor. Äfwen säger han om dem, som bo i tält och uppå bergen, at de äro frikostige, manhaftige, arbetsamme, sällskapslike, wänlige undantagandes mot främmande etc.¹⁵⁹

Efter denna uppräknig av positiva egenskaper följer dock, i direkt anslutning, ett mycket tvärt motargument, vilket även det förtjänar att citeras i sin helhet: ”Men det må här med wara huru det wil,” invänder Reftelius då nämligen,

så finner man likwäl at de hafwa långt flere laster än dygder, och at de förra wida öfwerwäga de senare; Ty både lands- och stadsboar äro gemenligen gudlöse, ohyfsade, högmodige, wredfulle, hämdgirige, obelef Wade, listige, falske, arge, liderlige, okunnige uti wettenskaper, girige, orolige, swartsiuke, benägne til nyheter, grymme, misstrogne, skrytaktige, late och lägga sig fram för alt så wäl på Stråt- som Siöröfwerie. Med dylika liflige färgor, afmålar i gemen alla Africaner den mycket berömliga och nitälskande Biskoppen uti Marseille Salvianus, som lefde uti det V:te Seculo och säger rent ut, at han intet wet någon last, som hos dem icke utöfwades. Har altså åfwannämde Auctor [Leo Africanus] flaterat dem för mycket, när han tillägger dem besynnerligen redlig- och upriktighet, emedan förfarenheten öfwerlyggar oss, at snart inga bedrägeligare, inga mer

158 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89-90.

159 Reftelius (1737), s. 130-131.

listige uti förrättningar, inga mera benägne at ändra Resolutioner och til intet giöra de aldrastarkaste försäkringar, finnas uti werlden, än Morer och Araber, så at den som har at giöra med dem uti penninge-saker, måste bruka all försiktighet, om han intet wil blifwa narrad. Dessutan äro de de argaste Stråtröfware som nånsin kunna finnas, hwar til de tycka sig hafwa orsak, så wida Landet blifwit dem ifrån tagit, och de måste nu kusa som förr woro herrar.¹⁶⁰

Detta formliga brandtal över folkgruppens bristande moraliska kvaliteter, som till sitt omfång och sin polemiska skärpa saknar motstycke i övriga kapitel med etnografisk inriktning, ligger tämligen väl i linje med de slutsatser Kaukonen dragit i sin studie, med ett litet förbehåll. Detta är att han framhåller att de morer Reftelius riktar sin kritik mot företrädesvis är dem som lever på landsbygden, medan ovanstående citat visar att de negativa egenskaperna tillskrivs ”både lands- och stadsboar” utan misskund.¹⁶¹ Kaukonens tes om den i Reftelius föreställningsvärld skarpa uppdelningen av Nordafrikas befolkning i stads- och landsbygdsbefolkning, och tillhörande preferens för den förstnämnda, skulle således i detta enskilda fall kunna sägas halta något.

En annan last som Reftelius, tidigare i kapitlet, beskyller morerna för, är lättja – något som de enligt honom ”äro mycket begifna på” –, vilken framför allt de jordbrukande männen för det mesta skulle hänge sig åt, utom vid de tider på året då de är upptagna med sådd och skörd.¹⁶² En liknande synpunkt framför han ett par sidor senare, då han skriver att de ”förnöta gemenligen sin lefnads tid ibland Qwinfolken utan nytta.”¹⁶³ Detta överensstämmer mer direkt med Kaukonens ovannämnda tes, nämligen att Reftelius företrädesvis riktar sin kritik mot de morer som lever utanför städerna, vilket också visar på att denna inte är felaktig, men dock inte tillämplig på kapitlet i dess helhet; den kan inte användas för att dra generella slutsatser utan måste problematiseras.¹⁶⁴

Ytterligare en anmärkningsvärd aspekt av Reftelius inställning till morerna, som märkligt nog inte har lyfts fram i någon tidigare forskning, är det faktum att han beskyller deras kultur för att vara *oföränderlig*. Detta gör han i en intressant passage som följer direkt på det längre av blockcitaten ovan, vilken han inleder: ”Det blir altså der wid, at hwad de af naturen warit, det äro de än idag, och lära sådane förblifwa til werldenes ända”.¹⁶⁵ Han utvecklar sedan detta argument med att anföra det, som han menar, historiska faktum, att inga forntida högkulturer, varken kartagerna eller romarna, har förmått, som han uttrycker det, ”polera, upfäja och omstöpa dem”.¹⁶⁶ Att något liknande skulle

160 Reftelius (1737), s. 131-132.

161 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89-90.

162 Reftelius (1737), s. 128.

163 Reftelius (1737), s. 132.

164 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89-90.

165 Reftelius (1737), s. 131.

166 Reftelius (1737), s. 131.

kunna ske i hans samtid, ”sedan de förfallit til sit förra mörker, Europaeerna dragit sig från dem och deras gamla städer blifwit ödelagde”, ser Reftelius följaktligen som högst osannolikt.¹⁶⁷

Denna passage förtjänar att belysas av ett flertal orsaker, inte minst av den enkla anledningen att dess innehåll motsäger vissa grundläggande teser i den tidigare forskningen, närmare bestämt hos Thomson och Kaukonen. Reftelius övertygelse om morenas oföränderlighet går nämligen stick i stäv dels mot Thomsons tes om att det under den tidiga upplysningen, före 1700-talets sista årtionden, var en utbredd uppfattning att alla människor i grunden var desamma och visserligen utvecklades olika snabbt, men på samma villkor, och framför allt mot ett och samma mål: det upplysta samhället; dels mot Kaukonens besläktade tes om att de olika folkslagen Reftelius beskriver skulle bedömts av denne utifrån var de befann sig på en symbolisk ”civilisationsstege”.¹⁶⁸

En annan viktig implikation av denna passage, som inte bör förbises, gäller det teoretiska ramverket. De föreställningar om morena som Reftelius ger uttryck för, korresponderar nämligen väl med vissa aspekter av Suids teori om den moderna orientalismen: de beskriver ett utomeuropeiskt (och muslimskt) folkslag som inte förändras – som fastmer inte *kan* förändras på egen hand, utan måste få aktiv hjälp utifrån, av mer utvecklade kulturer. Hoppet för morena, menar Reftelius, försvann i och med att ”Europaeerna” (troligtvis avses romarna) drog sig tillbaka från Nordafrika och lämnade dem utan vägledning – vilket snart också ledde till att de slutade utvecklas, återföll i sitt gamla levnadssätt och där stagnerade.

Det är dock möjligt att invända, att denna inställning hos Reftelius inte skulle ha haft sin upprinnelse i ett modernt sinnelag – en upplysningsmänniskas skepsis gentemot ett folkslag som stod utanför någon sorts allmänmänsklig utvecklingstrappa – utan tvärtemot i ett som var utpräglat tidigmodernt. Som Colley hävdar i sina teoretiska diskussioner kring engelsmän/britters inställning till främmande kulturer under 1600- och 1700-talet, skulle tidigmoderna människor ha varit ”far more likely than we are today to assume that things would continue much as they had done in the past.”¹⁶⁹ Utvecklingstanken, som ytterst grundade sig i upplysningens idéer om förnuft och framsteg, skulle under denna tid ännu inte ha slagit igenom – den formulerades inte förrän på 1700-talet, och var även då mest utbredd i ett tunt, utbildat elitskikt i Europa –, utan var undanträngd av en religiöst grundad historiesyn, i vilken mänskliga samhällens förändring var av underordnad betydelse. Framtiden var enligt dess logik inget självändamål, något att utvecklas mot, då den allmänna uppfattningen var att tiden var utmätt och vid något tillfälle skulle ta slut i och med den yttersta dagen – ”werldenes ända”, som Reftelius skriver.

Colleys tes om denna tidigmoderna mentalitet erbjuder dock ingen tillfredsställande förklaring till Reftelius kommentar om att ”polera, upfäja och omstöpa” morena. Denna skulle

167 Reftelius (1737), s. 132.

168 Thomson (1987), s. 74; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89.

169 Colley (2004), s. 110.

nämligen kunna sägas innehålla en sorts underförstådd tanke om att morerna, med lite hjälp utifrån, skulle kunna förändras och att detta vore något gott; att de skulle kunna ledas ut ur det ”mörker”, som de före och efter det romerska styret hade levt i, i riktning mot en annan (och *bättre*) sorts tillvaro. Även fast Reftelius uttrycker sina djupaste tvivel på att något sådant skulle kunna ske, tycks dock själva tanken på samhällelig och moralisk förändring finnas djupt rotad i hans resonemang. Hans ståndpunkt intar således en sorts mellanställning mellan Colleys tes om tidigmoderna människors fokus på kontinuitet och Suids om synen på österländska folkslag som passiva och oförmögna till förändring: den grundar sig på en antik författares utlåtanden och innehåller en förhoppning (oavsett hur svag) om ett framtida moriskt samfund, uppfejat och omstöpt till oigenkännlighet, vilket förvisso länge levt i mörker och okunnighet, men som av mer upplysta samhällen fått en välbehövlig fingervisning uppför de första stegen på utvecklingstrappan. I denna övertygelse tycks han sålunda stå med en fot i två olika paradig: på en och samma gång i den förmoderna människans tillbakablickande, tilltro till antika auktorer och religiöst grundade historiesyn och den moderna, upplysta människans framåtblickande, förnuftstro och framstegsvilja.

Bevisföring

På de första sju sidorna, på vilka Reftelius beskriver morernas levnadssätt i gemen – bostäder, husgeråd och klädedräkt – anger han ingen källa alls.¹⁷⁰ Det är först då han föresätter sig att beskriva deras sinnelag som han börjar hänvisa till kunskapskällor; i just det fallet till två *auktorer*: dels en bok skriven av en diplomat som benämns Leo Africanus, ursprungligen författad under 1500-talet (även fast den utgåva Reftelius använde sig av hade givits ut omkring 100 år senare, 1622) dels till den ovannämnde Salvianus, vilken ju som bekant var verksam på 400-talet.

En intressant aspekt av dessa hänvisningar är att han väger de två auktorerna mot varann, uppenbarligen till den senares fördel. Han omnämner nämligen först Leo Africanus syn på morerna, vilken överlag är positiv, och kommer därefter med sina egna invändningar, som går stick i stäv mot denna bild. Därefter lyfter han in Salvianus i resonemanget, vilken liksom Reftelius hade en mer fientlig inställning till morerna, och inte tillskrev dem särskilt många goda egenskaper. Reftelius tycks på så sätt vilja vederlägga Leo Africanus resonemang genom att hänvisa till den äldre auktor. Att Salvianus bok var äldre än Leo Africanus (närmare bestämt tretton århundraden, istället för endast två) tycks följaktligen inte ha ansetts vara ett problem, utan tvärtom ha gjort den till en *mer* trovärdig källa – gammal är äldst, tycks Reftelius mena.¹⁷¹

Reftelius preferens för den äldre auktor förefaller dock inte enbart ha berott på dennes ålder, utan även på att dess innehåll stämde bäst överens med hans egna erfarenheter av morerna. I det

170 Reftelius (1737), s. 123-130.

171 Reftelius (1737), s. 130-132.

ovan anförda blockcitatet, i vilket han vill bevisa moreernas dåliga egenskaper genom att hänvisa till Salvianus, förekommer det nämligen även en hänvisning till empirisk observation, som i sammanhanget kan vara lätt att förbise. Efter sin hänvisning till den, som han skriver, ”mycket berömliga och nitälskande Biskoppen uti Marseille”, tar han tillfället i akt att framföra kritik mot Leo Africanus, som han anser tillskrivit moreerna goda egenskaper helt utan underbyggnad. Detta är fallet, menar han, ”*emedan förfarenheten öfwertygar oss*” om att morer (och även araber) gemenligen är bedrägliga, svekfulla etc.¹⁷² Det är visserligen oklart om han med ”förfarenheten” menar sina egna erfarenheter eller någon annans, men detta kan vara av mindre vikt, då det centrala i hans argument tycks vara att Leo Africanus redogörelse inte är trovärdig eftersom dess innehåll inte stämmer överens med det beteende hos moreerna som kan observeras och erfaras. Han sätter ingen tro till dess innehåll helt enkelt för att han inte anser att det representerar den konkreta verkligheten.

På motsatt sätt verkar hans stora tilltro till Salvianus komma av just det faktum, att den antike biskopens litania stämmer väl överens med den moraliska uselhet hos moreerna, som han tycker att ”förfarenheten” ger talrika exempel på. Reftelius argumentationsteknik intar således en sorts mellanposition mellan auktoritetstro och empirism, och får i det närmaste karaktär av ett ömsesidigt förstärkande av två olika sorters kunskapskällor – fastmer av två olika kunskapstraditioner och paradig för inhämtandet av fakta. Denna ambivalenta hållning till värdet av antika texter och empiriska observationer, och det faktum att lärda människor ännu under det första halvan av 1700-talet inte nödvändigtvis såg någon skarp motsättning mellan dessa, har tidigare lyfts fram av Östlund i dennes två studier av Micheal Eneman och dennes forskningsresa. De slutsatser han därvid drar om dennes bevisföringsmetoder, framför allt tendensen att verifiera eller falsifiera innehållet i äldre och nyare texter genom att jämföra deras innehåll med egna observationer, svarar mycket väl mot Reftelius vägande av Salvianus, Leo Africanus och ”förfarenheten”.¹⁷³

Ytterligare en intressant aspekt av detta dialektiska förhållningssätt till Salvianus skriftliga redogörelse å ena sidan och samtida observationer å andra, är hur det tycks ha övertygat Reftelius om moreernas oföränderlighet; en inställning som har diskuterats ovan. Denna hans övertygelse om att ”hwad de af naturen warit, det äro de än idag, och lära sådane förblifwa til werldenes ända”, förefaller nämligen härröra från ett jämförande av innehållet i den antika källan och ”förfarenheten”.¹⁷⁴ Han verkar vilja dra en linje, och se en direkt kontinuitet, mellan Salvianus utlåtanden om afrikanerna på 400-talet och moreerna, sådana de tedde sig för honom själv på 1730-talet. I praktiken kokar detta ned till lite av ett cirkelresonemang: Salvianus text är den mer

172 Reftelius (1737), s. 131. (Min kursivering)

173 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274; Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 211-212.

174 Reftelius (1737), s. 131.

trovärdiga eftersom morerna betar sig likadant idag, och eftersom deras nuvarande beteende motsvarar det som finns beskrivet i den antika texten är de bevisligen oföränderliga. Denna beredvillighet att dra långa sammanhängande linjer kan också, som redan har gjorts ovan, sättas i relation till det teoretiska ramverket, sådant det har vidareutvecklats av Colley. Hon är, i sina teoretiska resonemang, noggrann med att understryka att tidigmoderna människor var ”far more likely than we are today to assume that things would continue much as they had done in the past.”¹⁷⁵

Lite senare i hans redogörelse för morerna hänvisar han till, som han skriver, ”2:ne roliga Passager” för att bevisa att det bland muslimer (han använder faktiskt den breda samlingsbeteckningen ”Mahometanerna” och inte den mer specifika ”morerna”) hölls för en välgärning spilla kristet blod.¹⁷⁶ Berättelserna i sig – egentligen två olika versioner av en och samma berättelsestruktur – handlar om en morisk man som, då han är inbegripen i samtal med en korsar, beklagar sig över det faktum att han, till skillnad ifrån korsaren, aldrig har fått tillfälle att spilla kristet blod. Han ber därför korsaren (i den andra versionen är det denne som föreslår det) om att få slå ihjäl en av dennes kristna slavar, för att på något sätt råda bot på denna sin ”karaktärsbrist”. Korsaren går med på detta och moren blir stormförtjust, fram tills att han faktiskt ställs inför slaven i fråga och märker att denne är beväpnad och redo att försvara sitt liv. Moren blir snabbt besegrad och driven på flykten, varpå han lite senare söker upp korsaren och klagar på att detta inte alls var vad han hade tänkt sig. Korsaren svarar då att moren hade bett om en chans att få göra det som han själv ägnade sig åt i sin kaparverksamhet – nämligen, understryker han, *att spilla kristet blod i en renhårig tvekamp!*¹⁷⁷

Framemot slutet av kapitlet hänvisar Reftelius möjligtvis också till *egen erfarenhet*, då han i en passage skriver: ”Uti städerne *ser man* nu för tiden snart sagt inga andra bofasta Morer” än ättlingar till de från pyreneiska halvön flydda moriskerna.¹⁷⁸

Reftelius bevisföringsmetoder i kapitlet om morerna kan sammanfattningsvis sägas uppvisa stor variationsrikedom, med hänvisningar både till äldre och nyare litteratur, anekdoter av oklart ursprung och egna observationer. Särskilt intressant i sammanhanget är hans ovan uppmärksammade kombination av två olika sorters kunskapskällor – en antik auktor och empirisk ”förfarenhet” – och därför i praktiken av två olika, och ofta ansedda som ömsesidigt uteslutande, mentalitetshistoriska traditioner: en äldre, enligt vilken säker kunskap om världen stod att finna i auktoritativa texter, företrädesvis med ursprung hos antika grekiska och romerska författare, och en nyare, med rötter i renässansen och 1600-talets naturvetenskapliga revolution,

175 Colley (2004), s. 110.

176 Reftelius (1737), s. 132.

177 Reftelius (1737), s. 132-134.

178 Reftelius (1737), s. 134. (Min kursivering)

vilken på motsatt sätt framhöll den egna observationens och erfarenhetens primat. Medan den äldre gradvis kom att trängas undan av den nyare i allt större utsträckning under 1700-talets gång, i samband med upplysningen, går det dock ännu under detta århundrades första decennier att observera en tämligen ambivalent hållning bland utbildade människor.

Dessa, såsom Michael Eneman i Östlunds två artiklar, tycks snarast ha befunnit sig någonstans i skärningspunkten mellan dessa traditioner och följaktligen inte ansett det motsägelsefullt att väga antika texter och empiriska observationer mot varandra på lika villkor.¹⁷⁹ I all synnerhet kunde empiriska observationer, menar Östlund, användas för att avgöra meningsskiljaktigheter mellan olika auktorer; fastslå vilken som borde tillmätas störst trovärdighet eller helt sonika verifiera eller falsifiera olika påståenden som förekom i dessa.¹⁸⁰ Detta förfaringssätt svarar mycket väl mot Reftelius vägande av Leo Africanus och Salvianus respektive texter mot varandra, och hans slutgiltiga vederläggande av den förstnämnde, då dennes påståenden inte stämde överens med ”förfarenheten”. Hans omdöme om morerna i stort är således hämtat ur en antik text, men det var trots detta viktigt för honom att samtidigt jämföra innehållet med yttre kunskapskällor – han kunde inte sätta sin lit till en text som enligt honom inte korresponderade med den konkreta verkligheten.

Araberna

Araberna nämns ofta av Reftelius i samma andetag som morerna, inte minst i de sammanhang då han vill visa på negativa egenskaper som han menar att de har gemensamma. Som exempel kan tas den ovan citerade passage, i vilken han polemiskt hävdar att ”inga bedrägeligare, inga mer listige uti förrättningar, inga mera benägne at ändra Resolutioner och til intet göra de aldrastarkaste försäkringar, finnas uti werlden, än Morer och Araber”.¹⁸¹ En liknande ståndpunkt framför han i ett annat sammanhang, då han generaliserande skriver: ”Eljest göra [araberna] som Morerna, förakta alla andra, i synnerhet dem som intet äro af deras Religion, slå sig på lättia [...]” med flera negativa egenskaper.¹⁸² Trots detta ställer Reftelius inte upp något ett-till-ett-förhållande mellan de bägge folkslagen, utan kan, då han har en poäng att göra, också visa på kontraster. Detta gör han t.ex. då han i början av kapitlet föresätter sig att beskriva deras levnadssätt: araberna lever, skriver han då, i stort som de på landsbygden bosatta morerna, med förbehåll för att de förstnämnda har ”renligare och snyggare” hyddor och något högre levnadsstandard än de sistnämnda.¹⁸³

179 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274; Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 211-212, 214, 221.

180 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274.

181 Reftelius (1737), s. 131.

182 Reftelius (1737), s. 137.

183 Reftelius (1737), s. 136-137.

Innehållet i kapitlet om araberna, i vilket personliga värderingar kan utläsas, kan grovt sett delas in i tre övergripande teman: ett första i vilket Reftelius omtalar deras förhållande till kunskap; ett andra som kretsar kring deras levnadssätt och den egna inställningen till detta; slutligen ett par passager om deras utseende och en, som han menar, i Europa allmänt utbredd missuppfattning rörande detta. Det skiljer sig från de avhandlade passagerna i kapitlet om morerna på den punkten, att det inte enbart är kritiskt, utan både innehåller positiva omdömen och anspråk på att slå hål på europeiska myter. Det bör i detta sammanhang dock framhållas att det, liksom i kapitlet om morerna, finns långa passager där värdeladdade formuleringar helt saknas. Så är exempelvis fallet med sidorna 136-141, på vilka Reftelius i en förhållandevis saklig och neutral ton skildrar sådana aspekter av arabernas vardagsliv som bostäder, klädedräkt, mat- och dryckesvanor, djurhållning, jakttekniker etc.¹⁸⁴

De positiva omdömena lyser med sin frånvaro i det första temat – synpunkterna som Reftelius framför i detta sammanhang är uteslutande kritiska. De kretsar kring det, som han tycker beklagliga, faktum att araberna förr i tiden högaktade kunskap och kultur, men att denna bildningstradition med tiden urholkats och ersatts av den utbredda ignorans, som han menar utmärker deras samtida tillstånd. ”Nu ehuruwäl de gamla Araber alltid blifwit räknade för lärda Män,” skriver han,

finnes idag snart intet Land, der Folket äro så allment okunnige som uti Arabien och följakteligen uti Algeriska Riket, hwarest en *mediocris scientia* hålles för *summa sapientia*, hwilket härflyter utaf den Mahometaniska Religionen och dess Principier.¹⁸⁵

Araberna, skriver han också på ett annat ställe, ”älskade tilföre allehanda wettenskaper; Men förnöja sig nu med Poesin och älskogs wisor”.¹⁸⁶ Denna inställning är högst intressant, och då inte enbart för att den inte har lyfts fram i den tidigare forskningen om Reftelius och dennes bok, utan främst av den anledningen att den motsäger vissa aspekter av tidigare studier om den europeiska synen på Nordafrika under 1700-talet. I huvudsak gäller detta Thomsons tes om den positiva synen på islam, och muslimska folkslag i stort, under den tidiga upplysningen, vilken skulle grundat sig i en under större delen av 1700-talet utbredd uppfattning om islam som en filosofisk religion, som inte förhindrade fritt och förnuftigt tänkande.¹⁸⁷ Detta står i skarp motsättning till den uppfattning Reftelius ger uttryck för, enligt vilken denna religion inte skulle ha varit positivt inställd till kunskap, utan på rakt motsatt sätt ha varit den direkta orsaken till det tillstånd av okunskap som han ansåg att de samtida araberna levde i.

184 Reftelius (1737), s. 136-141.

185 Reftelius (1737), s. 136-137.

186 Reftelius (1737), s. 136-137.

187 Thomson (1987), s. 26-30, 103-112.

Uppfattningen ligger snarare i linje med den andra tendens Thomson har lyft fram i sin studie, nämligen att den mer traditionellt religionskritiska hållning som präglade upplysningen även kunde riktas mot islam; att dess företrädare beskyllde denna religion för samma menliga inverkan på kunskap och samhällsutveckling som tillskrevs kristendomen i Europa.¹⁸⁸ Denna uppfattning var dock mindre vanligt förekommande än den positiva islambilden före århundradets sista decennier, varför dess förekomst hos Reftelius, så tidigt som på 1730-talet, är anmärkningsvärd och förtjänar att uppmärksammas.

En kritisk hållning genomsyrar också det Reftelius har att berätta om arabernas levnadssätt och tillhörande livsfilosofi: dessa utmärks enligt honom av lättja respektive självtillräcklighet. Han beskriver gemenligen de nomadiserande stammarnas liv som påfallande enkelt och sysslolöst, vilket stammedlemmarna själva skulle hylla som behagligt och fritt från bekymmer, men som i hans ögon inte framstår som något föredöme: ”Eljest göra de som Morerna, förakta alla andra, i synnerhet dem som intet äro af deras Religion, slå sig på lättia och påstå, at intet tilstånd i werlden är lycksaligare än deras, fast än det är det aldrauslaste.”¹⁸⁹ Han skriver vidare att denna, som han tycker det, låga levnadsstandard kommer sig av en ovilja att arbeta hårt för rikedomar, då detta skulle ta alltför mycket tid och energi anspråk. De åstundar följaktligen inte att, som han exemplifierar, leva i palats eller bära kläder av silke och siden, ”Ty de fingo wäl då annat at giöra om dagen, än lägga benen i kors, såfwa och smeka Qwinfolk”.¹⁹⁰

Denna inställning är intressant, då den i vissa avseenden kan sägas korrespondera med det som Thomson i sin studie kallar ”the myth of the noble Bedouin”.¹⁹¹ Liksom i hennes studie framställs de nomadiserande araberna (även fast han inte använder sig av beteckningen beduiner) som förnöjda naturmänniskor som lever ett enkelt och lugnt liv på landsbygden, och som inte önskar besitta de rikedomar som det civiliserade livet kan erbjuda. Reftelius inställning skiljer sig dock åt från den Thomson har noterat på en avgörande punkt: han idealiserar inte detta liv, utan kritiserar det. Medan Thomsons forskningsresultat visar på att det under större delen av 1700-talet, framför allt hos upplysningstänkare, var vanligt att framställa beduinerna som ädla vildar – och således värdera deras levnadssätt högre än det förkonstlade livet i civilisationen –, utmålar Reftelius inte arabernas liv som något föredöme.¹⁹² Fastmer kallar han deras liv ”det aldrauslaste” och ger uttryck för sin övertygelse att denna förnöjsamma livsfilosofi främst har sin upprinnelse i lättjefullhet. Han kan därför snarast sägas föregripa den uppfattning, vilken Thomson menar blev allmän först under 1800-talets första decennier, enligt vilken de nordafrikanska araberna i gemen

188 Thomson (1987), s. 20.

189 Reftelius (1737), s. 137.

190 Reftelius (1737), s. 137.

191 Thomson (1987), s. 111.

192 Thomson (1987), s. 103-112.

var ”lazy, untrustworthy and fanatical.”¹⁹³ Hans inställning till araberna och deras levnadssätt svarar således mot vissa aspekter av Thomsons resonemang, om än inte samtliga: något tillspetsat skulle det kunna fastslås att de i hans bok framställs som ädla vildar, fast utan de ädla kvaliteterna.

Detta lättjefulla liv, framhåller Reftelius vidare, möjliggörs enbart av den mycket sneda arbetsfördelning som enligt honom råder mellan könen i de arabiska nomadstammarna. Kvinnorna måste alltid, skriver han, ”giöra det grofwaste arbetet, och wara släp-pigor för deras lättia skul”, med följden att ”Manfolken hafwa ganska litet at syssla när de campera”.¹⁹⁴ Detta hårda arbete åtar sig dock kvinnorna ”med glädie och fång, lik som wore det deras oumgängeliga plikt och skyldighet.”¹⁹⁵ En följd av detta strävsamma liv, som är värd att belysa, är enligt Reftelius att nomadkvinnorna ”få wana wid jemt och stadigt arbete” och därför inte är, som han skriver, ”af klen och swag Complexion som de Europaeiska”.¹⁹⁶ Som belägg för detta pekar han på det faktum att dessa kvinnor förmår både bära och föda barn under strapatsrika resor utan problem.¹⁹⁷ Dessa synpunkter, som kommer att diskuteras utförligare under *Kvinnornas levnadsvillkor* nedan, har tidigare belysts av Kaukonen i dennes studie.¹⁹⁸

En annan kontrast mellan arabiska och europeiska kvinnor som Reftelius ställer upp – och som även den är till de förstnämndas fördel – hör till det tredje tematiska området, då det har att göra med deras utseende. Han berömmar nämligen hyn hos arabiska kvinnor, både vad gäller dess mjukhet och släthet, och förundras över att den kan vara i detta skick trots att den ständigt utsätts för väder och vind. Detta gäller i synnerhet för yngre arabkvinnor, vilka enligt honom kan jämföras med de vackraste kvinnorna i Europa: ”uti det Östra Algeriska Höfdingedömet,” skriver han, ”ser man unga flickor för sina sköna, blonda och rödliga ansikten, öfwergå den stältaste Europaeiska Dame”.¹⁹⁹

Reftelius kommentarer rörande arabernas utseende är, som inledningsvis omnämndes, i övrigt intressanta av den anledningen att han visar sig angelägen att rätta, som han menar, allmänt utbredda missförstånd rörande detsamma. Detta gör han apropå föregående citat om arabiska kvinnors ”blonda och rödliga ansikten”, då han tydligt kände sig föranledd att bemöta den förundran som ett sådant konstaterande skulle väcka hos läsarna. Tonen verkar vara avsedd att vara smått frän och polemisk, då han för att tydliggöra sin poäng, gör följande liknelse:

man får ofta höra äfwen så enfaldiga frågor uti Europa, til exempel, äro intet alla Qwinfolk swarta uti Barbariet? som en Christen måste swara på uti Africa och Algier, nemligen, hafwa Europaeerna

193 Thomson (1987), s. 111.

194 Reftelius (1737), s. 141.

195 Reftelius (1737), s. 141.

196 Reftelius (1737), s. 141.

197 Reftelius (1737), s. 141.

198 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

199 Reftelius (1737), s. 142-143.

något korn eller hwete? äta de Christna annat än ruttet swinkiött? föda alla Christna Qwinnor, som de Fransyska, 3 á 4 barn tillika och uti en barnsäng? med mera dylikt.²⁰⁰

Efter att ha dragit denna parallell rundar han av sitt argument med att göra ett mycket bestämt och slutgiltigt konstaterande, som för att omöjliggöra alla former av invändningar: ”man ser Folket uti Algeriska Riket, särdeles längs kusten, med så hwita ansikten och kroppar, som nånsin uti Europa, hwilket jag säger en gång för alla, emedan många hålla Algerinerna för wara swarta.”²⁰¹ Denna plötsliga förändring i ton svarar tämligen väl mot de tendenser hos Reftelius som tidigare har noterats av Östlund: att denne på vissa ställen i boken ger uttryck för en tydlig ambition att ”göra upp med en uppsättning stereotyper i den västerländska synen på Nordafrika”, även fast Östlund i sin studie inte pekar på de ovanstående exemplen i sig.²⁰²

I ett större sammanhang kan denna åstundan att nyansera den tilltänkte läsarens bild av den nordafrikanska befolkningen även sättas i relation till såväl tidigare forskningsresultat hos Thomson²⁰³ som det teoretiska ramverket.²⁰⁴ Den kan nämligen sägas bekräfta en av de grundläggande teser, som återkommer i dessa bägge kapitel: att Nordafrika hade en mycket ambivalent ställning i 1700-talseuropéers föreställningsvärld. Området hade ännu inte kommit att tillskrivas den artskillnad från Europa, som det skulle komma att få under påföljande århundrade, vilket även avspeglade sig i att dess befolkning inte utmålades som radikalt annorlunda européerna – det sena 1700-talets och 1800-talets rastänkande hade ännu inte slagit igenom.

Bevisföring

Liksom i kapitlet om morerna gör Reftelius i huvuddelen av redogörelsen för araberna inga hänvisningar till yttre kunskapskällor. Det är först när han kommer in på beskrivningen av den sneda arbetsfördelningen mellan män och kvinnor hos nomadiserande araber – närmare bestämt i samband med att ett nytt läger ska upprättas när stammen befinner sig på krigsfot – som han gör en hänvisning, och då till en *antik auktor*: ”med et ord,” skriver han efter redogörelsen sammanfattande, ”Manfolken hafwa ganska litet at syssla när de campera, det Procopius besannar”.²⁰⁵ Denne auktor, östromersk historieskrivare verksam under 500-talet, citeras i detta sammanhang också i en tillhörande fotnot:

200 Reftelius (1737), s. 142-143.

201 Reftelius (1737), s. 142-143.

202 Östlund (2014), s. 206.

203 Thomson (1987), s. 1-2, 41-42, 74, 87.

204 Thomson (1987), s. 53-58; Colley (2004), s. 109.

205 Reftelius (1737), s. 141.

Eae valla ac tuguria curant, camelos alunt, acuunt arma, sic, ut viros magna parte bellici laboris levent.²⁰⁶

(Dessa iordningställer vallar och hyddor, sköter om kamelerna, och vässar vapnen, så att de till stor del må frigöra männen till krigiska värv. *Min översättning*)

Särskilt intressant är det att jämföra detta citat med den ovanstående redogörelsen för de sysslor som kvinnorna i ett sådant läge skulle vara underkastade:

Qwinfolken, förutan det, at de allena släpas med hushålls bekymbret, måste då ansa hästar och kamelerna, lägga på och aftaga sadlarna, hålla sablar, spiut, mousqueter etc. blanka och i god ordning, draga försorg om wed och watn, (det de äfwen göra hemma och få ofta låf at sielfwa bärat på ryggen, när de intet hafwa några åsnår) wäfwä, göra deras egne tält samt alla nödige kläder [...] ²⁰⁷

Som tydligt framgår av denna jämförelse motsvarar innehållet i redogörelsen det i citatet i stor utsträckning, om än inte fullkomligt. Det skulle således visa på en beredvillighet hos Reftelius att inte enbart förlita sig på antika auktorer i frågor som rörde samtida förhållanden, utan också skriva av deras texter mer eller mindre ordagrant. Att uppgifterna han anger härrör från ett verk författat på 500-talet, och därför på hans tid var 1200 år gamla, tycks inte vålla honom något huvudbry.

Rörande Reftelius kommentarer kring arabernas fysiska utseende – deras hud- och hårfärg m.m. – hänvisar han däremot till *egna erfarenheter*. Hans formuleringar i detta sammanhang är av typen: ”Ibland desse Araber, *skal man aldrig finna några*, som intet hafwa antingen hel swart eller åtminstone swartbrunt hår”; ”uti det Östra Algieriska Höfdingedömet, *ser man unga flickor för sina sköna, blonda och rödliga ansikten, öfwergå den stältaste Europaeiska Dame*”; ”*man ser Folket uti Algieriska Riket*”. Det är förvisso ganska oklart om Reftelius med ”man” menar sig själv.²⁰⁸

I detta sammanhang bör också nämnas det intressanta stycke, som förekommer i kapitlet *Om Äktenskap och Giftermål*, i vilket det framkommer att Reftelius, en anonym engelsman och en ”turkisk ledsagare” hade besökt en grupp nomadiserande araber och övernattat hos dem åtminstone en natt. Stycket står i en lång fotnot, vilken Reftelius anför i syfte att styrka ett påstående han i brödtexten gjort om arabiska kvinnors bruk av smycken, piercingar o.d. Vad exakt de gjorde ute hos araberna framgår dock varken i detta stycke eller någon annanstans i boken, vilket är mycket beklagligt. Det centrala är dock att Reftelius i detta sammanhang vill hämta belägg för sina påståenden ur sina egna, konkreta erfarenheter.²⁰⁹

206 Reftelius (1737), s. 141, not (t).

207 Reftelius (1737), s. 141.

208 Reftelius (1737), s. 142-143. (Mina kursiveringar)

209 Reftelius (1739), s. 544-545, not (y).

Reftelius bevisföringsmetoder i kapitlet om araberna påminner således på flera sätt om dem som Östlund har velat belysa hos den omkring 20 år tidigare verksamme Michael Eneman. I likhet med denne uppvisar konsultssekreteraren en lika stor beredvillighet att hänvisa till antika auktorer som till egna empiriska observationer, och förefaller inte anse dessa två typer av kunskapskällor som oförenliga eller ömsesidigt uteslutande. Denna till synes motsägelsefulla hållning skulle kunna ses som ett bevis på att Reftelius var influerad av både den begynnande upplysningens cartesianska fokus på observation och empiriskt bevisbara fakta och föregående århundradens stora tilltro till auktoritativa texter, i all synnerhet antika sådana.²¹⁰

Judarna

Judarna är den folkgrupp som Reftelius ägnar minst utrymme åt i sina etnografiska beskrivningar i *Historisk och Politisk Beskrifning*, varför uppgifterna om dessa följdriktigt är få och inte särskilt innehållsrika. Kapitlet om judarna skiljer sig också ganska markant åt från de om övriga tre folkslag på den punkten, att det i praktiken inte belyser en utan två inbördes ganska olika grupperingar. Det rör sig dock inte, som i kapitlen om morerna och araberna, om en uppdelning mellan sådana som bor i städer och sådana som lever på landsbygden – de judar Reftelius beskriver är genomgående stadsbor – utan mellan, som han skriver ”Europaeiska” judar (eller ”Christna Judar”, som de intressant nog kallades av lokalbefolkningen) och ”African- eller Moriska”.²¹¹ Denna uppdelning och de tillhörande kontrasterna mellan grupperingarna, som han ställer upp, skapar dock en speciell dynamik, som bidrar till att göra detta kapitel minst lika (om inte *mer*) intressant ur etnografisk synvinkel som de övriga, trots sitt blygsamma omfång.

De europeiska judarna, vilka enligt Reftelius kommer från Livorno och andra handelsstäder runt Medelhavet, lever överlag under goda förhållanden. De åtnjuter status som undersåtar under det statsöverhuvud, som styr deras hemort, ”anses öfwer alt som främmande kiöpmän”, och kan därför resa in och ut ur Nordafrika utan förhinder, så länge de inte har några skulder att betala av.²¹² Med denna status följer också rätten att bosätta sig var de vill i städerna, samt att klä sig som de själva önskar – det sistnämnda med följderna att de vanligtvis brukar likadan klädedräkt som övriga samtida européer.²¹³ Dessa förhållanden har i tidigare forskning noterats av såväl Kaukonen som Thomson; de europeiska judarna svarar exempelvis mycket bra mot det som i Thomsons studie kallas ”*Judeos francos*”.²¹⁴

210 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274; Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 211-212, 214, 221.

211 Reftelius (1737), s. 146.

212 Reftelius (1737), s. 143.

213 Reftelius (1737), s. 146.

214 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 91; Thomson (1987), s. 90-93.

Dessa judar är också påfallande välbärgade, då de kontrollerar en stor del av handeln i de nordafrikanska städerna, och som dessutom i det förgångna berikat sig på friköpandet av europeiska slavar, då de ofta agerade mellanhänder i denna verksamhet. Reftelius förakt är inte att ta miste på då han beskriver hur de i detta sammanhang ”brukat mycket bedrägerie och skaffat sig stora penningar”; ett missförhållande som, enligt honom, upphörde först sedan européer kommit underfund med dessa judars ”fördömde egennyttighet” och istället upprättat egna konsulat som skulle sköta denna uppgift.²¹⁵ Anklagelserna om bedrägeri har tidigare lyfts fram av Östlund, medan påståendena om de europeiska judarnas rikedom och kontroll av handeln har omnämnts av Thomson.²¹⁶ Reftelius kritiska tonfall kan också sägas svara väl mot de ”deeply-ingrained Christian prejudices inspired by religion”, som Thomson lyfter fram i sin studie.²¹⁷

De inhemska judarna i Nordafrika skulle enligt Reftelius härstamma från sådana som fördrevs från Spanien, Italien, England och Frankrike mellan 100- och 400-talet e.Kr.²¹⁸ I en jämförelse med de europeiska judarnas levnadsförhållanden, kunde kontrasten knappast ha varit större. Dessa utmålas av Reftelius i allt väsentligt som en sorts spegelbild till de inhemska: i stort sett varje beskriven aspekt av de senares livsstil – både vad gäller klädedräkt, boende, socioekonomisk ställning och fri- och rättigheter – har sin motsvarighet hos de förra, fast omkastad:

De äro i gemen at tala, så wäl här som annorstädes föraktade af lands Folket, hatade och ibland wärre handterade än nånsin Slafwarna: De lefwa uti continuerlig fruktan och större delen uti fattigdom, warande så nedtrykte och underkufwade, at om et litet barn på gatan antingen skäller, kastar stenar eller tilfogar dem någon skada, töras de intet, i närwaro af någon Turk eller Mor, giöra en mine til något motwärd, utan måste låta sig alla spøglosor och skälsord, oförrätt och stryk, med tålmod och stillatigande behaga.²¹⁹

Medan de europeiska judarna är välbärgade, åtnjuter samma status som andra europeiska handelsmän, samt har rätt att klä och bosätta sig efter eget gottfinnande, framställs de inhemska som fattiga, socialt marginaliserade, illa sedda av övriga folkgrupper och negativt särbehandlade av statsmakten. Detta visar sig exempelvis i något så fundamentalt som klädedräkten, skriver Reftelius, vilken till sin utformning liknar turkarnas, men enligt påbud måste vara svart, ”at så mycket bättre separeras ifrån sielfwa Lands Folket, genom en färg som de hata.”²²⁰ Inte heller har de, som de europeiska judarna, rätt att bo var som helst, utan tvingas leva i en sorts getton: de ”hafwa uti

215 Reftelius (1737), s. 143-144.

216 Östlund (2014), s. 270; Thomson (1987), s. 90-93.

217 Thomson (1987), s. 93.

218 Reftelius (1737), s. 143. (De anakronistiska landsbeteckningarna på dåvarande Britannien och Gallien är Reftelius egna.)

219 Reftelius (1737), s. 144.

220 Reftelius (1737), s. 146.

städerna wissa tracter til sina hemwister, och få intet wara tilsammans med Mahometanerna uti et hus, såsom andra Nationer".²²¹ Dessa former av särbehandling har både Kaukonen och Thomson belyst i sina respektive studier, vilket även Östlund till viss del har gjort, även fast han i *Saltets pris* inte gör någon distinktion mellan europeiska och inhemska nordafrikanska judar, och därför inte heller understryker att det främst är de sistnämnda som drabbas.²²²

Särbehandlingen skulle även ta sig andra uttryck, t.ex. genom att de är den enda folkgruppen som kan dömas till att brännas levande, som rättslig påföljd.²²³ De skulle också som enda folkgrupp, enligt en uppgift som Reftelius hänvisar till, för vissa särskilt allvarliga brott, begångna av enskilda judar, kunna utsättas för kollektiv bestraffning av statsmakten (se *Bevisföring* nedan).²²⁴ Vidare skulle de ständigt riskera att få sin egendom beslagtagen eller hårt beskattad av dejen, närhelst denne befann sig i ekonomiskt trångmål, vilket Kaukonen gör en stor poäng av i *Våldets gungbräda*.²²⁵ Det bör dock framhållas, att Reftelius inte påstår att detta är något som uteslutande skulle drabba judarna, utan ibland även, som han skriver, "ock de rikaste Morer".²²⁶ Således torde det inte ha varit något som drabbade judarna enbart för att de var judar, utan för att många i denna folkgrupp (tydligt även de inhemska, trots deras föregivna fattigdom) besatt stora privata förmögenheter – och följaktligen inte ha varit ett exempel på medveten särbehandling. Han beskriver vidare hur den turkiska statsmakten stundom kan dra nytta av deras handelsnätverk, som sträcker sig över hela medelhavsområdet, och genom vilka nyheter färdas snabbt; själva handeln kommer dock sällan centralmakten till del. "Men oakadt den nyttan Regeringen här af kan hafwa, lemnas dem dock, utom Religions friheten, icke den ringaste förmån."²²⁷

Kapitlet om judarna innehåller sålunda, som inledningsvis konstaterades, en speciell dynamik som skiljer det åt från övriga kapitel med etnografisk inriktning i *Historisk och Politisk Beskrifning*. De radikalt annorlunda livsvillkor som gäller för de europeiska respektive inhemska judarna tycks skapa ett visst huvudbry för Reftelius, som förvisso behandlar bägge grupperingarna under en samlingsbeteckning – judar –, men som bortsett från denna minsta gemensamma nämnare har svårt att finna några egentliga likheter dem emellan. Den enda gemensamma grund han lyckas visa på är, paradoxalt nog, de fullständiga motsatsförhållanden som råder: att de europeiska judarna är rika medan de inhemska är fattiga, att de europeiska får bo var de vill medan de inhemska tvingas leva i getton, att de europeiska har betydande fri- och rättigheter medan de inhemska är förtryckta och särbehandlade o.s.v.

221 Reftelius (1737), s. 146.

222 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 91; Thomson (1987), s. 90-93; Östlund (2014), s. 270.

223 Reftelius (1737), s. 143.

224 Reftelius (1737), s. 145-146.

225 Reftelius (1737), s. 145; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 91.

226 Reftelius (1737), s. 145.

227 Reftelius (1737), s. 144.

Dessa slutsatser, som har visats ovan, svarar väl mot vad den tidigare forskningen har fastslagit om judarna i Nordafrika, både i sådan forskning som behandlar Reftelius och *Historisk och Politisk Beskrifning*, som Kaukonens och Östlunds, och sådan som behandlar den europeiska synen på Nordafrika under 1700-talet i stort, som Thomsons. Alla har de visat på det faktum att det i européers skrifter förekommer redogörelser för det förakt och förtryck som många judar utsätts för, även fast Kaukonen och Thomson tydliggör att det då företrädesvis är de inhemska judarna som avses, medan de europeiska utmålas som åtnjutande samma fri- och rättigheter som i Europa.²²⁸ Både Östlund och Thomson har även belyst det faktum att föraktet gentemot judarna inte enbart är ett ämne i de europeiska skrifterna, utan också något som författarna själva, medvetet eller omedvetet, ibland gav uttryck för.²²⁹

Dock har ingen av dem sammanlänkat dessa två övergripande slutsatser och pekat på det ganska anmärkningsvärda faktum, att antisemitiska kommentarer, i den mån sådana förekommer, av Reftelius konsekvent riktas mot de europeiska judarna, medan han gentemot de inhemska i det närmaste uttrycker sympati, eller åtminstone en viss underförstådd kritik av det förtryck som de utsätts för. Det är nämligen enbart de förstnämnda som anklagas för att vara giriga och svekfulla, sägs har berikat sig på bedrägeri i slavfriköpanandet och tillskrivs ”fördömd egennyttighet”; de sistnämnda utmålas tvärt emot som ganska ömkansvärda – offer för både en tyrannisk statsmakts och en intolerant, fientlig majoritetsbefolknings nycker.

Bevisföring

Kapitlet om judarna är, som sagt var, ganska kort och har följaktligen i sig bara en enda hänvisning till en yttre kunskapskälla – vilket i det här fallet är en berättelse; en, som Reftelius skriver, ”allmen uti Barbariet bekant sak”.²³⁰ Berättelsen kretsar kring två judiska köpmän, vilka kommit i dispyt med en engelsk kollega och, i syfte att hämnas på denne, förleder honom att ”nedlägga et Capital uti fina hattar, Qwins.- och Mans silkes strumpor, och der med segla til Algier, försäkrandes uti en så Folkrik Stad, om afsättning.”²³¹ Engelsmannen följer deras råd, köper upp ett stort lager av dessa varor och seglar till Alger för att sälja dem. Affärerna går dock trögt och han förstår snart att han har blivit lurad, varför han vänder sig till dejen och förklarar sin belägenhet. Dejen tar ärendet på stort allvar och ser till att de judiska köpmännen inte bara tvingas ersätta engelsmannen allt han har förlorat, utan också bestraffar det judiska samfundet i Alger kollektivt, genom att tvinga dem att

228 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 91; Thomson (1987), s. 90-93; Östlund (2014), s. 270.

229 Östlund (2014), s. 270; Thomson (1987), s. 93.

230 Reftelius (1737), s. 145.

231 Reftelius (1737), s. 145-146.

bära hattarna och strumporna offentligt, ”hwarföre de fingo höra mycken försmädelse af Folket på gatorna.”²³²

Turkarna

Av de folkgrupper som behandlas etnografiskt av Reftelius i *Historisk och Politisk Beskrifning*, är turkarna den som ägnas ojämförligt störst utrymme. Denna omständighet är troligtvis en följd av att han dels, i egenskap av konsultssekreterare, hade större personlig erfarenhet av denna härskande folkgrupp än övriga, dels tillbringade större delen av sin tjänstgöringsperiod i Alger och dess närmaste omgivning, där huvuddelen av rikets alla turkar var bosatta. Det större antal dåliga egenskaper han tillskriver dem, vilka kommer att avhandlas nedan, bör således inte tolkas som ett utslag av någon större antipati gentemot detta folkslag än mot övriga, utan helt enkelt som en naturlig följd av att han hade större personlig erfarenhet av detta än av något annat i Nordafrika vid tiden förefintligt. Han må i kapitlet om turkarna räkna upp fler exempel på, som han tycker, moraliskt förkastligt beteende, men på det hela taget står dessa i proportion till det större antalet sidor i detsamma. Det bör dock framhållas att det, liksom i kapitlet om morerna och araberna, förekommer många passager i vilka personliga omdömen från Reftelius sida helt och hållet saknas, såsom sidorna 150-159 och 172-174, vilka innehållsmässigt präglas av en långtgående objektivitet. I dessa två textpartier skildra han nämligen, i relativt saklig ton, sådana ämnen som turkarnas klädedräkt, kroppsbehåring, renlighetsritualer o.d., respektive matvanor, tobaksbruk och sätt att hälsa på varandra.²³³

Det moraliskt förkastliga beteendet kan, grovt sett, delas in i sju övergripande kategorier, vilka kommer att avhandlas i tur och ordning: dels sådant som finns beskrivet i övriga kapitel, som lättja, ignorans, svartsjuka och lidelsefullhet, dels sådant som uteslutande tillskrivs turkarna, som tyranni, skenhelighet och sodomi (samkönat sex mellan män). Vid sidan av detta tillskriver han dem också vissa goda egenskaper, vilka dock är långt färre till antalet än motsvarande dåliga och därför kommer att behandlas inom ramen för ovannämnda kategorier, som kontrasterande exempel till innehållet i dessa – vilket de så gott som undantagslöst fungerade som även i ursprungstexten.

Lättja är, som har visats ovan, en av de vanligast förekommande lasterna som Reftelius tillskriver folkslagen i Nordafrika – både morer och araber (men, intressant nog, inte judar) utmålades gemenligen som oföretagsamma dagdrivare, vilka helst tar dagen som den kommer, och turkarna är, enligt honom, i detta avseende inte annorlunda. Dessa, skriver han generaliserande,

²³² Reftelius (1737), s. 145-146.

²³³ Reftelius (1737), s. 150-159, 172-174.

lägga sig mera på goda dagar än arbete, och umgås aldrahålst med Qwinfolk, bössor, hästar etc. bestående deras förnämsta giöromål uti såfwa, äta, röka tobak, dricka Caffé och gå i kyrkan, kan ske en handvändning hwar gång, hwad sedan kan wara öfrigit af dagen, det spendera de uti pur lättia, och sitta med benen i kors på gator, murar, tak etc. at sqwallra om lapperie.²³⁴

Han uttrycker en liknande åsikt till detta lite längre fram i kapitlet, då han skriver att de ”fördrifwa [...] mer än hälften af lifstiden med tobak, Caffé, barn, Qwinfolk, antingen de då äro hustrur, Concubiner och Christna Slafwar eller Slafwinnor.”²³⁵ Vidare påstår han att de även håller den europeiska institutionen ”promenaden” för högst märklig, då umgänge mellan vänner enligt dem bäst sker stillasittande.²³⁶ Inte heller utför de något produktivt arbete, som jordbruk, handel eller hantverk, ”utan gå de fleste til siös på Caperie, som ock är en lat Mans sysla”.²³⁷ Dem som enligt Reftelius får det algeriska samhället att över huvud taget gå runt är ”Christna och den gemena sorten af Morer”, vilka möjliggör den härskande elitens lättjefulla tillvaro, då de ”bruka Landet och arbeta dem [turkarna] födan i mund, frågandes de aldrig efter hwart wädret blås, utan taga dagen som han kommer”.²³⁸ Denna turkarnas föregivna lättja är väl dokumenterad i den tidigare forskningen om Reftelius och dennes bok, och har noterats av både Östlund och Kaukonen.²³⁹

Turkarnas förhållande till de övriga folkslagen i Nordafrika, såsom de kristna som omnämns ovan, men i all synnerhet morerna, är ett annat vanligt föremål för Reftelius kritik. Något som enligt honom utmärker detta är nämligen, som han skriver, ”et regerande wälde, det Morerna bäst wetta”.²⁴⁰ Som redan har diskuterats under rubriken *Morerna* ovan, präglas hans inställning i detta sammanhang av sympati för detta undertryckta folkslag, vilket han menar ”äga besittnings rätten til Landet” i egenskap av ursprungsbefolkning; en inställning vilken har sin motsvarighet i en minst lika fördömande hållning gentemot de regerande turkarna, som enligt honom har påtvingat dessa sitt styre och kan upprätthålla det enbart genom våld och hot om våld.²⁴¹ Detta *tyranni* är också något han återkommer till vid ett flertal tillfällen, främst i själva kapitlet om turkarna men även i andra kapitel i boken, inte minst i det om morerna – i vilket han understryker att dessa ”måste nu kusa som förr woro herrar.”²⁴² Ett av de, som han tycks mena, anstötligaste exemplen på detta är de tidigare omnämnda övergrepp som befolkningen i staden Bleda utanför Alger tvingas utstå:

234 Reftelius (1737), s. 147-148.

235 Reftelius (1737), s. 171.

236 Reftelius (1737), s. 155.

237 Reftelius (1737), s. 148.

238 Reftelius (1737), s. 148.

239 Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

240 Reftelius (1737), s. 147.

241 Reftelius (1737), s. 147.

242 Reftelius (1737), s. 131.

Många [turkar] taga sina bössor och spatsera dit ut för ro skul, at skiuta til måls (et stort Amusement hos detta Folket) då de inquartera sig hos Morerna til fri förtäring, och wåldtaga ofta på köpet deras Qwinfolk.²⁴³

Detta förtryck är dock ingenting som uteslutande drabbar morerna, utan riktas i lika stor utsträckning mot övriga folkgrupper: ”Turkarna uti Algier”, skriver han exempelvis, ”äro mycket stålte och högmodige, hwarföre de bruka, så wäl emot de Christna, som emot Morer- och Araberna, mycken brutalité”.²⁴⁴ I detta sammanhang kan också nämnas den tidigare anförda passage, i vilken Reftelius omskriver det faktum att de rikaste judarna ständigt riskerar att få sin egendom beslagtagen, alternativt bli pålagda tunga extraskatter, då statskassan är tom och dejen är i behov av pengar.²⁴⁵ Även detta negativa omdöme om turkarna har lyfts fram av Östlund och Kaukonen i deras respektive studier, och kan dessutom sättas i relation till vissa av Thomsons slutsatser rörande bilden av dessa: att något de ofta beskylldes för, vilket blev vanligare allteftersom 1700-talet fortskred, var att de var främmande inkräktare i Nordafrika som förtryckte den inhemska befolkningen.²⁴⁶

Som en sorts motvikt till denna skarpa kritik inflikar dock Reftelius att detta inte gäller alla turkar; han medger att han genomgående har beskrivit dem som brutala och högmodiga, och påpekar att det tvärtemot finns dem som är mer öppensinnade, kosmopolitiska och därtill vänligare mot sina kristna slavar än majoriteten. Detta gäller, skriver han, ”i synnerhet dem, som antingen warit til Mecca, eller giordt några resor til Christenheten, eller ock derstädes warit Slafwar.”²⁴⁷ I synnerhet sådana som har varit underkastade slaveri i något kristet land och därför, som han vidare skriver,

förlorat den medfödde höga inbildningen om sig sielfwa, och blifwit wane wid de Christnas maner, hafwa, när de til Algier återkommit, haft en leda til alla der brukelige wåldsamer, och bewisat Christna Slafwarne mycket godt, hälst emedan de förfarit samma öde [...]²⁴⁸

Turkarna framställs således som mottagliga för nya intryck och idéer, och inte en gång för alla fast i självtillräcklighet och religiösa fördomar. Detta insisterande på deras förmåga till empati och medmänsklighet har tidigare noterats av såväl Östlund och Kaukonen, och framför allt av den förstnämnde framhållits som ett exempel på Reftelius ambition att vara vidsynt, balanserad och

243 Reftelius (1737), s. 121.

244 Reftelius (1737), s. 158.

245 Reftelius (1737), s. 145.

246 Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89-93; Thomson (1987), s. 86-90.

247 Reftelius (1737), s. 158.

248 Reftelius (1737), s. 158.

rättvis i sina omdömen²⁴⁹; ett exempel på hur "[b]alanserade beskrivningar varvas med nedgörande kritik."²⁵⁰

Vid sidan av dessa yttre egenskaper och beteenden har Reftelius åtskilligt att säga om turkarnas andliga liv, framför allt vad gäller deras religiositet och förhållande till kunskap. Rörande det senare har han mestadels negativa synpunkter att framföra och framhåller, liksom i kapitlet om araberna, att det utmärks av ointresse och en utbredd *ignorans*: "wettenskaper bry de sig intet om, warandes de rätt få, som kunna antingen skrifwa, läsa eller idka något handtwärk".²⁵¹ Detta ointresse gäller även omvärlden, geografi och förhållanden i andra länder, samt den dagsaktuella politiken i Alger – det sistnämnda, inflikar han, är mest ett utslag av försiktighet. Dock är turkarna, skjuter han avslutningsvis in, som en sorts motvikt till alla de negativa aspekterna, mycket duktiga på huvudräkning.²⁵² Dessa synpunkter svarar väl mot det som Östlund och Kaukonen har skrivit om Reftelius inställning till turkarna: den förre om det ointresse för vetenskap som enligt denne utmärker dessa, den senare om att de i *Historisk och Politisk Beskrifning* skulle utmålas som "ointresserade av nyheter eller framsteg".²⁵³

Angående turkarnas förhållande till religion, visar sig Reftelius tämligen kluven i sin uppfattning. Stundtals utmålar han dem som föredömen i fråga om ett samvetsgrant upprätthållande av religiösa levnadsregler och andaktsövningar, medan han i andra sammanhang kan beskylla dem för att endast ägna sig åt tom ritual utan någon egentlig fromhet bakom. "De Algieriska Turkar", skriver han exempelvis vid ett tillfälle, "kunna berömmas för den dygden, at den aldraogudaktigaste ibland dem, skal aldrig missbruka GUDS Namn, gäckas der med eller blanda det uti oanständiga discourser".²⁵⁴ Ett par sidor tidigare ger han dock uttryck för sitt tvivel på att dessa yttre åthävor har sin grund i religiös innerlighet och dygd: "fast än de, uti utwärtens måtto, wisa sig andäktige i sin Religion, äro de dock slafwar af guldets, så at man der med kan leda dem hwart man wil, både til godt och ondt."²⁵⁵ En liknande förbehållsam inställning uppvisar han också då han berömmar dem för ett par andra goda egenskaper, "tro- ärlig- och upriktighet"; han gör nämligen i direkt anslutning till denna passage följande tillägg:

Dock är det bäst, hwad detta senare angår, at man ser sig noga före: En det kan wäl wara troligit, at de uppenbarligen intet willa bruka bedrägerie eller tala lögn: Men kunna de i tysthet narra någon, giöra de det med nöje.²⁵⁶

249 Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90-91.

250 Östlund (2014), s. 271.

251 Reftelius (1737), s. 148.

252 Reftelius (1737), s. 155.

253 Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

254 Reftelius (1737), s. 154-155.

255 Reftelius (1737), s. 148.

256 Reftelius (1737), s. 154-155.

Åsikten att turkarna visar sig andäktiga mest för syns skull, men i realiteten skulle vara styrda av krassa ekonomiska överväganden, har tidigare lyfts fram av Östlund, samt kan sägas svara mot Kaukonens slutsats, att de enligt Reftelius i huvudsak skulle behärskas av ”egennyttan och girighet.”²⁵⁷ Dock har ingen av dem pekat på det faktum att konsultssekreteraren, vid sidan av denna kritik, även uttrycker uppriktigt beröm, utan någon påföljande invändning, över den vördnad de visar Guds namn, med den tillhörande oviljan att häda. Trots att han ovedersägligt hade sina betänkligheter rörande innerligheten i deras tro, fanns det bevisligen samtidigt aspekter av den turkiska religiösa kulturen som han kunde visa sitt uppskattande.

De resterande tre kategorierna – lidelsefullhet, svartsjuka och sodomi – är inte helt enkla att skilja från varandra. Detta kommer sig inte enbart av den omständigheten, att de i praktiken ofta nämns i samma andetag av Reftelius i boken, utan också för att de alla är olika aspekter av en och samma grundläggande föreställning rörande inte bara turkarna, utan, som han skriver, ”Folket öfweralt, i de warma länderna”²⁵⁸: att de gemenligen styrs av könsdriften, vilken skulle vara mycket starkare hos dem än hos människor i länder med kalla klimat.²⁵⁹

”För återhållighet kunna de intet mycket berömmas,” skriver Reftelius i kapitlet om turkarna, ”[...] älskande mera wällust än något Folkslag under solen”.²⁶⁰ Detta gäller såväl män som kvinnor, påpekar han,

warandes begge könen kåta och kättiefulla, så at de, å både sidor, mäst eftersträfwa sina lustars förnöjelse, och hafwa der til så mycket större anledning, som Mahomet infördt och gilladt Polygamien, samt försäkradt dem, likwäl uti högre grad, om slika köttsliga förmåner uti det ewiga lifwet.²⁶¹

De turkiska kvinnorna skulle i detta avseende inte stå männen långt efter – snarare tvärtom. ”När Qwinfolken äro tilsammans,” skriver han exempelvis, ”tala de ingen ting annat om än älskogs saker”²⁶²; ”räknandes sina kärlekssaker och liderliga lefwerne, för de behageligaste Occupationer och tidsfördrif.”²⁶³ Enligt Reftelius är vidare bägge könen ”på ömse sidor nog misstrogne” och framför allt kvinnorna tycker alltid att, som han uttrycker det, ”stulen mat smaka bäst”.²⁶⁴ Detta problemområde, av vilket anförda citat bara är ett axplock, kommer att behandlas utförligare under rubriken *Kvinnornas levnadsvillkor* nedan.

257 Östlund (2014), s. 271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

258 Reftelius (1739), s. 438.

259 Reftelius (1737), s. 168-169; Reftelius (1739), s. 539.

260 Reftelius (1737), s. 148.

261 Reftelius (1737), s. 168-169.

262 Reftelius (1737), s. 168-169.

263 Reftelius (1737), s. 163-164.

264 Reftelius (1737), s. 169.

En följd av denna kvinnornas benägenhet till otrohet är enligt Reftelius att de turkiska männen i gemen behärskas av, som han skriver, ”jalousie eller en fördömd swartsjuka.”²⁶⁵ Den mest märkbara konsekvensen härav är de kringskurna liv som de turkiska (eller muslimska i någon bredare bemärkelse; i Reftelius språkbruk är ”turk” i stort sett synonymt med ”muslim”) kvinnor framlever, både vad gäller täckande klädsel och rörelsefrihet.²⁶⁶ Han anmärker i detta sammanhang på det enligt honom kuriösa faktum att turkarna nästan aldrig besöker varandras hem, då det anses lite suspekt, som om den besökande ville stjäla någonting eller, vilket skulle vara vanligare, hade ögon för värdens döttrar eller hustru(r). I samband med detta hänvisar han till en egen upplevelse av att, tillsammans med några andra, göra hembesök hos en turk, och dröjer vid den omständigheten att husets kvinnor av denne instruerades att hålla sig undan så länge de var där (se vidare *Kvinnornas levnadsvillkor*, *Bevisföring* nedan).²⁶⁷ Detta förfarande anför han därefter som ett tydligt exempel på, som han skriver, ”hwad för stor Jalousie [som] regerar det Folket”.²⁶⁸ Även detta problemområde kommer att diskuteras utförligare nedan under rubriken *Kvinnornas levnadsvillkor*.

Denna hos turkarna förefintliga lidelsefullhet, sådan den utmålas i *Historisk och Politisk Beskrifning*, har tidigare lyfts fram av Östlund och även till viss del av Kaukonen, som omnämner att turkarna enligt Reftelius så gott som helt styrs av välbehag; även svartsjukan finns omnämnd i den tidigare forskningen, men då enbart hos den förstnämnde.²⁶⁹

Den sista kategorin, *sodomi*, är inte särskilt innehållsrik sett till det totala antalet ord, men utmärks å andra sidan av ett kraftigt fördömande språkbruk från Reftelius sida. Bland de övriga uttryck turkarnas föregivna lidelsefullhet kan ta sig, intar sodomi utan tvivel en särställning i dennes föreställningsvärld:

Ibland andra laster, samt allehanda slags lättfärdighet och okyskhet, som hos dem allment och utan skam föröfwat, är Sodomiterie den aldrawdedyggeligaste, oansedt de förmena både den och all annan hordoms synd, genom et hemligt bad och kroppens twättande, afskiöljas och försonas.²⁷⁰

De är i detta avseende, skriver han vidare, ”intet mindre dåraktige än löjelige”, då de i ”utwärtens måtto willa synas så helige” men samtidigt inte har några betänkligheter över att ”besmitta kroppen med allehanda annan kötslig orenlighet, nedstänkande sig uti sådane synder, som naturen sielf talar före”.²⁷¹ Han anmärker också på de faktum att dessa handlingar sällan blir bestraffade – en omständighet som han för övrigt, i kapitlet *Om Rättegång, Processer, och Executioner*, menar

265 Reftelius (1737), s. 168.

266 Reftelius (1737), s. 168.

267 Reftelius (1737), s. 164-165.

268 Reftelius (1737), s. 166.

269 Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

270 Reftelius (1737), s. 149.

271 Reftelius (1737), s. 154.

skulle gälla alla former av ”hordoms synd”²⁷² –, och inte heller är tabubelagda i vardagligt tal; på rakt motsatt sätt skulle de vara ”en del af deras ordinaire discourser de skryta af, när de tillsammans komma.”²⁷³ Slutligen anför han också, i kapitlet *Om Äktenskap och Giftermål*, sodomi som en bidragande orsak till den, som han menar, jämförelsevis låga nativiteten i Alger.²⁷⁴ (Se vidare *Bevisföring* nedan)

Vissa av dessa synpunkter har i tidigare forskning om Reftelius berörts av Östlund, även fast han mest i förbigående påpekar att denne nämner att ”sodomiteri” förekommer och förhåller sig kritisk till det.²⁷⁵ De kan också sägas svara mot tidigmoderna britters och fransmäns föreställningar om förekomsten av sodomi i Nordafrika, vilka har lyfts fram av Colley respektive Weiss.²⁷⁶ Det bör dock framhållas att Reftelius kommentarer om homosexuella preferenser och handlingar varken är fler eller mer innehållsrika än motsvarande om heterosexuella dito, vilket tydligt motsäger Colleys forskningsresultat – hon är noggrann med att understryka att det för varje hänvisning till heterosexuellt sex finns åtminstone fem till homosexuellt, i det källmaterial som hon har undersökt.²⁷⁷

Det kan avslutningsvis konstateras att de synpunkter som framförs i kapitlet om turkarna på många sätt bekräftar den vidareutveckling av Saids postkoloniala teori, som har formulerats av Thomson, Colley och Rothman. I enlighet med dessa tre forskares respektive resonemang, uppvisar nämligen det tankegods kring turkarna som där framförs en komplexitet som gör det vanskligt att tala om ett, som Rothman skriver, ”pre-Orientalist 'before' and an Orientalist 'after.’”²⁷⁸ Orsaken till detta är att många av de egenskaper som Reftelius tillskriver turkarna – i synnerhet lättja, lidelsefullhet och tyranni – skulle kunna vara hämtade direkt ur det 1800- och 1900-talskällmaterial som Said använde sig av i sitt teoribygge.²⁷⁹

Denna omständighet skulle kunna sägas tala för de tre ovannämnda forskarnas tes om det problematiska i att dra en skarp gräns vid 1798, före vilken inga av de drag som kännetecknar ”den moderna orientalismen”²⁸⁰ skulle ha förekommit. Snarare skulle den kunna sägas korrespondera med den tankegång som ligger till grund för deras teoretiserande: att det under 1700-talet aldrig var några vattentäta skott mellan äldre, religiöst grundade fördomar och nyare, med rötter i upplysningen. Den kronologiska avgränsningen skulle enligt deras resonemang vara att betrakta som ett hinder snarare än ett nyttigt teoretiskt verktyg; en tämligen godtycklig utgångspunkt som

272 Reftelius (1739), s. 438.

273 Reftelius (1737), s. 149.

274 Reftelius (1739), s. 547.

275 Östlund (2014), s. 271.

276 Colley (2004), s. 128-130; Weiss (2011), s. 2, 9, 13, 22, 46-55, 94.

277 Colley (2004), s. 128.

278 Rothman (2012), s. 211-212.

279 Said (1993), s. 3-30.

280 Said (1993), s. 24.

hittills mest har bidragit till att skyla över det faktum att ”den moderna orientalismen” kan spåra sina rötter längre tillbaka än vad Said ville göra gällande, och därför under en betydande del av 1700-talet samexisterade – och *sammanflätades* med – förmoderna europeiska uppfattningar om främmande folkslag. Det var således aldrig frågan om något *antingen-eller* utan om ett *både-och*.²⁸¹

Bevisföring

Rörande det ”sodomiterie” som enligt Reftelius grasserar bland turkarna, anför han två huvudsakliga kunskapskällor att stödja det på: dels en *antik auktor*, dels en *berättelse*, eller ”exempel”, som han kallar det.²⁸² ”Om ett sådant onaturligt och oförnuftigt lefwerne hos Africanerna i gemen,” skriver han,

skrifwer, redan uti det V:te seculo, den pag. 131 citerade Biskoppen Salvianus, hwilken förliknar deras okyska begärelser, wid det, uti Sicilien och på trakten af Val di Demona belägne, förskräckeliga bergets Mongibellos eller Aetnae sprutande stygga eldslågår, och säger uttryckligen, otukt och okyskhet wara så allmenna hos dem, så at den som intet är bekajad der med, han tyckes ej heller wara någon African.²⁸³

Den sistnämnda skulle härröra från 1710 och kretsar kring en portugisisk pojke som råkat i algeriska händer och gjorts till slav. Denne skulle ha dödat sin ägare i samband med att denne hade gjort sexuella närmanden, varpå han dömdes till döden genom att släpas efter en häst genom Algerns gator; ett öde som han accepterade och inte sökte undfly genom att konvertera till islam, vilket han blivit rådd till att göra.²⁸⁴

Angående det kuriösa faktum att turkar brukar spara en lång hårtofs på huvudet, anmärker Reftelius att många hävdar att detta har en religiös orsak, ”icke annorlunda än det som läses om Propheten Habacuc och hos Propheten Hesechiel”.²⁸⁵ Om det verkligen skulle ha förhållit sig på detta vis har han dock ”noga efterfrågat”, som han skriver, och kommit fram till att det har långt mer profana orsaker: ”allenast at wisa färgen på håret, eller at de intet äro flintskalliga.”²⁸⁶ I detta sammanhang hänvisar han således till *egna erfarenheter och observationer*. Detta gör han också i samband med sitt påstående om att turkar varken är ”språksamme eller mångtalige” – ”*man ser*”,

281 Rothman (2012), s. 211; Colley (2000), s. 9; Thomson (1987), s. 30.

282 Reftelius (1737), s.149, not (a).

283 Reftelius (1737), s.149.

284 Reftelius (1737), s. 149-150.

285 Reftelius (1737), s. 153-154.

286 Reftelius (1737), s. 153-154.

skriver han nämligen då, ”esomoftast 5 á 6 stycken tilhopa med sina tobakspipor, utan at fälla et ord sins emellan, snart en hel fierndels tima.”²⁸⁷

Rörande den omständigheten, att inga s.k. ”kul-oglous” (barn i blandäktenskap mellan turkiska män och inhemska nordafrikanska kvinnor) tillåts tjäna i milisen, återger Reftelius en *historisk anekdot* om hur en grupp sammansvurna sådana år 1625 försökt ta makten i Alger men misslyckats.²⁸⁸

En annan omständighet som Reftelius vill belägga genom att hänvisa till *egen erfarenhet*, är det faktum att främlingar inte tillåts träffa eller ens beskåda kvinnorna i ett hushåll, om de skulle drista sig till att göra hembesök hos någon turk. Han skildrar nämligen i detta sammanhang hur just detta ”hände mig och några flere, då wi en gång uti Algier skulle bese et Turkiskt hus, som en Engelsman wille hyra.”²⁸⁹ Detta stycke behandlas utförligare, och citeras i sin helhet, under rubriken *Kvinnornas levnadsvillkor, Bevisföring* nedan.

Reftelius gör en sista uttrycklig hänvisning till en antik auktor, nämligen till den (troligtvis fiktive) Julius Capitolinus, författare till ett antal av kejsarbiografierna i *Historia Augusta* från slutet av 300-talet e.Kr. ”Alla Turkar, Morer och Araber”, skriver han nämligen vid ett tillfälle, ”åstunda anses derföre, at de hålla tro och låfwen; Men jag må wäl fråga med Jul. Capitolin. när de nånsin höllo någon?”²⁹⁰ Denna retoriska fråga är högst intressant ur bevisföringssynpunkt, då det citat han i en tillhörande fotnot hänvisar till lyder:

Commilitones rem notam Vobis proferimus. Afri fidem fregerunt, quid dicam fregerunt? nam quando tenuerunt? NB. Imperium tenuerunt Maximini A. 235.²⁹¹

(Vapenbröder, vi kungör en bekant sak för er. Afrikanerna har brutit trohetseden. Men varför säger jag ”har brutit”, ty när har de hållit den? Märk väl, Maximinierna innehade kejsarmakten år 235.

Min översättning)

Det anakronistiska i en dylik hänvisning är så uppenbart att det är svårt att till fullo förstå varför Reftelius över huvud taget gör den. Texten härrör från 300-talet och behandlar de människor som vid denna tid levde i Nordafrika, och skulle möjligtvis, enligt Reftelius tidigare uppvisade logik, kunna vara tillämpbar på morerna, i egenskap av ättlingar till dessa, men alls inte på araberna och turkarna, vilka bosatte sig i området långt senare. En möjlighet är förstås att Reftelius med detta citat inte vill påstå att antikens afrikaner och de samtida folkslagen i Nordafrika i allt väsentligt skulle vara desamma, utan att han helt enkelt vill anföra ett klassiskt citat som uttrycker samma

287 Reftelius (1737), s. 155. (Min kursivering)

288 Reftelius (1737), s. 157-158.

289 Reftelius (1737), s. 165.

290 Reftelius (1737), s. 170.

291 Reftelius (1737), s. 170, not (o).

uppgivna cynism som han i detta sammanhang själv ger uttryck för. Trots detta är formuleringen ”jag må väl fråga med Jul. Capitolin. när de nånsin höllo någon” svår att förbise, då den tycks implicera någon form av vilja att dra en parallell mellan antika och samtida (miss)förhållanden.

Reftelius bevisföringsmetoder i kapitlet om turkarna präglas sålunda av en anmärkningsvärd beredvillighet att hänvisa till både källor som antika auktorer och empiriska observationer – helt bortsett från de mer svårdefinierade berättelserna och anekdoterna –, utan att själv anse detta som motsägelsefullt. Detta svarar väl mot de metoder och den inställning till kunskap som Östlund har velat påvisa i sin forskning kring Michael Eneman. Även denne lärde resenär kunde, i sina ansträngningar för att övertyga den tilltänkte läsaren, lika ofta som han gjorde hänvisningar till klassiska grekiska och romerska författare göra noggranna mätningar av byggnader eller observationer av seder och bruk.²⁹² I likhet med denne kan Reftelius således sägas representera den generation lärda som levde i brytpunkten mellan medeltidens auktoritetstro, 1600-talets inventerande av antikviteter och det upplysta 1700-talets framhållande av den egna observationens och empiriska vetenskapens primat.

Kvinnornas levnadsvillkor

När Reftelius talar om kvinnornas levnadsvillkor i Nordafrika, sådana de tedde sig i hans ögon, är det i huvudsak, om än inte uteslutande, de turkiska kvinnorna han avser. Flertalet uppgifter om algeriska kvinnor och den sorts liv de levde förekommer nämligen i det ovan behandlade kapitlet om turkarna, samt i kapitel XVI, *Om Äktenskap och Giftermål*, i vilket han främst använder den något kryptiska beteckningen ”Algierinerne”, vilket jag dock, i likhet med Kaukonen, väljer att tolka som en synonym för de i staden boende turkarna.²⁹³ Med detta sagt förekommer det även i boken enstaka omnämmanden om de moriska och arabiska kvinnorna (dock inga om de judiska, så när som på en kort uppgift om deras traditionella klädsel²⁹⁴), vilka också kommer att lyftas in i analysen, men dessa, bör understrykas, är fåtaliga och knapphändiga i jämförelse med dem om de turkiska.

Föreliggande kapitel kommer att innehålla diverse upprepningar av passager som har omskrivits eller citerats i de ovanstående kapitlen, vilka dock här kommer att diskuteras utförligare och sättas i relation till varandra. Liksom i övriga kapitel kommer dessa att delas in i ett antal kategorier, som kommer att avhandlas i tur och ordning. Dessa kategorier, som förvisso inte är

292 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274; Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 211-212, 214, 221.

293 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89.

294 Reftelius (1737), s. 146.

skarpt avgränsade från varandra, utan i många avseenden överlappar betydligt, är som följer: kvinnornas kringskurna tillvaro, täckande klädsel och föregivna lidelsefullhet, den sneda arbetsfördelningen mellan könen, samt de kontraster som Reftelius vill visa på mellan dels europeiska och nordafrikanska kvinnor, dels stads- och landsbygdskvinnor i Nordafrika.

Reftelius åsikt att kvinnorna i Nordafrika i gemen lever ett mycket snävt kringskuret liv, som enligt honom i det närmaste är att likna vid en sorts fångenskap, är ett övergripande tema som genomsyrar så gott som allt han skriver om dessa. Han gör i samband med sina redogörelser återkommande jämförelser med kvinnornas levnadsvillkor i det samtida Europa, vilka han menar levde under friare och mer människovärdiga förhållanden. I fråga om dessa radikalt annorlunda levnadsvillkor är han allt annat än någon kulturrelativist: han vill tvärtemot framhålla att kvinnorna i Europa enbart åtnjuter ”Qwinnokönets naturliga frihet”, vilken männen i Nordafrika naturvidrigt förvägrar sina kvinnor.²⁹⁵ Kvinnornas situation är också ett av få ämnen i boken som faktiskt får Reftelius att på ett mer konsekvent sätt ställa upp tydliga kontraster mellan Europa och Nordafrika; något som i boken annars sker tämligen sporadiskt och då inte heller med udden tydligt riktad mot Nordafrika.

”Alldenstund Menniskan är af naturen sällskaps lik [sällskaplig], och älskar umgänge,” skriver Reftelius i kapitlet *Om Äktenskap och Giftermål*, så skulle det vara stridigt mot varken gudomlig eller världslik lag att män och kvinnor, ”under en anständig och ärbar frihet, pläga vänskap tilhopa, söka hwars andras nytta och förnöja sina sinnen, understundom med GUDs lof och pris, och understundom med oskyldiga tidsfördrif.”²⁹⁶ ”Denna förmån”, fortsätter han, i ett stycke som förtjänar att citeras i sin helhet,

hafwa Mahometanerne, mer af swaghet, än under Praetext af et ogrundat Religions nit, betagit det Qwinliga könet, kunnande ei tilfyllest sig deröfwer förundra, at Fruentimret i Europa låter se sig på gator, i Kyrkan och Publiqua sammankomster, med bara och öppna ansikten. Algierinerne, som uti alt äro like andra Österländningar, skilja sig ei heller ifrån dem uti denna Puncten, utan påstå Christna kyrkor wara ordentelige Rendez Vous eller mötesplatser, för älskogs siuka och lättferdiga personer, derest Fruentimret, med sin skönhet och kostbara yppiga klädnad, upwäcka begärelser hos det andra könet, och således mångt menlöst hierta bedraga. De påstå widare, dem ske mycken orätt, at wi kalla dem swartsiuka derföre, at de instänga sina Qwinfolk, och intet tilstädia dem gå uti Publiqua samqwäm, eller wisa sina ansikten, (hwilka om de äro wackra, få alt för många tilbediare) men efterlåta dem at se andra, utan at blifwa sedde sielfwa: Der de likwäl det derföre giöra, efter de känna sin egen swaghet för en wacker flicka, och ingalunda äro okunnige om hennes Inclination för en karl, som faller i hennes tycke, allenast hon träffar tilfalle och lägenhet.

295 Reftelius (1739), s. 539.

296 Reftelius (1739), s. 536-537.

För den orsaken skul, säja de sig taga alla giörliga mått, at hos sina Qwinfolk förekomma sådana händelser och påföljder, som de ogera tåla [...]²⁹⁷

Reftelius argumentationsteknik i detta stycke är intressant, då den inte enbart kretsar kring en yttre beskrivning av de förhållanden han vill kritisera, utan även ämnar gå på djupet med vilka motiv och föreställningar hos turkarna, som skulle ligga bakom desamma. Särskilt anmärkningsvärt är det faktum att han vill lyfta in den förundran som dessa skulle känna inför förhållandena i Europa, samt de försvarsargument som de skulle använda mot europeiska anklagelser om att de berövar sina kvinnor deras frihet. Detta verkar han dock inte göra i syfte att relativisera – framhålla att de känner sig lika främmande för européernas sätt att leva, som européerna för dem – utan fastmer för att visa på svagheten i dessa argument och föreställningar. Kontrasten görs sålunda inte för att jämställa Europa med Nordafrika, utan tvärtemot för att visa på den europeiska kulturens överlägsenhet i detta avseende.

Han fortsätter genast, efter att ha kastat ut dessa turkiska synpunkter, med att själv vederlägga dem: ”Hwad angår de möten,” skriver han exempelvis, ”som i Catholiska länder sättas, wid den och den mässan utaf lättisinta personer, så äro de några besynnerliga Casus, hwilka hwarken böra efterföljas, eller hela könet i gemen til last läggas”.²⁹⁸ Ett nyckelord i detta sammanhang är *dygd*, vilket är en egenskap som han menar att kvinnor som har ”sin anständig frihet”²⁹⁹, som de europeiska, besitter i långt större utsträckning än dem som hålls instängda – ”oansedt en Algierisk Turk eller Mor wil le åt det ordet”.³⁰⁰ Just detta bristande förtroende för kvinnornas förmåga att kontrollera den egna sexualiteten, skulle dock, vill Reftelius ständigt poängtera, vara kontraproduktiv och i praktiken själva orsaken till att de nordafrikanska kvinnorna är benägna till otrohet. Att de turkiska ”Qwinfolken alltid tycka stulen mat smaka bäst”, som han uttrycker det, skulle vara logisk följd av denna onda cirkel – ingenting som sker trots deras kringskurna tillvaro utan till följd av den.³⁰¹

Altid skal man finna så mycken, om intet mera dygd hos de Qwinnor, som hafwa sin anständig frihet, som hos dem, hwilka hållas i twång, gifwandes oss Christenheten 1000:de Exempel på de förra, de der emotstå hwarjehanda frestelser, förakta de kostbaresta Presenter, och låte sig aldrig förledas af de bästa tilfällen, när man i hela Algieriska och Turkiska Riket, har största swårighet, at framwisa 50 af sådan beständighet och ärbarhet, hwarest all förment dygd består uti twång och fruktan.³⁰²

297 Reftelius (1739), s. 536-537.

298 Reftelius (1739), s. 538.

299 Reftelius (1739), s. 538.

300 Reftelius (1739), s. 538.

301 Reftelius (1737), s. 169.

302 Reftelius (1739), s. 538.

”Denna Männernas omsorg”, som han vid ett tillfälle lakoniskt och utan omsvep skriver, ”[...] slår ofta felt”.³⁰³ ”Häremot har man,” argumenterar han nämligen,

af sielfwa erfarenheten, sig noga bekant, at alla de medel, så wäl i Algier som annorstädes, at binda och innestänga Fruentimret, tiena snarare, at upwäcka större begärelser hos dem til det förbudna, och otroliga försök til dess åtniutande, än afhålla dem derifrån, så at twånget de Moriska Qwinfolken lefwa uti, upeldar mera deras naturliga böjelser til sielfswåld och okyskhet, än dem utsläcker, hwarutinnan de äro så illistiga och förståndiga, at inga så fina konster kunna annorstädes upfinnas, som icke hos dem dageligen utöfwat [...]³⁰⁴

Reftelius går vidare i detta resonemang genom att vilja framhålla att det instängda livet, snarare än att göra kvinnorna sedesamma, i det närmaste får dem att utveckla formlig nymfomani. ”När Qwinfolken äro tilsammans, tala de ingen ting annat om än älskogs saker”³⁰⁵, skriver han exempelvis, ”räknandes sina kärlekssaker och liderliga lefwerne, för de behageligaste Occupationer och tidsfördrif.”³⁰⁶ Dessa slutsatser kan sägas korrespondera med motsvarande forskningsresultat hos både Östlund och Kaukonen, t.ex. den förres påstående att konsultssekreteraren ansåg ”att kvinnorna i Alger är fångar i en sexualiserad och mansdominerad kultur” eller den senares dito om att de vanligtvis ”beskrivs som undångömda och underkastade sina män”.³⁰⁷ Mest svarar de dock mot Thomsons studie, i vilken den rikliga förekomsten av föreställningar om dels de nordafrikanska kvinnornas instängda liv, dels att detta liv skulle gjort dem mer kättjefulla och benägna till otrohet, finns väl belagd.³⁰⁸

En annan aspekt av denna kvinnornas snävt kringskurna tillvaro, som Reftelius dröjer vid, är den täckande klädsel som dessa, av anständighetsskäl, brukar. Även på detta område lägger han tydlig värdering i sina omdömen, vilket första gången visar sig på sidan 163, där han, efter att på föregående sidor ha gjort en lång och omständlig redogörelse för den vanliga algeriska kvinnodräkten – t.ex. vad plaggen heter, vad de har för färg och vilka sorters textilier de består av³⁰⁹ –, avrundar genom följande konstaterande: ”Huru wanskapelige de se ut med denna habiten, är lätt at finna sig uti”.³¹⁰ För att i någon mån göra det lättare för läsarna att bilda sig en uppfattning om detta vanskapliga utseende, har Reftelius även infogat tre illustrationer, vilka finns tillgängliga i en bildbilaga längst bak i denna uppsats (*Bilaga 3, Fig. 1-3*). Illustrationerna är högst intressanta, då de

303 Reftelius (1737), s. 170.

304 Reftelius (1739), s. 538.

305 Reftelius (1737), s. 168-169.

306 Reftelius (1737), s. 163-164.

307 Östlund (2014), s. 271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

308 Thomson (1987), s. 58-61.

309 Reftelius (1737), s. 159-163.

310 Reftelius (1737), s. 163.

inte på något sätt kommenteras av författaren, men trots detta (eller kanske just därför) visar på den tes denne framför i det ovanstående citatet. Deras motiv kretsar nämligen kring kontrasten mellan en nordafrikansk kvinna med och utan ansiktsslöja och övriga täckande plagg, vilken framträder på ett nästan övertydligt sätt vid en direkt jämförelse – de skulle, något tillspetsat, kunna sägas fungera på samma sätt som en sorts klippdocka!

De två första bilderna föreställer en kvinna iklädd traditionell algerisk dräkt, sedd ur två olika vinklar, framifrån (*Fig. 1*) respektive bakifrån (*Fig. 2*), medan den tredje (*Fig. 3*) visar en som över denna dräkt också bär slöjor – möjligtvis är det tänkt att det ska vara samma kvinna, fast i två olika utstyrselar. Vid denna yttre beskrivning av illustrationernas motiv kan det framstå som att de skulle vara tämligen neutrala och objektiva komplement till den nedskrivna redogörelsen, men vid en närmare granskning av samtliga förefintliga små detaljer framträder dock en annorlunda bild. Detta är inte enbart en följd av det ganska uppenbara faktum att den traditionella algeriska dräkten är lättare och mer kroppsnära än de kontrasterande slöjorna. Medan kvinnan på figur 1 och 2 framstår som lätt och gracil, framstår den i figur 3 som tung och immobil, i det närmaste rektangulär. Denna utstrålning förstärks betydligt av den till synes obetydliga detaljen, att kvinnan på figur 3 står med bägge fötterna i marken, under det att motsvarande på figur 1 och 2 har en av sina fötter något lyft från marken, och därför ger ett intryck av att befinna sig i rörelse.

Inte bara fötternas utan även händernas ställning skiljer sig betydligt åt mellan de tre illustrationerna, vilket också bidrar till kontrasten. Kvinnan på figur 1 och 2 ger nämligen ett mer livaktigt, för att inte säga kokett, intryck genom sitt sätt att hålla pampuscherna i nypan (*Fig. 1*) och spreta med fingrarna (*Fig. 1-2*), kanske särskilt i figur 1, men även i figur 2, då hon snarast tycks peka på någonting i fjärran. Mot detta kan ställas den beslöjade kvinnan i figur 3, vars händer endast kan anas genom det veckade tyget, men som på samma gång ger intryck av att vara hårt knutna kring detta. Det sätt på vilket hon håller dessa knutna händer mot varandra, för att på så sätt hålla samman slöjan, utstrålar också slutenhet, gränsande till fientlighet. Denna avvisande hållning avspeglar sig också i den detaljen, att kvinnan på figur 3 har blicken riktad rakt emot läsaren, obevekligt och offensivt, vilket kan jämföras med den vandrande blicken hos kvinnan på figur 1.

En sista omständighet som bidrar till en annorlunda atmosfär i figur 1 och 2 är att det i dessa finns bakgrundsdetaljer. Det rör sig förvisso inte om några utförliga detaljer – de inskränker sig till ett par långbenta fåglar, som möjligtvis skall föreställa strutsar, på figur 1 och en avtågande karavan på figur 2 – men de skänker ändå bilderna positiva kvaliteter som liv och exotism; något som helt och hållet saknas i figur tre, där den som slår upp boken endast möts av en tung, kompakt och sluten varelse, avvisande och fixerande läsaren med en stadig, ovänlig blick. Östlund har i sin studie helt kort lyft fram förekomsten av dessa kopparstick – ”illustrationer av kvinnor med och utan

heltäckande slöja” –, men varken infogat dem i sin studie eller underställt dem någon närmare analys.³¹¹

I detta sammanhang kan också nämnas en annan bild, vilken däremot finns infogat i *Saltets pris*, om än inte som föremål för någon direkt analys.³¹² Bilden, figur 4 i bildbilagan, föreställer en s.k. ”Rakaveha eller Rekkabie”, som Reftelius translittererar det främmande ordet – jag kommer, efter Östlunds exempel³¹³, att använda mig av beteckningen *rekkabie* –: en ridanordning som användes av invånarna i Alger då de ämnade sig besöka sina lantgoods eller trädgårdar utanför staden. Denna, som i praktiken var ett sorts bås bestående av ett skynke som var uppspänt mellan fyra stolpar, i sin tur monterat på en häst-, åsne- eller mulåsnesadel, syftade till att hålla ridande kvinnor ur hushållet dolda, ”då det intet är nog,” anmärker Reftelius kritiskt, ”at de hafwa ansikten betäkte”.³¹⁴ ”Här måste Qwinnan”, skriver han vidare, ”lägga benen på sadelen och sitta på dem; Men när hon kommer på vägen, sträcker hon ut dem på sidorne, dragandes dem hastigt tillbaka, om hon möter någon Mansperson.”³¹⁵ Han pekar slutligen på det opraktiska i användandet av denna *rekkabie*, nämligen att den alltid, som på bilden, måste åtföljas av två till fots gående slavar, som leder riddjuret och ser till att anordningen inte lossnar och faller av. Den ridande kvinnan, påpekar han, inte utan ett visst medlidande, är under ritten tämligen utlämnad, ”som en sådan menniska, hwarken kan styra åsnan eller hielpa sig sielf”.³¹⁶

”Dette maneret, at wara så rädde om Fruentimret,” skriver Reftelius sammanfattningsvis, ”betäcka deras ansikten för Manfolk och hålla dem så instängde, härflyter en dels af kärlek för et wällustigt lefwerne, och en dels af jalousie eller en fördömd swartsiuka.”³¹⁷ Än mer polemisk, för att inte säga öppet fientlig, framstår han i kapitlet om äktenskap, där han i ett längre stycke gör en sorts vidräkning med allt han tycker är fel med de nordafrikanska männens sätt att behandla sina kvinnor. ”Fördenskul til at säja rena sanningen:”, skriver han då kraftfullt och definitivt,

Låt Algeriererna utsmycka sin sak, med hwad lifliga färgor de kunna, likwäl är det handgripeligit, hwad den Förra Delen [av boken] flerstädes, jemwäl Denna, wid handen gifwer, at misstroende, wällust, Climaten och Jalousie bringat dem, så wäl at inskränka Qwinnokönets naturliga frihet, som at hämnas dess otrohet på så kändbart, faseligit och plågesamt maner, at andra Nationer, utom den Mahometaniska Läran tilgifne, ei allenast skyggas derwid, utan räkna sådant bruk för last- och straffbart.³¹⁸

311 Östlund (2014), s. 271.

312 Östlund (2014), s. 66.

313 Östlund (2014), s. 66.

314 Reftelius (1737), s. 168.

315 Reftelius (1737), s. 168.

316 Reftelius (1737), s. 168.

317 Reftelius (1737), s. 168.

318 Reftelius (1739), s. 539.

Även dessa synpunkter kan förhållas till de slutsatser rörande kvinnornas levnadsförhållanden i Nordafrika som har dragits av Östlund, Kaukonen och Thomson i deras studier.³¹⁹ Dock har varken Östlund eller Kaukonen i sin respektive forskning visat på vidden av denna Reftelius inställning, eller anfört lika många exempel på hur den kunde ta sig i uttryck. Föreliggande uppsats kan således sägas bekräfta de tidigare forskningsresultaten, men på samma gång komplettera dem betydligt: utöka kunskapen på djupet snarare än på bredden.

Ytterligare en aspekt av kvinnornas levnadsvillkor som Reftelius ägnar visst utrymme, är den enligt honom anmärkningsvärda omständigheten, att arbetsfördelningen mellan könen är mycket ojämnt fördelad. Detta ämne, som redan har vidrörts under rubriken *Araberna* ovan, är dock intressant, inte enbart i sig självt, utan också på grund av det faktum att det innehåller vissa passager som visar på kontraster som denne vill ställa upp mellan dels stads- och landsbygdskvinnor, dels kvinnor i Europa och Nordafrika. Dessa tre sista kategorier, vilka inledningsvis formulerades, är följaktligen mycket svåra att skilja från varandra och kommer därför i stor utsträckning att behandlas inom ramen för en och samma analys.

Reftelius huvudsakliga exempel i fråga om den sneda arbetsfördelningen är den i kapitlet om araberna förefintliga passagen, som citerats och analyserats ovan, och vilken behandlar det dagliga arbete som kvinnor i arabiska nomadstammar gemenligen är underställda. Han beskriver i denna hur männen företrädesvis ägnar sig åt krigisk verksamhet, eller rättare sagt håller sig i krigsberedskap, utan att i fredstid egentligen behöva göra särdeles mycket, under det att kvinnorna är dem som utför det mesta reproduktiva arbetet, i all synnerhet då ett nytt läger skall upprättas: det är då dem som gör i ordning hyddor och vallar, sköter om kameler och vårdar vapen – ”med et ord,” som han skriver, ”Manfolken hafwa ganska litet at syssla när de campera”.³²⁰ ”För öfrigit”, fortsätter han, ”måste Qwinfolken alltid giöra det grofwaste arbetet, och wara släp-pigor för deras lättia skul, hwilket de dock giöra med glädie och fång, lik som wore det deras oumgängeliga plikt och skyldighet.”³²¹ Detta, att dra en parallell mellan kvinnornas levnadsförhållanden och dem hos tjänstefolk, är något han återkommer till i bokens andra band, då han i kapitlet *Om Äktenskap och Giftermål* påstår att inte bara de nomadiserande araberna utan även turkarna ”anse Qwinfolken hos sig lika med en bättre sort af pigor eller tienstehion, de der skola sörja för hushålls sysslorna, medan Männerna ligga och säcka sig under skuggrika trän.”³²²

”Til följe här af,” fortsätter han, ”måste Stads- lika med lands Fruentimret belasta sig der med, samt de senare sielfwa skaffa sig de omtalta Getskinnen, som de, ofta en fierndels wäg, med barnen

319 Östlund (2014), s. 271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90; Thomson (1987), s. 58-61.

320 Reftelius (1737), s. 141.

321 Reftelius (1737), s. 141.

322 Reftelius (1739), s. 544.

på ryggen, bära watnet uti”.³²³ Detta citat är högst intressant, helt enkelt av den anledningen att Reftelius i det sätter likhetstecken mellan levnadsvillkoren för sådana kvinnor som bor i städerna och sådana som lever på landsbygden. Enligt detta citat skulle de i allt väsentligt vara underställda liknade förhållanden, med en hård och arbetsam vardag i männens tjänst som gemensam nämnare. Enbart detta hade varit en intressant slutsats, då den skulle ha utgjort en tydlig felkälla till Kaukonens resonemang om att stad-landsbygd skulle ha varit en grundläggande dikotomi i Reftelius föreställningsvärld.³²⁴

Det hela görs dock ännu intressantare av det faktum, att Reftelius inte är helt konsekvent i detta sitt framhållande av likheterna mellan stads- och landsbygdskvinnornas levnadsvillkor. Om något målar han, medvetet eller omedvetet, upp två ganska olika bilder av vardagen hos urbana turkiska kvinnor och den hos arabiska kvinnor i nomadstammar, samt – vilket nästan är det mest intressanta av allt – av hur denna vardag formar deras respektive karaktärer. De förstnämnda beskrivs nämligen, liksom sina män, som lata och liderliga och inte alls, som de arabiska nomadkvinnorna, arbetsamma och luttrade av sina livsomständigheter. Kontrasten är verkligen anmärkningsvärd mellan skildringen av arabkvinnorna, vilka enligt Reftelius arbetar ”med glädje och fång”³²⁵, ”få wana wid jemt och stadigt arbete”³²⁶ och som till följd därav inte är ”af klen och swag Complexion som de Europaeiska”³²⁷, och den av de turkiska kvinnorna, vilka tillbringar huvuddelen av sitt liv inom hemmets fyra väggar och följaktligen städar det ofta och noggrant, men som

[e]ljest sitta [...] mäst fåfänge på sina mattor eller tapeter, roa sig med sqwaller, sagor etc. och bry sig litet barnen och hushållningen, utan äro mera sysselsatte med trollerie och älskogsskiötande, räknandes sina kärlekssaker och liderliga lefwerne för de behageligaste Occupationer och tidsfördrif.³²⁸

Även fast livet på landet, enligt Reftelius, var fattigt och uselt, tycks det på samma gång ha fostrat en härdad och respektingivande kvinnosort, medan det jämförelsevis lättjefulla stadslivet frambringade förvekligade och moraliskt förfallna kvinnor.³²⁹ Denna synpunkt skulle ligga mer i linje med Kaukonens tes om den förställda uppdelningen mellan stad och landsbygd, men trots detta gå stick i stäv mot ett av de resonemang som ligger till grund för denna: att Reftelius, trots viss

323 Reftelius (1739), s. 544.

324 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 81-82, 86, 89-95.

325 Reftelius (1737), s. 141.

326 Reftelius (1737), s. 141.

327 Reftelius (1737), s. 141.

328 Reftelius (1737), s. 163-164.

329 Reftelius (1737), s. 141-143.

motvilja, skulle värdera stadskulturen högre än levnadssätten på landsbygden.³³⁰ Om något svarar den bättre mot en av de omständigheter som Östlund har lyft fram, nämligen att Reftelius vid ett tillfälle påpekar att fattiga araber och morer i Tremesen skulle vara moraliskt mer högtstående än de urbana turkarna.³³¹ Mest anmärkningsvärt är dock att den till viss del kan sägas bekräfta den ”myth of the noble Bedouin” som Thomson talar om i sin studie: en bland 1700-talseuropéer spridd uppfattning om att de nomadiserande arabstammarna var ädla vildar som levde ett enkelt och lyckligt liv i samklang med naturen och ännu inte blivit förstörda av det förkonstlade stadslivet.³³²

Den sista viktiga aspekten av de nordafrikanska kvinnornas levnadsvillkor, sådana de skildras av Reftelius, – hur dessa kontrasteras mot levnadsvillkoren för de samtida europeiska kvinnorna – kan på ett förhållandevis tydligt sätt kopplas till skillnaden som denne gör mellan de arabiska nomadkvinnorna och de i huvudsak (om än inte uteslutande) turkiska stadskvinnorna. Det är nämligen ett intressant faktum, att varje gång han gör en jämförelse som är till de europeiska kvinnornas nackdel, jämför han dem med de förstnämnda, och jämför dem på motsvarande sätt med de sistnämnda, då han vill säga något till de europeiska kvinnornas fördel.

De passager i vilka arabiska kvinnorna jämförs med europeiska, som alla har citerats och diskuterats under rubriken *Araberna*, kretsar i grova drag kring två ämnen: hälsa och skönhet. Arabkvinnor framställs av Reftelius genomgående som dels friskare och starkare, dels vackrare, än sina motsvarigheter i Europa. Rörande de förstnämnda, utmärks nämligen deras liv främst av den sneda arbetsfördelningen mellan könen, enligt vilken de tvingas ”giöra det grofwaste arbetet, och wara släp-pigor för deras lättia skul”.³³³ Detta hårda vardagsslit, orättvist fördelat som det kan verka, får dock den följd att, som Reftelius skriver, ”[d]esse Qwinfolk få wana wid jemt och stadigt arbete”, varför de blir härdade och utvecklas till att inte vara ”af klen och swag Complexion som de Europaeiska, emedan man har exempel på dem” som burit och fött barn under strapatsrika vandringar utan problem.³³⁴

På liknande sätt skulle det ”uti det Östra Algieriska Höfdingedömet” inte vara ovanligt att se ”unga flickor för sina sköna, blonda och rödliga ansikten, öfvergå den stältaste Europaeiska Dame”.³³⁵ Deras hy skulle nämligen, enligt Reftelius, såväl vara slätare och mjukare som ha en vackrare färg än den hos europeiska kvinnor, trots att de lever större delen av sina liv utomhus och där blir utsatta för det hårda ökenklimatet, med allt vad det innebär i fråga om väder och vind.³³⁶ Dessa åsikter har i tidigare forskning uppmärksamats av Kaukonen, vilken har påpekat att de

330 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 81-82, 86, 89-95.

331 Östlund (2014), s. 269-270.

332 Thomson (1987), s. 103-112.

333 Reftelius (1737), s. 141.

334 Reftelius (1737), s. 141.

335 Reftelius (1737), s. 142-143.

336 Reftelius (1737), s. 142-143.

nordafrikanska kvinnorna av Reftelius hyllas som mycket friskare och starkare än kvinnorna i Europa, även fast han i detta sammanhang inte förtydligar att detta enbart gäller de arabiska kvinnorna på landsbygden – han talar om ”de algeriska” kvinnorna i någon bredare bemärkelse.³³⁷

De kan också sättas i relation till vissa av Thomsons forskningsresultat: på ett mer abstrakt plan till förekomsten av den ovannämnda myten om ”the noble Bedouin”³³⁸, men i huvudsak till förekomsten av uppfattningen om att kvinnorna som bodde utanför städerna och var verksamma inom jordbruk eller boskapsskötsel visserligen var friare och rörligare än de i städerna, men samtidigt var underkastade en mycket hård och strävsam vardag, allrahelst som männen var lättjefulla.³³⁹ En i sammanhanget särskilt intressant omständighet, som motsäger *Barbary and Enlightenment* på en viktig punkt, är att den ”horror for the miserable 'African' creatures of the countryside”, som Thomson talar om, lyser med sin frånvaro hos Reftelius.³⁴⁰ Om något ger denne uttryck för en diametralt motsatt åsikt: att kvinnorna på landsbygden är arbetsamma, friska, starka och vackra – med ett ord, beundransvärda.

Jämförelserna mellan europeiska kvinnor och turkiska (till viss del även moriska), som även de till stor del har analyserats ovan, är på motsvarande sätt inriktade på några enstaka, sammanhängande ämnen: frihet kontra sträng social kontroll, och dessas implikationer för sexualmoralen. Reftelius käpphäst i detta sammanhang, vilken han vid ett flertal tillfällen, framför allt i kapitlet *Om Äktenskap och Giftermål*, återkommer till, är att det skulle finnas ett direkt samband mellan graden av social frihet en kvinna åtnjuter och hennes benägenhet till otrohet och andra sexuella vidlyftigheter. Vidare skulle Europa och Nordafrika befinna sig i olika ändar av en tänkt graderad skala, och målas följaktligen upp som en sorts idealtyper, vilka i fråga om kvinnornas levnadsvillkor skulle vara varandras absoluta motsatser. Enligt denna logik skulle kvinnorna i Europa leva ett förhållandevis fritt liv – inte behöva täcka sina ansikten eller avhålla sig från att tala med främmande män etc. – och till följd av detta besitta god självkontroll. På rakt motsatt sätt skulle kvinnorna i Nordafrika, till följd av sina mer kringskurna liv, sakna denna självkontroll, utan i större utsträckning vara styrda av sina känslor och lustar.³⁴¹ ”Alltid skal man finna så mycken,” skriver han,

om intet mera dygd hos de Qwinnor, som hafwa sin anständig frihet, som hos dem, hwilka hållas i twång, gifwandes oss Christenheten 1000:de Exempel på de förra, de der emotstå hwarjehanda frestelser, förakta de kostbaresta Presenter, och låte sig aldrig förledas af de bästa tilfällen, när man

337 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

338 Thomson (1987), s. 103-112.

339 Thomson (1987), s. 58-60.

340 Thomson (1987), s. 61.

341 Reftelius (1739), s. 536-540.

i hela Algieriska och Turkiska Riket, har största swårighet, at framwisa 50 af sådan beständighet och ärbarhet, hwarest all förment dygd består uti twång och fruktan.³⁴²

Dessa förhållanden, menar Reftelius, skulle vidare vara i det närmaste självförstärkande: europeiska kvinnor lever fritt och får därför tillfälle att uppöva god självkontroll, och då de uppvisar denna goda självkontroll anser inte europeiska män att de behöver utöva någon kontroll över dem; nordafrikanska kvinnor lever instängt och kontrollerat, varför de skulle bli mer benägna till att göra överträdelser, och som en följd av detta beteende skulle nordafrikanska män anse det vara påkallat att utöva sträng kontroll! Resultatet blir i det europeiska fallet en självgenerande dygdighet bland kvinnorna, medan de nordafrikanska kvinnorna har fastnat i en ond cirkel av social kontroll, sexuell omoral och än strängare social kontroll, vilken i praktiken grundar sig på en sorts självuppfyllande profetia.³⁴³ ”[A]lla de medel,” skriver han, ”så wäl i Algier som annorstädes, at binda och innestänga Fruentimret, tiena snarare, at upwäcka större begärelser hos dem til det förbudna, och otroliga försök til dess åtniutande, än afhålla dem derifrån”.³⁴⁴ Själva tvånget, fortsätter han, som ”de Moriska Qwinfolken lefwa uti, upeldar mera deras naturliga böjelser til sielfswåld och okyskhet, än dem utsläcker”.³⁴⁵

Trots detta, påpekar Reftelius, inte utan en viss märkbar förgrymmelse, vill nordafrikanska män av olika kulturer framhålla att de europeiska kvinnornas friare liv alls inte skulle vara någon garant för dessas obrottsliga självkontroll – eller dygd, som han själv skriver, ”oansedt en Algierisk Turk eller Mor wil le åt det ordet”.³⁴⁶ Denna klenroghet skulle även omfatta hela den ”upfostran Europaeerne gifwa sina Qwinfolk,” skriver han vidare,

den han säger ei bestå i annat, än et sielftagit och fåfängt skryt af et wärdelöst ord, Ära, Ärbarhet, Ärlighet, så länge flickorna sielfwa i hiertat, dels trakta efter bröllops-dagen, dels söka olåfliga sängelag, och dels frukta, at mista sina tilbediare. Håller nu denna upfostring eller sielfwa kyskheten, den han intet wil kalla dygd, könet innom dess gränsor, som man har dageliga prof uppå, så är den ock långt mera priswärd, än den unga flickor få i Algier [...] ³⁴⁷

Dessa kontrasterande exempel kan sättas i relation till olika aspekter av den tidigare forskningen på området, hos Östlund, Kaukonen och Thomson, om än inte sägas ha några direkta motsvarigheter. De kan exempelvis förhållas till Östlunds slutsats, att Reftelius menade att bl.a. kvinnornas levnadsvillkor var en av de frågor i vilken kristendomen var överlägsen islam – framför allt på

342 Reftelius (1739), s. 538.

343 Reftelius (1739), s. 536-540.

344 Reftelius (1739), s. 538.

345 Reftelius (1739), s. 538.

346 Reftelius (1739), s. 538.

347 Reftelius (1739), s. 538-539.

grund av den omständigheten att de inte behövde leva avskilda från männen.³⁴⁸ På liknande sätt kan de också sägas motsvara det av Kaukonens forskningsresultat, vilket vill göra gällande att konsultssekreteraren, trots att han framhöll att de algeriska kvinnorna var starkare och friskare än de europeiska, i stort ansåg att de levde ”undagömda och underkastade sina män”.³⁴⁹ Med detta sagt, bör det understrykas att Kaukonen inte lyfter fram några av de passager i vilka denne, på rakt motsatt sätt, jämför de europeiska kvinnorna med de nordafrikanska, till de förstnämndas fördel.³⁵⁰ Inte heller Thomson pekar i sin studie på några direkta jämförelser mellan kvinnor i Europa och Nordafrika, även fast Reftelius åsikt att de sistnämndas kringkurna liv skulle göra dem mer benägna till otrohet svarar väl mot vissa resonemang i denna.³⁵¹ I all synnerhet gäller detta en i europeiska 1700-talsskrifter på ämnet, enligt henne, vanligt förekommande ”fascination for their reputation for 'libertinage’”.³⁵² Slutsatserna som har dragits i ovanstående analys kan således sägas utgöra nytillskott till den befintliga kunskapen om Reftelius och dennes synpunkter på de nordafrikanska kvinnornas levnadsförhållanden.

Avslutningsvis kan det också fastslås att de föreställningar rörande detta ämne, som går att utläsa i *Historisk och Politisk Beskrifning*, i stor utsträckning bekräftar de teoretiska utgångspunkterna. Den bild av kvinnorna och deras situation som målas upp, har nämligen i många avseenden sin direkta motsvarighet hos den bild av ”orientalen” som Said talar om: de styrs enligt denna så gott som uteslutande av sina känslor och driftsliv, och – vad viktigare är – positioneras av en europeisk författare mot kvinnor i Europa, vilka framhålls som positiva motbilder till dessa.³⁵³ I fråga om kvinnornas levnadsvillkor är Suids öst-västdikotomi således i allra högsta grad tillämpbar, vilket i sin tur skulle tala för det riktiga i Thomsons, Colleys och Rothmans tes: att det skulle vara ett misstag att, som Said, dra en skarp gräns vid 1798 och inte intressera sig för förekomsten av orientalistiskt tankegods före detta årtal.³⁵⁴ Som dessa tre argumenterar för, finns det nämligen en poäng i att problematisera den postkoloniala teorin, sådan den formulerades av Said, i syfte att – hur märkligt det än kan låta – göra den tillämplig på källmaterial som tillkom i en förkolonial tid. Slutsatserna som har kunnat dragas i detta kapitel visar på just detta – på det faktum att analyser av etnografiskt material som härrör från tiden före 1798, som Rothman skriver, ”should not be reduced to a pre-Orientalist 'before' and an Orientalist 'after.’”³⁵⁵

348 Östlund (2014), s. 275.

349 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

350 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

351 Thomson (1987), s. 58-60.

352 Thomson (1987), s. 61.

353 Said (1993), s. 3-30.

354 Rothman (2012), s. 211; Colley (2000), s. 9; Thomson (1987), s. 30.

355 Rothman (2012), s. 211-212.

Bevisföring

Liksom i kapitlen med etnografisk inriktning, uppvisar Reftelius i de sammanhang då han skriver om de nordafrikanska kvinnornas levnadsvillkor en anmärkningsvärd benägenhet att hänvisa till både empiriska observationer och antika auktorer. Till skillnad från tidigare kapitel, t.ex. det om morerna, gör han dock ingen ansats till att kombinera eller väga dessa två olika typer av kunskapskällor mot varandra – varken använda dem för att bekräfta eller vederlägga varandra –; i den mån de förekommer, hålls de åtskilda.

Hänvisningarna till antik litteratur inskränker sig till en enda fotnot, vilken förekommer i kapitlet om araberna, och som innehåller det ovan citerade latinska citatet från den östromerske historieskrivaren Prokopios:

Eae valla ac tuguria curant, camelos alunt, acuunt arma, sic, ut viros magna parte bellici laboris levent.³⁵⁶

(Dessa iordningställer vallar och hyddor, sköter om kamelerna, och vässar vapnen, så att de till stor del må frigöra männen till krigiska värv. *Min översättning*)

”Dessa” anspelar på kvinnorna, närmare bestämt på kvinnorna i nomadiserande arabstammar, som är det som Reftelius behandlar i det tillhörande stycket. Det han behandlar mer specifikt är den ojämna arbetsfördelningen som råder mellan könen: att kvinnorna sköter det mesta produktiva arbetet, medan männen ligger i ständig krigsberedskap. ”Manfolken hafwa ganska litet at syssla när de campera,” skriver han sammanfattande och tillägger sedan: ”det Procopius besannar”.³⁵⁷ Det faktum att Reftelius härmed gör anspråk på att belägga arabiska kvinnors levnadsförhållanden under 1700-talet genom en hänvisning till en text som härrör från 500-talet, tycks inte bekymra honom utan tvärtemot anses som tämligen naturligt. Han förefaller inte känna sig tvungen att problematisera sin källa, försvara sitt val av den eller förhålla den till någon empirisk observation – tvärtemot låter han den stå för sig själv, på ett sätt som skulle tala för att han själv ansåg den vara en självklar auktoritet på området.

De empiriska observationer Reftelius hänvisar till är av två olika slag, vilka bägge har påvisats i bevisföringskapitlen ovan: dels sådana som inte med säkerhet kan sägas vara hans egna erfarenheter, dels sådana som uttryckligen grundar sig på det som han själv har sett och erfarit. Till den förstnämnda kategorin hör hans anmärkning rörande arabiska kvinnors utseende: ”uti det Östra Algieriska Höfdingedömet, *ser man* unga flickor för sina sköna, blonda och rödliga ansikten, öfvergå den stältaste Europaeiska Dame”.³⁵⁸ Det är inte helt självklart vad som döljer sig

356 Reftelius (1737), s. 141, not (t).

357 Reftelius (1737), s. 141.

358 Reftelius (1737), s. 142-143. (Min kursivering)

bakom ”man” i denna mening; om Reftelius avser sig själv eller andra etnografiskt intresserade människor som vid tiden uppehöll sig i Nordafrika. Helt oavsett är det centrala i detta konstaterande inte ordet ”man” utan det föregående, ”ser” – Reftelius hänvisar till kunskap om en yttre verklighet som kan hämtas in genom seende.

Helt annorlunda förhåller det sig med den andra observationen Reftelius hänvisar till: i det fallet råder det inga som helst tvivel om vems erfarenhet det rör sig om. Denna observation är nämligen den ovan, under rubriken *Turkarna*, omnämnda (men ej citerade) passagen, i vilken han redogör för vad som hände då han och några andra gjorde hembesök hos en turk i Alger, i föresatsen att hyra dennes hus. Det som då tilldrog sig gjorde uppenbarligen djupt intryck på honom, vilket går att sluta sig till delvis av det faktum att han långt i efterhand förmådde återge episoden i mycket stor detalj – det förtjänar att upprepas att boken skrevs först flera år senare. En annan omständighet som torde understödja detta, är att han på ett så pass tydligt sätt framhåller skeendet som representativt för de nordafrikanska kvinnornas situation. ”Händer det åter så,” skriver han nämligen,

at Christna, kommande för hwarjehanda orsaker skul, at gå in i husen hos Turkarna, intet äro bekante, få de ej heller se Fruentimret, hwilket hände mig och några flere, då wi en gång uti Algier skulle bese et Turkiskt hus, som en Engelsman wille hyra. Så snart Slafwen anmält oss, kom wärden sielf ned och frågade wårt ärende, hwilket då han förnam, ropade han rätt hårdt, utan twifwel åt Qwinfolken, at akta sig undan, emedan wi sågo fötterna på några, som sprungo hwar om annan in uti et rum. Der på förde han oss ikring och wiste oss alla lägenheter, gåendes förbi den tilslutne kammaren, derest Qwinfolken woro, hwilka hwiskade och tittade på oss genom dörrspringorna.³⁵⁹

Som inledningsvis konstaterades uppvisar Reftelius även på detta område en tämligen motsägelsefull inställning till vad som kan klassas som övertygande källor och säkra fakta. I vissa sammanhang vill han övertyga läsaren om det riktiga i sina påståenden genom att hänvisa till texter som hade författats 1200 år tidigare, medan han i andra vill göra detsamma genom hänvisningar till empiriska observationer. Dessa till synes svårförenliga bevisföringsmetoder svarar väl mot dem som Östlund har noterat hos Michael Eneman, som varit verksam endast 20 år tidigare. I likhet med denne tycks Reftelius ha befunnit sig mitt emellan det föregående århundradets antikvarianism och auktoritetstro och det upplysta 1700-talets begynnande fokus på empiriskt bevisbar fakta.³⁶⁰ Hans hänvisningar till egna (möjligtvis andras) observationer visar på att han i allra högsta grad var påverkad av den begynnande empirismen: den, som Östlund skriver, ”cartesianska filosofin som

359 Reftelius (1737), s. 165.

360 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274; Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 211-212, 214, 221.

ville stärka seendets roll för människans verklighetsbeskrivningar, samt dess ideal att det var du själv som skulle se dig omkring och inte bara lyssna på auktoriteter.”³⁶¹

Med detta sagt förefaller han på samma gång ha varit oförmögen att helt och hållet bortse från de auktoritativa texterna och frigöra sig från deras inflytande. Liksom Eneman tycks han inte ha ansett det nödvändigt att välja bort den ena sortens kunskapskälla i förmån för den andra, utan lät dem istället förekomma parallellt – i sällsynta fall i kombination – i resonemangen. I denna sin övertygelse – att dessa två typer av kunskapskällor inte med nödvändighet var ömsesidigt uteslutande – positionerar han sig någonstans mitt emellan upplysningens empiriska vetenskaper och tidigare århundradens allt överskuggande tilltro till antika auktorer, vilket skulle ligga i linje med min egenformulerade hypotes om att det tidiga 1700-talet i detta avseende skulle varit en övergångsperiod. Reftelius var således ingen upplyst empirist, men heller ingen förmodern skolastiker – han var både och.

361 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270.

Sammanfattning och slutsatser

Bilden av människor, seder och bruk i 1730-talets Alger, som framträder i *Historisk och Politisk Beskrifning* är färgstark, nyansrik och på många sätt motsägelsefull. Den bjuder på en uppsjö av skarpa kontraster, tvära vändningar och polemiska extrempositioner, vilka står i balans lika ofta som de används för att vederlägga varandra. Reftelius ger i ett slag den svenska litteraturen ett enormt tillskott av kunskaper om ett område, vilket fram tills dess hade varit så gott som okänt – och därtill kunskaper av ett slag, som helt säkert inte gjorde att publiken, efter avslutad läsning, genast lyckade bilda sig en klar uppfattning om ämnets, mildt uttryckt, mångfasetterade innehåll.

Det som framför allt kännetecknar bilden av de fyra främmande folkslag, som Reftelius föresatt sig att skildra i varsitt kapitel, är det stora antalet negativa synpunkter som kommer till uttryck, vilka vida överväger de motsvarande synpunkterna av positiv karaktär. Även fast synpunkter av den sistnämnda typen förekommer – för att inte tala om de textstycken som är skrivna i en förhållandevis objektiv och saklig ton – är det nämligen den kritiska hållningen till folkslagen och olika aspekter av deras kultur och levnadssätt, som mest sätter sin prägel på de etnografiska redogörelserna.

Detta är i synnerhet fallet med beskrivningen av *morerna*, vilken så gott som uteslutande är antingen neutral – t.ex. vad gäller skildringen av deras traditionella klädedräkt och fysiska utseende – eller kritisk, då Reftelius utmålar dem i skarpa ordalag som lättjefulla, grymma, giriga etc. Denna kritiska hållning har sitt ursprung i den svårförklarliga omständighet – som i tidigare forskning har lyfts fram av Kaukonen³⁶² –, att denne, i valet mellan två auktoritativa texter, av vilka den ena tillskriver morerna enbart positiva egenskaper och den andra enbart negativa, tar parti för den senare och helt avfärdar den förra (orsaken till detta diskuteras utförligare nedan).

Kritiken riktas vidare både mot de morer som bor i städer och dem som lever på landsbygden – ”både lands- och stadsboar”³⁶³ –, vilket står i motsättning till Kaukonens tes om att det i Reftelius föreställningsvärld skulle ha funnits en tydlig uppdelning i människorna i Nordafrika i stads- och landsbygdsbefolkning, med en preferens för den förstnämnda.³⁶⁴ Med detta sagt förekommer det verkligen passager där denne uttalar sig mer kritiskt om de morer som lever på landsbygden, vilket visar på att tesen inte är direkt felaktig, men däremot inte tillämplig på kapitlet i dess helhet – resultaten gör gällande att den inte kan användas för att dra generella slutsatser utan måste problematiseras.

Vid sidan av dessa sakliga skildringar och skarpa kritik kan Reftelius stundtals också uttryck för sympati för moreernas belägenhet: då han begrundar det enligt honom beklämmande faktum att

362 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89-90.

363 Reftelius (1737), s. 131.

364 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89-90.

dessa, som i egenskap av Nordafrikas ursprungsbefolkning ”äga besittnings rätten til Landet”³⁶⁵, styrs av de främmande turkarna, vilka beskylls för vanstyre och brutalitet mot den inhemska befolkningen. Denna uttryckliga sympati har tidigare noterats av Östlund, samt kan sägas korrespondera med Kaukonens tes om att Reftelius ansåg turkarna vara utländska inkräktare som förtryckte befolkningen utanför städerna.³⁶⁶

En sista intressant aspekt av beskrivningen av morerna, som för övrigt inte har behandlats i någon tidigare forskning, är att Reftelius ger uttryck för sin övertygelse att dessa som folk skulle vara oföränderliga. Han tycks nämligen vilja se en direkt kontinuitet mellan de kritiska skildringar av Nordafrikas befolkning från antiken, som han valt att förlita sig på, och det moraliskt tvivelaktiga beteende som han tycker sig märka hos de samtida morerna. Han menar vidare att eftersom inte ens forntida högkulturer, som kartagerna och romarna, förmådde ”polera, upfäja och omstöpa dem”³⁶⁷, finns mycket lite hopp om att något liknande skulle kunna ske i hans samtid eller i framtiden – tvärtemot uttrycker han sin resignerade övertygelse, att de troligtvis kommer att vara desamma för all framtid. Denna synpunkt är ytterst intressant, då den motsäger grundläggande teser hos såväl Thomson som Kaukonen: bägge två har i sin respektive forskning velat framhålla att det under 1700-talet var en utbredd uppfattning, att det fanns en sorts utvecklingstrappa som var gemensam för hela mänskligheten; enligt denna skulle alla mänskliga kulturer utvecklas mot ett och samma mål, det upplysta samhället, om än efter olika utgångslägen och med olika hastighet.³⁶⁸ Att folkslag inte skulle utvecklas, var enligt denna otänkbart.

Beskrivningen av *araberna* skiljer sig åt något från den av morerna, även fast Reftelius inställning till dessa bägge folkslag på många sätt överlappar. Denna består nämligen inte uteslutande av neutrala och kritiska synpunkter, utan även enstaka positiva, vilka kommer till uttryck vid skildringen av de arabiska kvinnorna, och då i synnerhet dem som tillhör de nomadiserande stammarna på landsbygden. Utmärkande för dessa är enligt Reftelius att de är underkastade en strävsam vardag – vilket skulle vara en följd av de arabiska männens lättja –, men att de till följd av detta har utvecklat goda egenskaper som tålmod och arbetsamhet, och dessutom är påfallande starka och friska – härdade av sitt hårda liv. Ytterligare en positiv synpunkt som Reftelius ger uttryck för, rör deras utseende: de skulle, trots det ogästvänliga klimatet, ha en mycket fin hy och besitta stor skönhet, vilken kan tävla med den hos de vackraste kvinnorna i Europa. Dessa synpunkter finns omskrivna i Kaukonens forskning, även fast denne talar om ”algeriska” kvinnor i någon bredare bemärkelse och inte specifikt om de arabiska, vilket är en distinktion som i

365 Reftelius (1737), s. 147.

366 Östlund (2014), s. 269-270; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 81-82, 86, 89-95.

367 Reftelius (1737), s. 131.

368 Thomson (1987), s. 74; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89.

sammanhanget faktiskt är viktig att göra; allrahelst som Reftelius alls inte tillskriver turkiska eller moriska kvinnor dessa goda egenskaper (se vidare nedan).³⁶⁹

Vid sidan av dessa goda omdömen utmärks dock beskrivningen av araberna, liksom den om morerna, av dels långa passager där rena faktauppgifter – om klädedräkt, bostäder, djurhållning etc. – redogörs för i en förhållandevis objektiv ton, dels passager där beteenden och egenskaper som Reftelius anser klandervärda i tur och ordning skildras och kritiseras: lättja, ignorans och självtillräcklighet. Samtliga tre utgör delar av en livsstil, i vilken självtillräckligheten enligt denne skulle härflyta från en förnöjsam inställning till de enkla levnadsförhållandena – en ovilja att anstränga sig mer för att äga mer –, samtidigt som ignoransen skulle bero på ”den Mahometaniska Religionen och dess Principier.”³⁷⁰

Det faktum att Reftelius förhåller sig kritisk till dessa två aspekter av deras liv är anmärkningsvärt, då det motsäger vissa teser i Thomsons forskning. Enligt henne skulle det nämligen, bland lärda européer under större delen av 1700-talet, ha funnits en ”myth of the noble Bedouin”³⁷¹, i vilken en positiv inställning till dessas enkla livsomständigheter var central.³⁷² Utöver detta skulle bilden av islam vid denna tid ha varit mer positiv än den kom att bli under påföljande århundraden; det var en utbredd uppfattning att det var en filosofisk religion som inte utgjorde hinder för fritt och förnuftigt tänkande.³⁷³ Denna uppfattning var dock, som Thomson understryker, aldrig allena rådande utan samexisterade under hela århundradet med sådana religionskritiska åsikter som ofta framfördes mot kristendomen i Europa.³⁷⁴ De synpunkter som framkommer i *Historisk och Politisk Beskrifning* är de rakt motsatta: Reftelius framhåller inte arabernas enkla livsstil som något föredöme och menar att de befinner sig i ett tillstånd av okunskap, inte trots, utan till följd av sin religion. Att dessa åsikter, som skulle komma att bli vanligare framemot slutet av århundradet, hos Reftelius förekommer så tidigt som på 1730-talet, är således en oväntad slutsats som förtjänar att uppmärksammas.

Slutligen visar sig Reftelius, i kapitlet om araberna, angelägen om att rätta ett, som han menar, utbrett missförstånd rörande detta folkslags hudfärg. I tämligen polemiska ordalag förlöjligar han dem som, i brist på tillförlitlig kunskap, framhärdar i tron att araberna (och invånarna i Nordafrika överlag) är mörkhyade. Mot detta framhåller han sin egen observation, att araberna, liksom alla nordafrikaner, har ”så hwita ansikten och kroppar, som nånsin uti Europa”.³⁷⁵ Denna synpunkt kan sägas korrespondera med Östlunds slutsats, att Reftelius i sin bok har ambitionen att ”göra upp med

369 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

370 Reftelius (1737), s. 136-137.

371 Thomson (1987), s. 111.

372 Thomson (1987), s. 103-112.

373 Thomson (1987), s. 26-30, 103-112.

374 Thomson (1987), s. 20.

375 Reftelius (1737), s. 142-143.

en uppsättning stereotyper i den västerländska synen på Nordafrika”.³⁷⁶ Samtidigt kan den förhållas till en av de grundläggande teserna i Thomsons studie, nämligen att de pseudovetenskapliga teorierna om människoraser, med deras tydliga skiljande mellan vita européer och färgade utomeuropeiska folkslag, även fast de hade sitt ursprung i upplysningstänkande, inte fick sitt genomslag förrän under det sena 1700-talet.³⁷⁷

Beskrivningen av *judarna* skiljer sig åt från övriga ganska markant, vilket främst beror på att den i praktiken inte är en redogörelse för en folkgrupp utan två olika: europeiska (eller ”Christna”) judar och inhemska (eller ”African- eller Moriska”). Dessas respektive levnadsvillkor skiljer sig nämligen åt på en rad punkter, främst vad gäller klädedräkt, fri- och rättigheter, samt social och ekonomisk ställning i Alger. Medan de förra åtnjuter status som utländska undersåtar, klär sig som européer, har rätt att bosätta sig var de vill och besitter ansevärda förmögenheter, är de senare marginaliserade och förtryckta, omfattas av en särskild sorts lagstiftning, tvingas bära en viss sorts kläder, får enbart bo i särskilda stadsdelar och lever för det mesta i fattigdom. Denna tydliga uppdelning svarar mycket väl mot Thomsons forskning, vilken gör gällande att det i många 1700-talsskrifter om Nordafrika skulle ha gjorts åtskillnad mellan inhemska judar och s.k. ”*Judeos francos*”.³⁷⁸ Detta förhållande har även lyfts fram av Kaukonen i *Våldets gungbräda*, samt till viss del av Östlund, som visserligen omtalar särbehandlingen, men inte gör någon distinktion mellan europeiska och inhemska nordafrikanska judar, och därför inte heller understryker att det främst är de sistnämnda som drabbas.³⁷⁹

Uppdelningen avspeglar sig även i Reftelius personliga omdömen om de bägge grupperingarna, då han enbart är kritisk gentemot de europeiska judarna och empatisk gentemot de inhemska. De förstnämnda beskyller han för att vara giriga och svekfulla, då de skulle ha berikat sig på bedrägerier i samband med friköpandet av europeiska slavar, samtidigt som han uttrycker medlidande för de sistnämndas utsatthet. Anklagelserna om bedrägeri har tidigare lyfts fram av Östlund, och kan sägas ligga i linje med den tendens som Thomson har velat påvisa, nämligen förekomsten av ”deeply-ingrained Christian prejudices inspired by religion”.³⁸⁰ Dock har ingen tidigare forskning pekat på den anmärkningsvärda omständigheten, att i den mån Reftelius riktar kritik mot judar, är det undantagslöst mot den europeiska sorten.

Beskrivningen av turkarna är den till antalet sidor mest innehållsrika, varför den också innehåller störst antal synpunkter från författarens sida, framför allt kritiska sådana. Dessa varvas med både objektiva redogörelser för ämnen som klädedräkt, matvanor och tobaksbruk, och enstaka positiva omdömen, framföra allt vad gäller deras fromhet, uppriktighet och ärlighet. Turkar som

376 Östlund (2014), s. 206.

377 Thomson (1987), s. 1-2, 41-42, 74, 87.

378 Thomson (1987), s. 90-93.

379 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 91; Östlund (2014), s. 270.

380 Östlund (2014), s. 270; Thomson (1987), s. 93.

någon tid har uppehållit sig utomlands tillskrivs också öppnare sinnelag än andra, vilket framför allt tar sig i uttryck i en tolerant och vänlig inställning till kristna slavar. De skulle följaktligen vara mottagliga för nya idéer och vara förmögna till empati och medmänsklighet – en omständighet som har noterats av både Östlund och Kaukonen.³⁸¹

Trots detta överväger de kritiska synpunkterna hos Reftelius, vilken beskyller dem för alltifrån att vara lata³⁸², ignoranta³⁸³ och skenheliga³⁸⁴ – då deras ovannämnda fromhet enligt honom främst skulle bestå av tom, ytlig ritual utan någon egentlig religiös tro bakom –, till att förtrycka den inhemska nordafrikanska befolkningen³⁸⁵, vara lidelsefulla³⁸⁶, svartsjuka³⁸⁷ och hänge sig åt sodomi.³⁸⁸ Särskilt hans kommentarer rörande förekomsten av sodomi är intressanta, då de, även fast mycket fördömande, är få till antalet, jämfört med hänvisningarna till andra former av sexuella böjelser och handlingar. Detta motsäger Colleys forskning, enligt vilken hänvisningarna till samkönat sex vida skulle överstiga motsvarande om heterosexuellt sex i engelska 1600- och 1700-talskällor.³⁸⁹

Reftelius beskrivning av *kvinnorna inom de fyra olika folkslagen och deras levnadsvillkor*, skiljer sig åt ganska markant beroende på vilket av folkslagen som står i fokus. De judiska kvinnorna omnämns inte alls, sånär som på en kort beskrivning av hur deras klädsel ser ut; de arabiska skildras mestadels i positiva ordalag, om än deras situation beskrivs som svår; de turkiska och (i mindre utsträckning) moriska blir ömsom föremål för ömkan, ömsom för skarp kritik.

De arabiska kvinnorna, som omnämns ovan, är enligt Reftelius underkastade en arbetsam vardag, vilket främst beror på männens lättja. Som en direkt följd av detta skulle de dock ha god arbetsmoral, samt vara påfallande starka och friska, vilket får honom att jämföra dem med de europeiska kvinnorna. Denna jämförelse gör han även när det kommer till utseendet, och avgör den även där till de arabiska kvinnornas fördel – framför allt deras hy skulle vara särdeles slät och fin, trots det ogästvänliga ökenklimatet. Denna positiva inställning har tidigare noterats av Kaukonen, även fast han i sin studie talar om ”algeriska” kvinnor och inte gör någon distinktion mellan de arabiska och de övriga – detta trots att det enbart är de arabiska som hyllas av Reftelius.³⁹⁰ Den kan även kontrasteras mot de slutsatser Thomson har dragit: hon har velat framhålla att de kvinnor som

381 Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90-91.

382 Har tidigare omnämnts i: Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

383 Har tidigare omnämnts i: Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

384 Har tidigare omnämnts i: Östlund (2014), s. 271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

385 Har tidigare omnämnts i: Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 89-93; Thomson (1987), s. 86-90.

386 Har tidigare omnämnts i: Östlund (2014), s. 269-271; Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

387 Har tidigare omnämnts i: Östlund (2014), s. 269-271.

388 Har tidigare omnämnts i: Colley (2004), s. 128-130; Weiss (2011), s. 2, 9, 13, 22, 46-55, 94.

389 Colley (2004), s. 128.

390 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

lever på landsbygden visserligen utmålades som friare och rörligare än de i städerna, men på samma gång som långt mer ömkansvärda, till följd av den slitsamma vardagen.³⁹¹ Att detta hårda slit på motsatt sätt kunde verka karaktärsdanande och skapa kvinnor av hög fysisk och moralisk kvalitet, vilka europeiska författare uttryckte sin beundran för, är ingenting som hon har noterat.

En helt annan är tonen då han beskriver de turkiska och moriska kvinnorna. De utmålas genomgående som instängda och hårt kontrollerade av sina manliga släktingar: de tillbringar större delen av sina liv inom hemmets fyra väggar och tvingas bära slöjor och andra täckande klädesplagg då de rör sig utomhus. Reftelius uttrycker sig helt kort kritiskt om detta bruk, men låter i övrigt ett par kontrasterande illustrationer som föreställer kvinnor med och utan slöja tala för sig själva; dessa framställer på ett mycket talande sätt kvinnan i slöja som avvisande och sluten, medan den obeslöjade kvinnan skildras i en bättre dager. Östlund nämner i sin studie att dessa bilder förekommer i *Historisk och Politisk Beskrifning*, men har dem varken infogade eller ägnat dem någon djupare analys.³⁹²

Till skillnad från de arabiska kvinnorna skulle de dock inte vara några dygdemönster, utan i allt väsentligt besitta samma dåliga egenskaper som sina män, framför allt vad gäller lättja och lidelsefullhet. De turkiska kvinnorna beröms för att de städar sina hem ofta och noggrant, men ska i övrigt mest ägna sig åt sällskapsliv³⁹³, under vilket det allt överskuggande samtalsämnet är kärlek och sex. Denna formliga sexfixering är någonting som Reftelius ständigt återkommer till och ser som utmärkande för turkiska och moriska kvinnor i stort. En tes som han driver, framför allt i kapitlet *Om Äktenskap och Giftermål*, är nämligen att kvinnor som lever snävt kring skurna liv och utsätts för hård social kontroll är mycket mer benägna till otrohet än kvinnor som har sin, som han uttrycker det, ”anständiga frihet”.³⁹⁴ I detta sammanhang gör han återkommande jämförelser mellan nordafrikanska och europeiska kvinnor, och framhåller att de senare, till följd av sina friare liv, skulle vara i besittning av högre moral och bättre självkontroll – någonting som kvinnorna i Nordafrika så gott som helt skulle sakna.

Dessa jämförelser kan sättas i relation till olika aspekter av den tidigare forskningen på området, exempelvis Östlunds slutsats, att Reftelius menade att bl.a. kvinnornas levnadsvillkor var en av de frågor i vilken kristendomen var överlägsen islam – grund av den omständigheten att de inte behövde leva avskilda från männen.³⁹⁵ På liknande sätt kan de också sägas motsvara det av Kaukonens forskningsresultat, vilket vill göra gällande att konsulatssekreteraren ansåg att de algeriska kvinnorna, trots att de skulle varit friskare och starkare än de europeiska,

391 Thomson (1987), s. 58-61.

392 Östlund (2014), s. 271.

393 Detta trots att han i andra sammanhang hävdar att kvinnor i städerna måste arbeta lika hårt som dem på landsbygden (Reftelius [1739], s. 544). Han uppvisar således i detta sammanhang en svårförklarlig inkonsekvens.

394 Reftelius (1739), s. 538.

395 Östlund (2014), s. 275.

levde ”undagömda och underkastade sina män”.³⁹⁶ Med detta sagt, bör det understrykas att Kaukonen inte lyfter fram några av de passager i vilka denne, på rakt motsatt sätt, jämför de europeiska kvinnorna med de nordafrikanska, till de förstnämndas fördel.³⁹⁷ Inte heller Thomson pekar i sin studie på några direkta jämförelser mellan kvinnor i Europa och Nordafrika, även fast Reftelius åsikt att de sistnämndas kringkurna liv skulle göra dem mer benägna till otrohet svarar väl mot vissa resonemang i denna.³⁹⁸ I all synnerhet gäller detta en i europeiska 1700-talsskrifter på ämnet, enligt henne, vanligt förekommande ”fascination for their reputation for 'libertinage’”.³⁹⁹ Trots detta saknar Reftelius resonemang några direkta motsvarigheter i den tidigare forskningen och kan därför sägas vara ett nytillskott i de befintliga kunskaperna om dennes synpunkter på de nordafrikanska kvinnornas levnadsvillkor.

De *bevisföringsmetoder* som framträder i samband med de etnografiska redogörelserna, kännetecknas framför allt av en anmärkningsvärd beredvillighet hos Reftelius att, mer eller mindre simultant, hänvisa till både auktoritativa texter och egna erfarenheter. De ovan behandlade kapitlen ger ett flertal exempel på hur han vill bestyrka påståenden om samtida förhållanden genom att hänvisa till auktorer som var verksamma under 400- och 500-talet, medan han i andra sammanhang hämtar stöd i egna (och möjligtvis andras) observationer; slutligen görs också hänvisningar till olika sorters ”berättelser”, ”passager” och historiska anekdoter av oklart ursprung. Hänvisningarna till de auktoritativa texterna och empiriska observationerna hålls genomgående åtskilda och vägs inte mot varandra, med ett intressant undantag. Detta är en passage i kapitlet om morerna, i vilken Reftelius väger två auktorer – Leo Africanus och Salvianus – mot varandra och slutligen tar ställning för den senare, då innehållet i dennes text skulle stämma bättre överens med, som han uttrycker det, ”förfarenheten”.⁴⁰⁰ Detta kan tolkas som att han i detta fall låter empiriska observationer fälla avgörandet: de används för att bekräfta den text som de stämmer bäst överens med och, på motsatt sätt, vederlägga den vars innehåll inte svarar mot dem.

Reftelius ger inte uttryck för några betänkligheter rörande detta förfaringssätt – att hänvisa till två så radikalt annorlunda sorters källor – utan tycks anse det vara tämligen självklart och naturligt. Denna inställning svarar mot den som Östlund har påvisat i sin forskning om en annan svensk som omkring 20 år tidigare hade skrivit en bok om främmande länder och folk i medelhavsområdet: Michael Eneman. I likhet med Reftelius skulle denne nämligen ha uppvisat en benägenhet att göra hänvisningar till både antika auktorer, som Diodorus Siculus, och egna erfarenheter och

396 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

397 Kaukonen (2016), i Hettula, Petersson, & Hollsten (red.), s. 90.

398 Thomson (1987), s. 58-60.

399 Thomson (1987), s. 61.

400 Reftelius (1737), s. 131.

observationer, t.ex. noggranna mätningar av monument.⁴⁰¹ Dessa två typer av kunskapskällor hölls oftast åtskilda men kunde stundtals även kombineras – en observation kunde vägas mot innehållet i en text, för att verifiera eller falsifiera detta –: Eneman ansåg dem således inte vara ömsesidigt uteslutande, utan använde dem i vissa sammanhang för att komplettera varandra.⁴⁰²

En liknande, till synes motsägelsefull, inställning finns hos Reftelius, vilket skulle tyda på att han, liksom Eneman, i sina vetenskapliga ambitioner och metoder befann sig i skärningspunkten mellan två olika paradigmer: de föregående århundradenas antikvarianism och auktoritetstro, och det upplysta 1700-talets begynnande fokus på empiriskt bevisbara fakta. Han var, å ena sidan, influerad av, som Östlund uttrycker det, ”den cartesianska filosofin som ville stärka seendets roll för människans verklighetsbeskrivningar, samt dess ideal att det var du själv som skulle se dig omkring och inte bara lyssna på auktoriteter.”⁴⁰³ Å andra sidan tycks han inte ha kunnat frigöra sig från de auktoritativa texternas inflytande och därför helt och hållet kunnat bortse från dessa. Dock tycks han inte ha ansett det vara nödvändigt att välja bort den ena sortens kunskapskälla i förmån för den andra, utan tvärtom att det var möjligt att använda sig av bägge. Reftelius kan således sägas intaga en mellanposition mellan de två olika paradigmen: en person som i sitt sökande efter kunskap inte ansåg sig vara tvungen att välja mellan auktoritetstro och empirism – ingen upplyst empirist, men heller ingen förmodern skolastiker, utan både och.

Avslutningsvis går det – med stöd i exempel i kapitlen om morerna och turkarna, men framför allt i kapitlet om kvinnornas levnadsvillkor – att bekräfta den vidareutveckling av Saids postkoloniala teori som har formulerats av Colley, Thomson och Rothman. Exemplet gör nämligen gällande att många av de egenskaper som Reftelius tillskriver turkarna – i synnerhet lättja, lidelsefullhet och tyranni – skulle kunna vara hämtade direkt ur det 1800- och 1900-talskällmaterial som Said använde sig av i sitt teoribygge.⁴⁰⁴ Samtidigt kan jämförelserna mellan europeiska och nordafrikanska kvinnors levnadsvillkor och tillhörande förmåga till självkontroll, sägas vara ett typexempel på Saids öst-västdikotomi – bilden av de senare och deras situation som målas upp, har sin direkta motsvarighet hos den bild av ”orientalen” som Said talar om: kvinnorna i Nordafrika styrs enligt denna så gott som uteslutande av sina känslor och driftsliv, och – vad viktigare är – positioneras av en europeisk författare mot kvinnor i Europa, vilka framhålls som positiva motbilder till dessa. Slutligen skulle teorin kunna sägas svara mot Reftelius framförda synpunkter rörande morernas oföränderlighet: att utomeuropeiska folkslag inte skulle kunna utvecklas utan intervention från européer är ytterligare en central del i den orientalistiska diskurs som Said teoretiserade kring.

401 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274; Östlund (2013), i Hayden & Matar (red.), s. 211-212, 214, 221.

402 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270-274.

403 Östlund (2008), i Lindstedt Cronberg & Stenqvist (red.), s. 270.

404 Said (1993), s. 3-30.

Som Colley, Thomson och Rothman, oberoende av varandra, menar, skulle Said ha gjort ett misstag då han satte sin kronologiska utgångspunkt vid år 1798 och valde att inte fokusera på föregående århundraden. Denna skulle enligt dem vara en tämligen godtycklig avgränsning som hittills mest har bidragit till att skyla över det faktum att ”den moderna orientalismen”⁴⁰⁵ kan spåra sina rötter längre tillbaka än vad Said ville göra gällande, och därför under en betydande del av 1700-talet samexisterade med förmoderna europeiska uppfattningar om främmande folkslag.⁴⁰⁶ Enligt dem skulle det finnas en poäng i att problematisera dennes teori och göra den tillämplig på sådant källmaterial som tillkom i en förkolonial tid. Analysen av *Historisk och Politisk Beskrifning* i föreliggande uppsats visar på det riktiga i detta resonemang, och på tillämpligheten av den vidareutvecklade teorin; den visar på förekomsten av orientalistiska tankegångar före 1798 och följaktligen på det faktum att ”den moderna orientalismen” inte var så modern som Said ville göra gällande. Slutligen kan den sägas bekräfta Rothmans konstaterande, att teoretiserande kring källmaterial som skildrar utomeuropeiska folkslag ”should not be reduced to a pre-Orientalist 'before' and an Orientalist 'after.’”⁴⁰⁷

Slutsatserna som kan dragas, kan således, mycket förenklat, sägas vara som följer: (1) det som kännetecknar bilden av främmande folkslag i *Historisk och Politisk Beskrifning* är framför allt en stor komplexitet, med många motsägelser och svårigheter att inordna de många etnografiska iakttagelserna i ett tydligt ramverk – vilket skulle svara väl mot tidigare forskares och teoretikers framhållande av Nordafrika som ett område som hade en ambivalent ställning i tidigmoderna européers föreställningsvärld –; (2) kvinnornas levnadsvillkor inom de nordafrikanska kulturerna framställs genomgående av Reftelius som radikalt annorlunda dem i det samtida Europa, på gott och ont, – han utmålar på många sätt dessa som varandras absoluta motsatser – även fast han, även i detta fall, förmedlar en långtifrån entydig bild; (3) de bevisföringsmetoder som framträder i samband med de etnografiska redogörelserna kännetecknas av en tendens hos Reftelius att använda sig av både auktoritativa texter och empiriska observationer, vilka vanligtvis hålls åtskilda, men i ett fall kombineras, då han låter empirism avgöra vilken av två texter om morenerna som är mest trovärdig – en omständighet som visar på att han befann sig i ett skifte mellan två paradigmer: upplysningens fokus på empirisk kunskap och föregående århundradens auktoritetstro.

Som inledningsvis konstaterades är *Historisk och Politisk Beskrifning* färgstark, nyansrik och i många avseenden motsägelsefull. Den är ett fascinerande vittnesmål över hur det gick till då ett nytt och fram tills dess tämligen okänt område upptäcktes, begripliggjordes och inordnades i den svenska litteraturen; hur det gick till då det tidigare främmande och hotfulla översattes och gjordes

405 Said (1993), s. 24.

406 Rothman (2012), s. 211; Colley (2000), s. 9; Thomson (1987), s. 30.

407 Rothman (2012), s. 211-212.

bekant; hur det gick till när ”ett Barbariskt Rövvar-släkte” för första gången kläddes i svenska kläder.

Vidare forskning

Det räcker med att ta en snabb titt i innehållsförteckningen (se *Bilaga I*) för att övertygas om det faktum att *Historisk och Politisk Beskrifning* är ett sannskyldigt ymnighetshorn av möjliga uppsatsämnen. Ett sådant hade varit en mer systematisk analys av vad som kännetecknar Reftelius syn på religionerna och deras roll i Nordafrika, vilket endast har berörts i förbigående i föreliggande uppsats. En självklar utgångspunkt hade i sådana fall varit kapitel XI i bokens första del, *Om Religionen, uti Algeriska Riket*, då detta är specifikt inriktat på de religiösa förhållandena – men det hade även, som denna uppsats påvisar, varit möjligt att hitta intressanta kommentarer om dessa utspridda i andra delar av boken, och då inte minst i de behandlade kapitlen om de olika folkslagen. Kommentarer om religion borde rimligtvis också finnas i bokens andra del, i kapitel XVI, *Om Äktenskap och Giftermål* och XVII, *Om Begravningar*.

En annan möjlig infallsvinkel hade varit en studie av Reftelius beskrivning av det algeriska samhället och inte minst dess statsapparat, vilken han skildrar ingående i kapitel IV-VI i andra delen. Till detta ämne kunde även kopplas hans synpunkter på rättsväsendet i Alger, sådant det skildras i kapitel XIV i andra delen. Efter hans många negativa omdömen om turkarnas sätt att styra över riket, hade det varit intressant att se om bilden är densamma, då han beskriver detta i detalj. Framför allt hade det varit av intresse att se om, och i sådana fall hur, han kontrasterar dessa aspekter av det algeriska samhället mot deras motsvarigheter i det samtida Europa.

En folkgrupp i Nordafrika, som helt förbisetts i denna uppsats, är de kristna som levde och verkade i Alger vid tiden för Reftelius tjänstgöring. Dessa och deras levnadsvillkor behandlas av denne i ett varsitt kapitel i bokens bägge delar: i kapitel X, *Om Christna, uti Algeriska Riket*, respektive kapitel XVIII, *Om de uti Algier warande Europaeiska Consuler, Secreterare, Präster, Handlande och Fältskärer*. Djupare kunskap om dessa och deras plats i Nordafrika, bör kunna skänka intressanta insikter om Reftelius syn på vad det innebar att vara kristen europé i denna främmande miljö på 1730-talet.

Vid sidan av dessa föreslagna infallsvinklar kvarstår förstås de två ämnen som mer än några andra förknippas med Barbareskataterna, på Reftelius tid såväl som idag: sjöröveri och slaveri. Dessa behandlas i bokens andra del, i kapitel XII och XV, och förtjänar att underställas en grundligare analys, då de mest har berörts ytligt i tidigare forskning.

Dessa föreslagna uppsatsämnen är bara ett axplock, och för övrigt enbart sådana som jag själv har kunnat formulera. Med största säkerhet har jag förbisett en mängd möjliga infallsvinklar, som framstår som självklara för någon annan. Förmodligen är detta helt i sin ordning, då det var något

som Reftelius själv hade förutsett rörande sitt verk: ”hwad den ena oskäligt tadlar, torde en annan wäl uttyda.”⁴⁰⁸

408 Reftelius (1739), s. xii.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Primärkällor

Reftelius, Carl (1737), *Historisk och Politisk Beskrifning Öfwer Riket och Staden Algier Ifrån år 1516 til och med år 1732: Den Första delen Om Riket i gemen*, utgiven av Peter Jör. Nyström, Stockholm.

– (1739), *Historisk och Politisk Beskrifning Öfwer Riket och Staden Algier Ifrån år 1516 til och med år 1732: Den Andra Delen Om Staden i synnerhet*, utgiven av Peter Jör. Nyström, Stockholm.

Sekundärkällor

Burman, Olof Abrahamsson (1736), *Thet Twungna Giftermålet, Tå secreteraren, Ädel och Högachtad Herr Carl Reftelius, Med Dygd-Ädla Jfr. Hedewig Emerentia Ström / Sit kjära och aldeles otwungna Giftermål i Stockholm ingick / den 31 Octobr. År 1736. Med sina falska afsickter förestäldt af O. A. B.*, tryckt hos Joh. Höjer, Kongl. Acad. Boktr., Uppsala.

Mittag, Johann Gottfried & Schmeitzel, Martin (1744), *Konung Gustaf Adolph, den storas, lefwerne och bedrifter, utur de bästa efterrättelser tilsammans dragne af Johan Gottfried Mittag, tillika med herr Martin Schmeitzels företal angående tyska riks-ständernas och besynnerligen protestanternas skyldighet emot kronan Swerige. Ifrån Tyskan på Swenska öfwersatt*, tryckt hos Lorentz Ludvig Grefing, Stockholm.

– (1749), *Konung Gustaf Adolph, den storas, lefwerne och bedrifter, utur de bästa efterrättelser tilsammans dragne af Johan Gottfried Mittag, tillika med herr Martin Schmeitzels företal angående tyska riks-ständernas och besynnerligen protestanternas skyldighet emot kronan Swerige. Ifrån Tyskan på Swenska öfwersatt*, tryckt hos Lorentz Ludvig Grefing, Stockholm.

Reftelius, Carl (1736), *Secret. Reftelius, som någon tid uti Algier sig uppehållit, ärnar nu låta sin der öfwer, på Swenska, gjorde Beskrifning, genom Trycket utkomma [...]*, Stockholm, ingår i deldatabas *Svensk bibliografi 1700-1829* (SB17).

– (1739), *Secreteraren Reftelius, som nu är färdig med i företalet, til des tryckte Beskrifning öfwer Algeriska Riket, utlåfwade andra Del, [...] finner sig föranlåten, hos de förnåma och gunstiga Herrar, som Praenumererat på förra Delen af berörde Beskrifning och deraf äro innehafware, at anhålla, det täcktes de nu wisa honom samma gunst, och med benägit förskått äfwen befordra denna til Tryck [...]*, Stockholm, ingår i deldatabas *Svensk bibliografi 1700-1829* (SB17).

Ström, Hedvig Emerentia (1758), *Minne efter framledne secreteraren Carl Reftelius af hans enka lemnadt til hans barn*, tryckt hos Lorentz Ludvig Grefing, Stockholm.

Litteratur

Böcker

Almquist, Johan Axel (1912-1915), *Kommerskollegium och Riksens Ständers Manufakturkontor samt konsulsstaten 1651-1910: administrativa och biografiska anteckningar*, Norstedt, Stockholm.

Callmer, Christian (1985), *In Orientem: Svenskars färder och forskningar i den europeiska och asiatiska Orienten under 1700-talet*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Carlsson, Alfred Bernhard (1919-1923), *Uppsala universitets matrikel: band II 1700-1750*, Almqvists & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala.

Colley, Linda (2004), *Captives: Britain, Empire, and the World, 1600-1850*, Anchor Books, New York.

Elgenstierna, Gustaf (1934), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser: VIII Stålarms – Voltemat*, P. A. Norstedt & söner, Stockholm.

Harrison, Dick (2007), *Slaveri. En världshistoria om ofrihet. 1500-1800*, Historiska Media, Lund.

Jackson, James Grey (1814) [nytryck 1968], *An Account of the Empire of Morocco and the Districts of Suse and Tafilet, compiled from miscellaneous observations made during a long residence in, and various journeys through, these countries*, tredje utgåvan, T. Cadell & W. Davies, London.

- Karlsson, Åsa (1998), ”Främling eller vän? Svenskar i Turkiet på 1700-talet”, i Florén, Anders & Karlsson, Åsa (red.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv*, historiska institutionen, Uppsala Univ. [distributör], Uppsala.
- (2000), ”Den kända och okända Orienten. Svenska resenärer i Osmanska riket under 1700-talet”, i Hodacs, Hanna & Karlsson, Åsa (red.), *Från Karakorum till Siljan: Resor under sju sekler*, Historiska Media, Lund.
- Kaukonen, Emil (2016), ”Våldets gungbräda och ekonomiska öppningar: Riket Alger enligt Carl Reftelius”, i Hettula, Patrik, Petersson, Fredrik & Hollsten, Laura (red.), *Från tidigmoderna rum till samtida rumsligheter*, Historiska Samfundet i Åbo r.f, Åbo.
- Montgomery, Ingun (2002), *Sveriges kyrkohistoria 4: Enhetskyrkans tid*, Verbum, Stockholm.
- Müller, Leos (2004), *Consuls, Corsairs, and Commerce: The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping, 1720-1815*, Studia Historica Upsaliensia 213, historiska institutionen vid Uppsala universitet, Uppsala.
- Ochsenwald, William & Fisher, Sydney Nettleton (2011), *The Middle East: A History*, sjunde utgåvan, McGraw Hill, New York.
- Rothman, Ella Natalie (2012), *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Cornell University Press, Ithaca och London.
- Said, Edward W. (1993), *Orientalism*, Ordfront, Stockholm.
- Shapin, Steven (1996), *The scientific revolution*, University of Chicago Press, Chicago och London.
- Shaw, Stanford J. (1976), *History of the Ottoman empire and modern Turkey, vol. 1, Empire of the Gazis: the rise and decline of the Ottoman empire, 1280-1808*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Silverbark, Thord (2008), *Doktor Hasselquists resa: Linnélärjungen i Mellersta Östern 1749-1752*, Alhambra, Stockholm.

Thomson, Ann (1987), *Barbary and Enlightenment: European Attitudes towards the Maghreb in the 18th Century*, E. J. Brill, Leiden.

Weiss, Gillian (2011), *Captives and Corsairs: France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*, Stanford University Press, Stanford.

Åberg, Alf (1981), *När svenskarna upptäckte världen: Från vikingar till gustavianer*, Natur och kultur, Stockholm.

Östlund, Joachim (2008), "Ethos i vetenskapen: Vetenskapliga hållningar i Michael Enemans *Resa i Orienten 1711-12*", i Lindstedt Cronberg, Marie & Stenqvist, Catharina (red.), *Förmoderna livshållningar: Dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*, Nordic Academic Press, Lund.

– (2013), "A Lutheran in the Holy Land: Michael Eneman's Journey, 1711-12", i Hayden, Judy A. & Matar, Nabil I. (red.), *Through the Eyes of the Beholder: The Holy Land 1517-1713*, Brill, Leiden och Boston.

– (2014), *Saltets pris: Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650-1770*, Nordic Academic Press, Lund.

Artiklar

Colley, Linda (2000), Britain and Islam, 1600–1800: Different perspectives on difference, *The Yale Review*, 88 (4), s. 1-20.

Gøbel, Erik (2010), The Danish Algerian Sea Passes, 1747–1838: An Example of Extraterritorial Production of Human Security, *Historical Social Research*, 35 (4), s. 164–189.

Helgason, Þorsteinn (1995), Hverjir voru Tyrkjaránsmenn?, *Saga*, 33, s. 110-134.

Digitala artiklar

Madsen, Peter (2010), "Danish Slaves in Barbary", i *La guerre de course en récits (XVIe-XVIIIes). Terrains, corpus, séries*, dossier en ligne du Projet CORSO, URL: <http://www.oroc-crlc.paris->

sorbonne.fr/index.php/visiteur/Projet-CORSO/Ressources/La-guerre-de-course-en-recits (hämtad 2017-04-04).

Uppsatser

Ahlstedt Åberg, Måns, *En obegripelig Religions-ifver. Värderingar rörande religion i svenska reseskildringar om osmanska riket 1657-1780*. Kandidatuppsats i religionshistoria, centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet, framlagd 13/1 2017. Examinator: Martin Gansten.Handledare: Olle Qvarnström.

Bilagor

Bilaga 1: innehållsförteckning i *Historisk och Politisk Beskrifning*

Del 1

- Cap. I** Om Algeriska Riket, huru och på hwad sätt det fallit uti Turkarnas händer. p. 1
- Cap. II** Om Turkarna, huru de vidare befästat sig uti Algeriska Riket. p. 29
- Cap. III** Om Algeriska Rikets Provincer, hwilka de äro, och huru de kommit at blifwa incorporerade. p. 42
- Cap. IV** Om Algeriska Rikets fördelning nu för tiden, med bifogad Geograph- och Historisk beskrifning, om de der under hörande städer. p. 69
- Cap. V** Om sielfwa Provincen Algier, med dess städer. p. 119
- Cap. VI** Om Inwånarena uti Algeriska Riket, och först om Morerna. p. 123
- Cap. VII** Om Araberna, uti Algeriska Riket. p. 135
- Cap. VIII** Om Judarna, uti Algeriska Riket. p. 143
- Cap. IX** Om Turkarna, uti Algeriska Riket. p. 147
- Cap. X** Om Christna, uti Algeriska Riket. p. 175
- Cap. XI** Om Religionen, uti Algeriska Riket. p. 184⁴⁰⁹

Del 2

- Cap. I** Om Staden Algier, dess ursprung, namn och belägenhet, samt om Climaten, årstider och språket. pag. 225
- Cap. II** Om Stadens beskaffenhet med och innom dess murar. pag. 237
- Cap. III** Om Stadens beskaffenhet näst in til och utom dess murar. pag. 287
- Cap. IV** Om Deyen eller Bassan. pag. 309
- Cap. V** Om Divan eller stora Rådet. pag. 334
- Cap. VI** Om Civil Betienter. pag. 337
- Cap. VII** Om Beyerna eller Gouverneurer uti Höfdingedömen, och Generaler öfwer Arméen. pag. 349
- Cap. VIII** Om de förnämsta Landt-Officerare utaf Milicen. pag. 352
- Cap. IX** Om sielfwa Milicen, dess antal, styrka och Sold. pag. 359
- Cap. X** Om Algeriska Arméens fält-tåg, Marcher och maner at slåss, samt om skattens och Contributionens indrifwande. pag. 371

409 Reftelius (1737), s. xv.

- Cap. XI** Om de förnämsta Siö-Officerare. pag. 378
- Cap. XII** Om Algieriska Capare-fartyg och Siöröfweriet. pag. 388
- Cap. XIII** Om Priser och Prise-Gods. pag. 418
- Cap. XIV** Om Rättegång, Processer, och Executioner. pag. 432
- Cap. XV** Om Slafwar. pag. 454
- Cap. XVI** Om Äktenskap och Giftermål. pag. 536
- Cap. XVII** Om Begräfningar. pag. 569
- Cap. XVIII** Om de uti Algier warande Europaeiska Consuler, Secreterare, Präster, Handlande och Fältskärer. pag. 577
- Cap. XIX** Om Deyernas wänskap och gransämja med Africanska Makter. pag. 603
- Cap. XX** Om Fredslutande med Christna Potentater. pag. 608
- Cap. XXI** Om Myntet, Mått och Wigt, Commercen, Manufacturer och Inkomsterna. pag. 633
- Cap. XXII** Om Christna Potentaters belägringar och fiendteliga försök emot Staden Algier. pag. 650
- Bihang.** Om staden Orans twenne belägringar och öfvergång til Spanska Kronan. pag. 679⁴¹⁰

410 Reftelius (1739), s. xiii-xvi.

Bilaga 2: anförd litteratur i *Historisk och Politisk Beskrifning*

Del 1

Description Generale de l'Afrique, par D'Avity. Paris 1637 in fol.

Histoire de Barbarie & de ces Corsaires, par P. Dan. Paris 1649 in fol.

Relation de la Captivité & Liberté d'Aranda, á Alger. Paris 1655 in 12:mo.

Description de L'Univers, par Sancon. Amst. 1700 in 4:to.

Etat de Royaumes de Barbarie, Tripoli, Tunis & Alger, A la Haye 1704 in 8:vo.

Voyage pour la Redemption des Captifs aux Royaumes d'Alger & de Tunis, fait An. 1720. Paris 1720 in 8:vo.

Histoire du Royaume d'Alger, par Laugier de Tassy. Amsterdam 1725 in 8:vo.

Histoire de l'Empire des Cherifs en Afrique. Paris 1733 in 8:o.

Memoires du Chevalier d'Arvieux. Paris 1735 in 8:vo.

Grammaye Africa Illustrata Tornac. Nervior. 1622 in 4:to.

Joan. Leon. Africani Africae Descriptio. Lugd. Batav. apud Elzevir. 1622.

Status Imperii Turcici, una cum Commentar. de Regno Algeriano atque Tunetano. Ibidem 1634.

The Al Coran at Large. London 1718 in 8:vo.

History of Algiers, by J. Morgan. London 1731 in 4:to.

A faithfull Account of the Religion and Manners of the Mahometans, by J. Pitts. London 1731 in 12:mo.

Geografia di M. Livio Sanuto. Vinegia 1588 in fol.

Beschreibung von Africa durch O. Dapper. Amst. 1670 in fol.

Schauplats Barbarischer Slaveren. Hamburg 1694 in 8:vo.⁴¹¹

”Ibland desse at nämna Salvian. Procop. Tertullian. Ovid. Jul. Capitol. Herbelot och Grelot, synes onödigt, så wida jag intet nyttiat dem mera, än Citationerne på sina ställen utwisa.”⁴¹²

Del 2

”Til de uti Förra Delen specificerade Autorer, wil jag nämna dem, som mig sedermera til hands kommit, nemligen.”⁴¹³

L'Afrique de Marmol. Paris, 1667. 4:to.

411 Reftelius (1737), s. xii.

412 Reftelius (1737), s. xii-xiii.

413 Reftelius (1739), s. ix.

Travels or Observations relating to several Parts of Barbary and the Levant, by Thom. Shaw, Oxford. 1738. fol.

Tractat. Alb. Bobovii de Turcarum Liturgia, cum Annotat Th. Hyde. Oxon. 1690. 4:to.⁴¹⁴

Något har jag andragit utur Paul: Orosio. Pompon: Mela. Strabone. P: Jovio. Memorie Istoriche di Sagredo. Joh: Jac: Hofman: Lex: Univers. Hirtio de Bel: Afr. Caesare de Bel: Gall. Geyer: Commentar: in Psalm. Memoires Histor: du Saint Gervais Abrah: Perits: Itin: Mundi, cum Notis Th: Hyde. Gomecio de Reb: Gest: Ximen. Alph: Tost: Abulens: oper. Plinio. Hübn: Geograph. Ejusdem Stats und Conversat: Lex. L'Histoire de Hollande par de la Neuville; Men utom hwad i Noterna kan finnas, mig af dem ei mer betient.⁴¹⁵

414 Reftelius (1739), s. ix.

415 Reftelius (1739), s. x.

Bilaga 3: bilder ur *Historisk och Politisk Beskrifning*

Fig. 1: Tab I, kvinna i algerisk dräkt, vänd mot läsaren.⁴¹⁶

416 Reftelius (1737), s. 161.

Fig. 2: Tab II, kvinna i algerisk dräkt, vänd bort ifrån läsaren.⁴¹⁷

417 Reftelius (1737), s. 161.

Fig. 3: Tab III, beslöjad kvinna.⁴¹⁸

418 Reftelius (1737), s. 163.

Fig. 4: *Tab IV, en s.k. rekkabie.*⁴¹⁹

419 Reftelius (1737), s. 168.